

e) tvoria sa od nich abstraktné podstatné mená príponou *-ost*, napr.: *veľký* — *veľkosť*, *malý* — *malosť*, *hrubý* — *hrubosť*, *jasný* — *jasnosť*, *pestrý* — *pestrosť*, *sladký* — *sladkosť*, *hladký* — *hladkosť*, *ostrý* — *ostrosť*, *vzájomný* — *vzájomnosť*, *rovný* — *rovnosť*, *hojný* — *hojnosť*, *verný* — *vernosť*, *lakomý* — *lakomosť*, *súci* — *súcosť*, *rýdži* — *rýdzosť*; prípona *-ota*, pôvodne s príponou *-ost* synonymná, je dnes neproduktívna: *suchý* — *suchota*, *slepý* — *slepotá*, *nemý* — *nemota*, *hluchý* — *hluchota*, *prázdny* — *prázdnota*, *holý* — *holota*, *teplý* — *teplota*, *hustý* — *hustota*, *milý* — *milota*, *dobrý* — *dobrota*;

f) príponou *-núť* sa od nich tvoria slovesá s významom „nadobúdať príslušnú vlastnosť alebo jej istý stupeň“, napr.: *mäkký* — *mäknúť*, *tvrdý* — *tvrdnúť*, *horký* — *horknúť*, *sladký* — *(na)sladnúť*, *krotký* — *krotnúť*, *chudý* — *chudnúť*, *mladý* — *mladnúť*, *starý* — *starnúť*, *hrdý* — *hrdnúť*, *hlúpy* — *hlúpnúť*, *slepý* — *slepnúť*, *vlhký* — *vlhnúť*.

Primárne akostné prídavné mená ako všetky akostné prídavné mená majú takzvanú dlhú podobu. Krátku čiže mennú podobu majú len prídavné mená *dlžen*, *hodén*, *nehodén*, *vinén* a *rád-nerád*. Krátke podoby prídavných mien, ktoré okrem *dlžen* a *rád* majú knižný ráz, môžu stáť len v prísudku a doplnku; nemôžu mať funkciu prívlastku. V prívlastku sa používajú len paralelné dlhé podoby: *dlhý*, *hodný*, *nehodný*, *vinný*.

Potom zaplatím i tých pár grajciarikov, čo som ti ešte predtým *dlhá* ostala. (ČAJAK) — Ináč nie sú jeho kuchynské účty ani toľko *hodny*, ako najobyčajnejšia makulatúra. (J. CHALUPKA) — „Junce boli *hodny* pol piata,“ riekol jeden. (KUKUČÍN) — I ťažký život je *hodén* viac než nič. (BEDNÁR)

V staršej básnickej reči zriedkavo majú menný tvar aj iné prídavné mená, napr.:

Sestričky, družičky, ostávajúte *zdravy*, už mi snímať idú zlatú partu z hlavy. — Ostávajúte *zdravy*, vy domové prahy. (J. БОТТО)

Prídavné meno *rád (nerád)* má osobitné postavenie. Nemá paralelnú dlhú podobu a nepoužíva sa ako prívlastok; býva len v predikáte: *Som rád*. Podobne ako ostatné prídavné mená s menným tvarom sa používa aj vo funkcii doplnku (*rád píše, rada spieva, radi čítajú, rady vysedávajú*). Stupňuje sa ako príslovka: *rád (rada, rado)* — *radšej* — *najradšej*. Druhý a tretí stupeň má len jednu podobu; nezhoduje sa s podmetom v rode a čísle.

A pritom ho mali všetky ženičky *rady*. Každá bola *rada*, keď jej prišlo mliek, to jest v mlyne čakať. (KUKUČÍN) — No o tom by som dnes *nerád* hovoril. (JAŠÍK) — Marek by bol *najradšej* vyskočil z lavičky a utekal. (MINÁČ)

Do skupiny akostných prídavných mien patria aj neohybné prídavné mená zväčša cudzieho pôvodu, ktoré sa používajú v rozličných odborných slangoch alebo majú hovorový, expresívny, často až argotický ráz, a prídavné mená z detskej reči. Sú to napr. prídavné mená: *bordó*, *lila*, *pepito*, *molet*, *plisé*, *glazé*,

šik; *prima*, *fajn*, *nóbl*, *extra*, *tip-top*; *groggy*, *knokaut*; *bezva*, *faja*, *špeci*, *senzi*; *čača*, *kaka*.

Ako chceš, povedal Huňa, ale myslím si, že si celkom *fajnu* chlap a že by ti medzi nami bolo dobre. (MINÁČ) — „To je *prima*,“ zasmial sa Valér, úprimne presvedčený o tom, že všetky veci na tomto svete sú smiešne a veselé. (MINÁČ)

Niektoré z uvedených prídavných mien nadobúdajú ohybné podoby, napr. *fajnový*, *lilavý*, *pepítový*, *čakaný*. Napr.: Videli sme aj *fajnovějších* pánkov a prežili sme ich, povedal vyhružavo Ignác August Kolenatý. (MINÁČ) — Kráčal po tráve, vyhýbal sa tŕnistým krikom, ktoré už vyrážali v zanedbanom parku zo zeme, kde mohli, a kvitili drobnými lilavými kvietkami. (BEDNÁR)

Vo funkcii expresívneho neohybného akostného prídavného mena sa používa i domáce zmeravené podstatné meno *mrcha*, napr. *mrcha muž*, *mrcha dievka*, *mrcha jablko*.

Kto má *mrcha* ženu, netreba mu chrenu! (PRÍSL.) — Ujo Bohdan hundral, že privčas prišli *mrcha* časy. (MORIC)

Medzi neohybné akostné prídavné mená sa zaraďuje aj zámenný výraz *nanič*: *nanič dieťa*, *nanič látka*, *byl (celkom) nanič*.

Peňazí bolo treba na kadečo, a aj kabát mal starý otec *nanič* veľmi. (TAJOVSKÝ) — Ignác August pil kávu a máštil tenký, ostrý nos, káva bola *nanič* (MINÁČ)

Z neohybnosti uvedených prídavných mien vyplýva, že niektoré z nich môžu mať funkciu prídavného mena i príslovky.

Vztahové prídavné mená

Vztahové prídavné mená sú sekundárne, odvodené vlastnostné prídavné mená. Označujú také vlastnosti vecí, ktoré vyplývajú z ich vzťahu k inej veci resp. zo vzťahu k istému deju alebo okolnosti. Pomenúvajú vlastnosti prostredníctvom odkazu na veci, deje a okolnosti, s ktorými rozličným spôsobom súvisia. Sú odvodené zväčša od podstatných mien, sloviac, prísloviac, zriedkavejšie od zámen, citosloviac a predložkových alebo slovných spojení; napr.: *drevený*, *lesný*, *srdečný*, *bahnistý*, *žilovatý*, *deravý*; *ustatý*, *čujný*, *hospodárny*, *strážny*, *škodlivý*, *živý*, *trváci*; *vonkajší*, *včerajší*, *horný*, *dávny*, *blízky*, *ďaleký*; *našský*, *svojský*; *jajový* (*jajové drevo*); *nápomocný*, *prídomový*, *zlomyselný*, *prvohorný*, *banskobystrický*, *širokopletí*.

Prídavné mená odvodené od podstatných mien

Vztahové prídavné mená odvodené od podstatných mien majú takýto všeobecný význam:

a) „vyhotovený z toho, čo označuje základné podstatné meno“, napr.: *múčny*, *pšeničný*, *ražný*, *jablčný*, *konopný*, *ovocný*; *drevený*, *medený*, *olovený*, *sklenený*, *gumený*, *slamený*, *hlinený*, *vlneň*, *ovsený*, *drôtený*, *plstený*, *kostený*, *doštený*, *prútený*, *kožený*, *medený*; *škrobový*, *hubový*, *lanový*, *šípkový*, *malinový*, *ma-*

kový, tvarohový, hrachový, orechový, jablkový, zemiakový, cínový, vínový, pancierový, naftový, kovový, astrachánový;

b) „majúci (vo veľkej miere) to, čo označuje základné podstatné meno“, napr.: prašný, odvážny, čistotný, bezúhonný, farebný; zubatý, nohatý, kolenatý, okatý, rohatý, chlpatý, ostnatý, bradatý, fázatý, vápenatý, piesočnatý, vodnatý, múčnatý, cukornatý, svalnatý, mozolnatý, hornatý, blatnatý, trávnatý, machnatý, drevnatý, zrebnatý, žlaznatý, žilnatý, telnatý; jamkavý, hrčkavý, kučeravý, deravý, rapavý, pehavý, chrastavý, krvavý, všivavý, hrdzavý, hnojavý; daždivý, plesnivý, bolestivý, červivý, svetlivý, pravdivý, lživý; plecitý, vrásčitý, mäsitý, letitý (bás.); farbistý, zápalistý, hlienistý, kamenistý, korenistý, trnistý, močaristý, vetristý, blatistý; barinastý, hlinastý; frázovitý, pórovitý, štrkovitý; zákrutový; trulovatý (expr. trulo trulovatý);

c) „majúci podobu toho, pripomínajúci to, čo označuje základné podstatné meno“, napr.: košatý, ježatý; hubovitý, srdcovitý, hruškový, hruškovitý, kašovitý, kruhový, kruhovitý, valcovitý, kuželovitý, lievikovitý, ružicovitý, prstencovitý, kožovitý, dlanitý, vlasovitý, cesnakovitý, kolenovitý, podkovovitý; mŕtvolný, hrobový (hrobové ticho); popolavý, kávový, ružový, gaštanový;

d) „týkajúci sa toho, čo vyjadruje základné podstatné meno, predložkový výraz alebo slovné spojenie“, napr.: obecný, vecný, podstatný, výrobný, priemyselny, tehelný, stehenný, skalný, vrcholný, zemný, mesačný, slabičný, vetný, hmotný, drevný, smrtný, plužný, snežný, pobrežný, svadobný, novotný, knižný, stolný, drevný, očný, ušný, ručný, prsný, kolenný, denný; textový, románový; podočný, nádvojný, náručný, priušný, nadkolenný; poldenný, celoživotný, celovečerný, málokrvný, spoločenskovedný;

e) „pochádzajúci z toho času alebo miesta, týkajúci sa toho času alebo miesta, ktoré označuje základné podstatné meno (resp. predložkový výraz, slovné spojenie)“, napr.: pondelňajší, utorňajší, stredajší, sobotný, sobotňajší, nedeľný, nedeľňajší, štvrtkový, vlašňajší, obedňajší, poludňajší, predpoludňajší, dopoludňajší, odopoludňajší, ranný, raňajší, večerný, denný, nočný; maštalný, lúčny, záhradný, izbový, izbený, zemný, pozemný, lesný, hĺbny, poľný, vodný, sladkovodný, potočný, riečny, studničný, vrchný, krajný, okrajový, bočný, protitahlý, moraský, horský, vysokohorský, zemský, pozemský, nadzemský, dedinský, trnavský, revúcky, martinský, bratislavský, banskobystrický, hornooravský, čabiansky, trenčiansky, deviansky, slovenský, český; jánsky (jarmok = na Jána);

f) „majúci (nemajúci) ako súčasť to, čo označuje základný, obyčajne dvojslovný výraz“, napr.: jednoruký, dvojuchý, trojzväzkový, dvojdobý, dvojstopový, päťprstý, trojprstý, dvojlístý, drsnolistý, tvrdohlavý, tenkonosý, holohlavý, holobradý, bystrozraký, jasnočelý, plavovlasý, krásnoduchý, dvojhrbý, maloletý, motýľokvetý, dlhochostý, dutorohý; červenolící, širokoplecí, ostrolaktí, čiernovlasý, čiernooký, čiernohrivý, havranooký, veľkožltí, hrubokostí, veľkožlabry, širokoreľazý, tvrdokoží; bezplúci, bezzubý, bezhlavý, beztvárý, bezodný, bezrodový;

g) „charakteristický pre osobu, zviera alebo vec, ktoré sú označené základným podstatným menom“, napr.: mládenecký/mládenký, dievocký, vdovský, zbojnícky, starecký, prorocký, otcovský, ženský, ľudský, nadľudský, božský, čertovský, diabolský, klamársky, žiacky, školácky, učiteľský, filmársky, učňovský, hostovský, väzenský, detský, babský, dojčenský, chlapčenský, mužský, rodičovský, kráľovský, hviezdoslavovský, šalamúnsky, sifyjovský, herkulovský, leninský, leninovský, mičurinský; levský, svinský, konský, kravský; školský, predškolský, mestský, divadelný.

Živočíšne prídavné mená

Výraznú skupinu sekundárnych prídavných mien tvoria prídavné mená odvodené od všeobecných podstatných mien živočíchov alebo niektorých bytostí (skutočných i fiktívnych). Bez ohľadu na fonematickú stavbu odvodzovacieho základu tvoria sa len príponou -í, -ia, -ie, ktorá je vždy dlhá.

Patria sem:

a) prídavné mená odvodené od mien zvierat, napr.: pes — psi, hus — husí, lev — leví, bobor — bobří, kapor — kapří, zubor — zubří, orol — orlí, lasica — lasičí, veverica — veveričí, vretenica — vreteničí, myš — myši, žaba — žabi, vyzá — vyzí, koza — kozí, hmyz — hmyzí, zajac — zajačí, vlk — vlčí, ovca — ovčí, dravec — dravčí, dobytok — dobytčí, dudok — dudčí, netopier — netopierí, medveď — medvedí, zmiža — zmiži, papagáj — papagáji;

b) prídavné mená odvodené od mien človek, boh a niektorých iných, zväčša exkluzívnych druhov osôb: človek — človečí, boh — boží, obor — obrí, trpaslík — trpasličí/-ičí, umrlec — umriči, žobrák — žobračí, striga — stridží, baba — babí;

c) ojedinele v umeleckom štýle a v ľudovej reči prídavné mená odvodené aj od iných podstatných mien, napr. dievča — dievčí, mater — materí, socha — soši, nevädza — nevädzi, smrek — smrečí, šibeň — šibení, slnce — slní.

A hneď na jej zahľadí sa prsty/hneď na dievčích očí požiar. (SLÁDKOVIČ) — Materia dúška s dateľnou trávou/dýchajúce naň moc voňavú. (SLÁDKOVIČ) — Ťažko sa možno zbližiť s nezraniteľnými: sú ako sochy, ktoré zostúpili medzi ľuďmi, ale nestratili svoju sošiu podstatu: sú z kameňa a bronzu, možno ich obdivovať a možno sa cítiť malým v ich mohutnom tieni: nemožno ich milovať. (MINÁČ) — Strmo dýcha, v sluchách špie, jeho oči nevädzie/pozerajú v mŕtvy bod. (ŽÁRY) — Len povyše, pri smrečej hore, rozzelenali sa húštiny. (RAŠÍK) — Pod sem na svetlo — šibenia noha! Nech vidím, čo si za plemá! (SLÁDKOVIČ) — Tam je palác slniečkový./Zestaň moja mačulienka — /vkročím, či by ma nevzala/ do služby slnia matenka. (J. KRÁČ)

Pri odvodzovaní živočíšnych prídavných mien v kmeni odvodzovacieho základu býva vokalická alternácia -e/-ø, -o/-ø, napr.: pes — psi, datel — datlí (datelí), vrabec — vrabčí, srnec — srnčí, mravec — mravčí, baranec — barančí, dravec — dravčí; kapor — kapří, bobor — bobří, zubor — zubří, obor — obrí,

voš — všť, orol — orlí, škrečok — škreččí, dudok — dudčí, dobytok — dobytčí, škovránok — škovránčí. — Pred príponou -i, -ia, -ie sú tieto alternácie kmeňovej spoluhlásky: d/dž, d/dz (výnimočne), t/l, n/ň, l/l, c/č, g/dž, k/š, h/ž, ch/š, zg/ždž, sk/šč, šk/šč; napr.: had — hadí, drozd — drozdí, hovädo — hovädzí, mamut — mamutí, kohút — kohútí, havran — havraní, vrana — vraní, kuna — kuní, kapán — kapáni, muflón — muflóní, okún — okúni, včela — včelí, orol — orlí, sokol — sokolí, byvol — byvolí, zajac — zajačí, srnec — srnčí, kanec — kančí, krkavec — krkavčí, cicavec — cicavčí, krahulec — krahulčí, ovca — ovčí, lasica — lasičí, veverica — veveričí, jazvec — jazvečí, doga — dodži, buldog — buldodži, striga — stridži, rak — račí, vták — vtáčí, vlk — vlčí, stehlík — stehlíčí, slávik — slávičí, sluka — slučí, slimák — slimačí/-áci, diviak — diviačí, býk — býčí, guanako — guanachi, vlha — vlčí, hroch — hroši, mucha — muší, pich — plší, glez — gleždži, treska — tresčí, blysk — blyščí, liška — liščí.

Mäkké spoluhlásky (okrem c) a obojaké spoluhlásky na konci kmeňa pred príponou -i, -ia, -ie sa nemenia, napr.: sled — sledí, medveď — medvedí, labuť — labuťí, jeleň — jelení, kaňa — kaní, laň — laní, hlucháň — hluchaní, motýľ — motýľí, hýľ — hýlí, brehula — brehulí, papagáj — papagáji, nevädza — nevädzi; myš — myši, mrož — mroži; holub — holubi, jastrab — jastrabi, sob — sobí, drop — dropí, cap — capi, lama — lamí, žeriav — žeriavi, kolibiar — kolibiari, tesár — tesári, osa — osí, pštroš — pštroši, medúza — medúzi, vyza — vyzí, hmyz — hmyzi.

Sem patria i prídavné mená utvorené málo produktívnou príponou -aci, napr.: bľcha — bľšaci, mucha — mušaci, medveď — medvedaci, ryba — rybaci, žaba — žabaci, kačka — kačaci, liška — lišaci, mačka — mačaci, hus — husaci, teľa — teľaci, prasa — prasaci; nepravidelné sliepka — slepačí a od osobného mena odvodené kniežaci.

Na rozdiel od doterajšej gramatickej tradície prídavné mená typu ovčí sa tu nepreberajú ako skupina tzv. druhovo prívlastňovacích prídavných mien, lež vzhľadom na ich širší význam, podobný významu prídavných mien typu drevený a lípový, ako jeden, i keď tvarovo výrazný druh odvodených (vzťahových) vlastnostných prídavných mien. Prídavné mená typu ovčí nevyjadrujú len vzťah k príslušnému zvieratu, ale zhŕňajú aj vlastnosti, ktoré z tohto vzťahu vyplývajú. Vzťah medzi podstatným menom ovca a prídavným menom ovčí je taký istý ako vzťah medzi podstatným menom lipa a prídavným menom lípový. Možno ich rovnako opísať výrazom „pochádzajúci z ovce, súvisiaci s ovcou“, „pochádzajúci z lipy, súvisiaci s lipou“: ovčí syr, ovčia vlna, ovčí trus, ovčia koža, ovčia hlava, ovčí kožuch, ovčí kŕdeľ, ovčie prte ako lípové drevo, lípový kvet, lípová haluz, lípová kôra, lípový háj.

Dnes už iba zriedka majú tieto prídavné mená aj funkciu prívlastňovacích prídavných mien. Prídavné meno boží má niekedy funkciu individuálneho prívlastňovania, napr. v spojení Boží hrob, Matka božia.

Včlenenie prídavných mien odvodených od živočíšnych podstatných mien medzi odvodené vlastnostné prídavné mená odôvodňuje aj to, že ich zámennými

korelátmi sú aký, taký: kozie mlieko — aké?, medvedia hlava — aká?, srnčie parohy — aké?, zajačí pysk — aký?, husacie mäso — aké?

Prídavné mená zo zámen

Z prívlastňovacích zámen náš a svoj vznikli prídavné mená našský, svojský, nesvoj (má zámenné skloňovanie); zo zámena nič je odvodené nezhodné (jednotvarové) prídavné meno nanič, zo zámena onaký boli utvorené prídavné mená onakvý, onakvejší a zo zámenných predložkových výrazov pri tom a pod seba vznikli prídavné mená prítomný a podsebný (podsebný kôň).

Práca je tam roľnícka, našská. (MINÁČ) — Všetko sa smialo, bo nik ma už nemal za svojského, ale ako za cudzieho. (KUKUČÍN) — Marián odchádza akýsi nesvoj a zamyslený. (JAŠÍK) — Počúval som ťa raz a zvolal som schôdzu na onakvý čas. (HEČKO) — Nájdeš aj onakvejších mužov, ako je Vetrovský. (JEOÉ) — Týždne sa mňali, a Marek ostával, bol prítomnejší ako vtedy, keď s ňou žil. (MINÁČ) — Bol všadeprítomný ako slnko. (JAŠÍK) — Mládenec pobral sa k vozíku a začal podsebného koňa vypriať. (KUKUČÍN) — Sedím zase dajakých desať minút a už som z toho celý nanič. (MORIC)

Z príslovkových zámen sú odvodené prídavné mená tunajší, tamojší, terajší, doterajší, vtedajší, dovtedajší, niekdajší, volakedajší, dakedajší, inakší.

Aký rozdiel medzi tamojšou parenistou studenou vodou ani ľad a medzi tunajšou studničnou, sladkastou, vápenitou! (ČAJAK) — Zdalo sa mu, že celý jeho dovtedajší život smeroval k tomu vnútornému výkriku radosti. (MINÁČ) — Hradská stratila svoju niekdajšiu živosť, vozy odpočívajú v kôľhach. (KUKUČÍN) — On veru nechce byť inakší ako ostatní chudobní chlapi! (RÁZUS)

Prídavné mená z čísloviek

V hovorovom štýle sa používajú vzťahové prídavné mená, ktoré vznikli prehodnotením radových čísloviek a spojením s nimi typu *polsiedmy vlak* — „vlak, ktorý odchádza o pol siedmej“.

Na peróne čakali cestujúci na *polsiedmy vlak* od Bratislavy a zo traja už aj na *siedmy* od Trnavy. (HEČKO) — „Ja vám ten kufor sama odnesiem, keď si odbavím *poljedenásty vlak*.“ (HEČKO)

Prídavné mená zo slovies

Ide o prídavné mená a) zo slovesných základov, b) z prídavných a c) zo slovesných determinatívnych syntagiem. Pomenúvajú príznak veci vyplývajúci z jej vzťahu k deju príslušného slovesa.

a) Prídavné mená zo slovesných základov majú všeobecný význam „robiaci, spôsobujúci, umožňujúci, dovoľujúci, majúci tendenciu alebo určenie konať dej, ktorý označuje základné sloveso“, napr.: *liečivý, rozvažitý, tvorivý, jastrivý, škodlivý, zábudlivý, mlčanlivý, žičlivý, neďbanlivý, páľlivý, zhovorčivý, zvodný, prítulný, útulný, rezný, očistný, strážny, škriepny, nosný, divotvorný, záchytný, príslušný, nepremenný, slávybažný, hľavý, hľbavý, otáčavý, škrípavý, chrumkavý,*

háďavý, zaujímavý, horľavý, boľavý, škulať, kočovný, rozkazovač, požadovač, deliteľ, čitateľ, hruteľ, potešiteľ, chváľiteľ, závrstý (ďvor), pitný, čujný, jedlý, predajný, poďďajný; sejací, obrábací, jedáci, skladací, padací, trhací, zakáľací, hnací, spací, hrací, poznávací, mláťací, uspávací, zašívací, spájací, oznamovací, žací, bicí, krycí; ochkavý, jajkavý.

b) Prídavné mená, ktoré vznikli adjektívizáciou prídavných alebo deriváciou od ich základu, majú takýto všeobecný význam: „majúci vlastnosť, ktorá súvisí s dejom pomenovaným základným slovesom“, napr.: *nemohúci, všemohúci, vynikajúci, rozhodujúci, oznamujúci, treskúci, vševediaci, vrúci; známy, vidomý, nevidomý, očívidomý, vedomý, sebavedomý, letný, kradmý; neogabaný, prešibaný, zadychčaný, oddaný, nafúkaný, naježený, pruhovaný, lemovaný, dekoltovaný, viazaný, pomazaný, veršovaný, takzvaný, rodený, tlačný, cvičený, učný, uhladený, sústredený, rozpustený, údený, tlmenný, obnosený, ctený, nútený, prekrvený, osolený, vyčistený, skazený, mrazený, vážený, urodzený, prihorený, uveličený, zarastený, zalesnený, vytýčený, preinačený, nadšený, takrečený, obratný, ustatý, napätý, podbitý, zarýť, tekutý, usmiaty, pomknutý; zrelý, lesklý, bdelý, otužilý, minulý, trvalý, bývalý, závislý, súvislý, prilahlý, odlahlý, rozlahlý, predošlý, ušlý (ušlý zárobok), zúfalý, pozostalý, osamelý, dospelý, zvrhlý, zaslúžilý, vypuklý, samorastlý, zosnulý, plynulý.*

c) Zo slovesných determinatívnych syntagiem vznikli prídavné mená, ako napr.: *rovnobežný, radodajný, čarodajný, rukolapný, divotvorný, štátotvorný, medonosný, slávybažný, vedychtivý, pomstychtivý, ziskuchtivý, sebestačný, samočinný, samorastlý.*

Prídavné mená z prísloviak

Prídavné mená odvodené od prísloviak označujú príznačnosť vecí vzhľadom na priestorovú a časovú okolnosť (pomenovanú základnou príslovkou), v ktorej vec vznikla, jestvuje, trvá, uplatňuje sa a pod. Napríklad *vonkajší* je ten, čo je (bol, býval, bude, vznikol, je umiestnený) vonku; *horný* je ten, ktorý je hore.

Sú to tieto prídavné mená: *vonkajší, vnútorný, predný, zadný, spodný, dolný, horný, pospolitý, náprotivný, okolitý, obďalečný, blízky, dnukajší, vedľajší, zvláštny, osobitný, domáci, domácky, domášny (ľud.), dnešný, dneskajší, vľahajší, včerajší, predvčerajší, zajtrajší, pozajtrajší, skorý, včasný, drevný (arch.), zriedkavý, častý, nevďojaký; vzájomný, strmhlavý.*

Zo zásterky vyberala včasné jarné kvety a starostlivo ich ukladala do drobnej kytky. (FIGULI) — Priprav hniezdo domášieho rodinného života... (KUBÁNI) — V hovore pohrúžení domáci zadivil sa jeho nevďojakému príchodu. (KUKUČÍN)

Prídavné mená z citoslovieč

Z citoslovca *jaj* vzniklo prídavné meno *jajový* s významom „spôsobujúci bolesť (jajkanie)“ v spojení *jajové drevo*, to jest palica, ktorou sa bije. V okruhu

ďetskej reči z citoslovieč *čaca* a *kaka* (*baka*) vznikli prídavné mená *čacanj*, *kakanj* (*bakanj*). — „Jaj, aký si čacanj!“ pokračovala dievčina a posmešne naň pozrela. (ČAJAK)

Prídavné mená z častíc

Z častice *naozaj|ozaj* je odvodené prídavné meno *naozajstný* (= skutočný, pravý) a z častice *neúrekom* prídavné meno *neúrečný* (= hodný, veľký).

Auto sa vkladilo do zástupu a nezmenšovalo rýchlosť, išlo, revúce a fučiac ako *naozajstná* obluda. (MINÁČ) — Čítim zase, že som človek, *ozajstný* človek. (KUKUČÍN) — Pred niekoľkými hodinami sa chválili Jakubíkovi, že úroda je *neúrečná*. (LAZAROVÁ)

Prídavné mená z prídavných mien

Patria sem:

1. prídavné mená vyjadrujúce kvantitatívnu modifikáciu alebo zdôraznenie významu základného prídavného mena. (Ide o vyjadrovanie miery vlastností prídávaním rozličných prípon, predpón alebo obidvoch zároveň a pomocou intenzitných spojení.)

Majú takýto všeobecný význam:

a) „v malej miere taký, ako vyjadruje základné prídavné meno“, napr. *sladkavý, horkavý, kyslavý, zelenavý, červenavý, červenkavý, beláskavý, žltavý, (po)žltkavý, čiernavý, belavý, (po)belavý, sladkastý, (na)horkastý, zelenkastý, sivkastý, červenastý, červenkastý, žltkastý, čiernastý, okrúhlastý, mokrastý, kyslastý, nakyslý, nasprostastý, prisprostastý, obkratný, obvyšný, obstarý, zánovný, postarší, pomešší;*

Potom im podráždil nosy *nakyslý* pach čerstvo zrezaného viniča. (HEČKO) — Hajďúch sa obzrel po prítomných, ako na nich zapôsobil jeho múdrosť. Ale ten ľud bol *prisprostastý*, nepochopil ju. (KUKUČÍN) — Z kabíny od šoféra stažka vyliezli dvaja *postarší* chlapi. (MINÁČ) — Bol to človek vážny, *pomešší*, trochu menej pohyblivý, dost ufúľaný, no solídny ako agátový kolík. (HEČKO) — Ivan odcupkal vo svojej *obkratnej* košielke k otcovi. (ŠOLTÉSOVÁ) — Jeden *obvyšný* s dlhým hrdlom ako bocian stál pri vyslaneovi Rajnovi, čo z Pešti prišiel. (TIMRAVA)

b) „vo veľkej miere taký, ako vyjadruje základné prídavné meno.“ Ide na pospol o eufemistické alebo dysfemistické odvodeniny od základných prídavných mien na označenie vlastností, ktoré sa prijíma s citovým zaujatím, napr.: *slabučký, slabučičký, slabunký, slabulinký, tenulinký, bledučký, bledučičký, bledunký, bledulinký, teplučký, novučký, nizučký, uzučký, mladučký/mladušský; vysokánsky, veľičizný, hrubizný, hrubičizný, hrubitánsky, ohromitánsky, dlžavný, hľbokánsky, hľbočizný, chudorľavý, široštrý, čiročistý, starodávny, čarokrásny, nový-novučičký, plnučičký-plný, smutný-neveselý;*

Nech ta nádeje osudov nových /do sladkých citov schytia! (SLÁDKOVIČ) — Oj, spi, duša, *mladuška*, spi pekný, dlhý sen — /keď vskutku nie, svoj život skonč trebárs vo sne

len! (BOTTO) — Budem vám vypisovať dlhé, dlhánske, dlhokánske listy! (F. KRÁČ) — „Je to šťastie. Ohromitánske šťastie.“ (MINÁČ) — Dostal miesto na uhle dĺžavného stola pri akejsi tučnej dáme a pri hlavnom sudcovi. (TIMRAVA) — Tichosť je tu širšia ako v sekcii prozaikov hodinu po otvorení diskusie. (KARVAŠ) — Zato bol tam Jakub Fekiač Škuliba v novom-novučiškom klobúku. (ONDREJOV) — Keď tu spoza Vohárky vygúli sa veľký mesiac. Plnúčký-plný, nič z neho nechýba. (ONDREJOV) — Tatry sú naše, náš čaro-krásny prírodný klenot. (TLAČ) — Svadba bola smutná-neveselá. (FIGULI)

c) „majúci väčšiu mieru vlastnosti (označenej základným prídavným menom), ako je práve potrebné, vhodné“, napr.: *pridobry, prislady, priveky, priširoky, primudy, prisprostý, priusilovny, prikratky, priuzky, pritenky, prihruby, pribujny, pritažky, pristarostlivy; prianglicky*;

Majster videl, aká dobrá žena je Katruša, len *prislaby* na to, aby muža k niečomu dobremu mala. (KUKUČÍN) — Biela brada zakrýva mu pol tváre a ešte hrud, ktorá je *priširoká*. (JAŠEK) — Vyhovárali sa, že im je večera *prianglická*. (KUKUČÍN)

d) „majúci nezvyčajnú mieru vlastnosti, označenej základným prídavným menom“, napr.: *predrahý, predobry, premily, prečisty, prekrasny, predivny, predaleky, prenešťastny; nadobyčajny; pradavny, prastary, prapóvodny*.

Mali sme jedličku chudobnú. Ale pre nás bohatstvo *prevelké*. (JANČOVÁ) — „Ach, ja *prenešťastná* stvora! Už ani ja nemám pokoja v dome!“ (KUKUČÍN) — Na diváne sedela *prebohatá* dáma Hermína Lichtová. (TIMRAVA) — Bola to *prastará* hra, ktorej sa chcelo veriť a ktorej ona verila a on veril len napoly. (MINÁČ)

Predpona *pra-* je neproduktívna; používa sa len pri uvedených prídavných menách časového významu.

Ďalej sem patria:

2. prídavné mená, ktoré vznikli z komparatívu deadverbiálnych prídavných mien: *skorší, neskorší, prvší, ďalší* (nasledujúci);

Pani Lasloková bez *ďalšieho* vysvetlenia odišla. (JAŠEK)

3. prídavné meno *odchodnejší* (= inakší), ktoré vzniklo z komparatívu;

Dnes už vidí, že jej planéta nebola *odchodnejšia* od tých, čo druhým nad kolískou svietili. (KUKUČÍN)

4. prídavné mená *mladistvý* a *celistvý* utvorené od prídavných mien *mladý* a *celý*. Prídavné meno *mladistvý* sa používa bežnejšie len v básnickej reči a v právnej terminológii, kde má zúžený význam; je antonymom k *dospelý*. *Celistvý* na rozdiel od *celý* sa používa na vyjadrenie jednotnosti štruktúrne bohatšie členeného predmetu;

Oj vietor, víchor širokej vôle /v prsiach *mladistvých* zrodenný! (BOTTO) — Komisia sa zamerala najmä na otázky diferenciácie výchovy *mladistvých* v týchto zariadeniach. (TLAČ) — Vytvára si (Chrobák) systém jazykových prostriedkov, ktorý patrí v tejto *celistvej* organickosti len jemu a všetkým, ktorí sú mu prístupní. (A. MATUŠKA)

5. zložené prídavné mená z determinatívnych a koordinatívnych syntagiem prídavných mien, napr.: *ohľaduplný, duchapřitomny, siahodlhý, školopovinný*,

bojaschopny, vodotesny, skalopevny, farboslepý, tajuplný; tmavohnedý, svetložltý, svetlosivý, bledomodry, jasnožltý, dymovosivý, vodozelený, špinavobiely, zlatohnedý, tehlovočervený, purpurovočervený, hnedočierny, sladkokyslý, špatno-krasny (bás.); *všadeprítomny, polohluhy, poloslepý, polonahý, naničhodny; ďalekovysoký* (skok) *výchovnovzdelávaci* (cieľ).

Vtom sa mihne *čínovebelasá* vážka ponad vođu. (FIGULI)

Väzba prídavných mien

V nesamostatnosti príznakov na rovine skutočnosti, v ich upnutosti na substanciu, má základ príbuznosť pomenovaní príznakov i v okruhu gramatického významu. A tak prídavné mená ako slovný druh, ktorým sa označujú statické príznaky, sú gramaticky príbuzné so slovesami — slovným druhom označujúcim dynamické príznaky.

Príbuznosť sloves a prídavných mien v okruhu gramatického významu sa prejavuje nielen tým, že obidva slovné druhy majú gramatickú kategóriu kongruencie (zhody), ale i v tom, že niektoré vlastnostné prídavné mená majú rekviziu (väzbu).

Väzba vlastnostných prídavných mien je alebo dôsledok ich pôvodu (pri tých, ktoré vznikli zo slovesných základov a tvarov) alebo výsledok dynamizácie významu prídavných mien pod vplyvom významovo príbuzných sloves. V tomto zmysle by sa dalo hovoriť aj o intencii prídavných mien.

Medzi väzbou konkrétneho prídavného mena a väzbou príslušného slovesa býva korešpondencia; napríklad väzbe prídavného mena s genitívom zvyčajne zodpovedá väzba príslušného slovesa s akuzatívom. Prítom niektoré prídavné mená (podobne ako slovesá) majú väzbu s niekoľkými pádmi.

Väzbu s genitívom majú napr. tieto prídavné mená: *žiadostivý peňazí* (porov. *žiadať peniaze*), *schopný výkonu*, *účastný podujatia* (aj s L.: *účastný na podujatí*), *plný vody* (aj s I.: *plný vodou*), *sýty lásky* (aj s I.: *sýty láskou*), *lačný pomsty*, (aj s L.: *lačný po pomste*), *pamätlivý príkazov* (aj s predl. A.: *pamätlivý na príkazy*), *(ne)hoden/(ne)hodný úcty* (aj väzba s vedľajšou vetou: *nehoden, aby si sa oňho staral*).

Z väzby s G. vznikli zložené prídavné mená, ako: *pamätihodny, prácechopny, chvályhodny, mierumilovny, ohľaduplny*. — Genitívnu väzbu majú aj komparatívy, napr. *lepší od niekoho/niečoho* a superlatívy, napr. *najlepší z/špomedzi* (z *vás/špomedzi vás*).

Väzba *múdrejší* + bezpredl. G. (*Ráno je múdrejšie večera*) je neproduktívna.

Väzbe prídavných mien s predložkovým akuzatívom zodpovedá väzba príbuzného slovesa s tým istým pádom.

Väzbu s A. majú napr.: *lakomý na majetok* (porov. *lakomíť sa na majetok*), *lačný na cudzie*, *pamätlivý na zásadu* (i s jednoduchým G. *pamätlivý zásady*),

súci na všetko, schopný na vraždu (aj s jednoduchým G.: schopný vraždy), starostlivý o/na (o deti, na čistotu).

Sem sa priraduje aj väzba komparatívu, napr. jasnejší nad slnko, drahší nad všetko a porovnávacie spojenia typu pekný nad očakávanie, dobrý nad pomyslenie.

Z väzby s A. vznikli zložené prídavné mená ako medonosný, vinorodný, chlebobarný.

K väzbe s predložkovým A. sa priraduje väzba s neurčitkom, napr. súci pracovať, schopný sústrediť sa, nehoden žiť.

Väzba s datívom má zreteľový a prospechový význam. — Je napríklad pri týchto prídavných menách: verný pravde (porov. veriť niekomu/niečomu), potrebný otcovi (i s predl. A.: potrebný pre otca), známy detom, primeraný okolnostiam, oddaný priateľom, poslušný rodičom, priaznivý túžbam, naklonený rade, blízky myšlienke, príbuzný detom, podobný bratovi (aj s predl. A.: podobný na brata a s I.: podobný s bratom), vzdialený snu, cudzí tomuto domu, prístupný všetkým (aj s predl. A.: prístupný pre všetkých), rád zpráve, ľahostajný k nim, chladný k podriadeným.

Na datívnu väzbu poukazujú zložené prídavné mená typu cieľuprimeraný.

Väzbu s lokálom majú napr.: prítomný na zhromaždení (porov. byť na), účastný na podujatí/v podujatí (i s jednoduchým G.: účastný podujatia; porov. zúčastniť sa na/v a s jednoduchým G.), lačný po majetku (porov. túžiť po majetku).

Väzba s inštrumentálom je pomerne častá. Ide najmä o I. zreteľový a dôvodový, napr. plný vodou, sýty chlebom, chorý láskou, červený zimou, nemý strachom, príkladný životom, lačný pomstou, krásny obsahom, úplný počtom, bohatý podujatiami, podobný tvárou, odlišný zmýšľaním, blízky povahou, povestný kvalitnou prácou, známy dobrotou, zaujatý písaním.

Inštrumentálnu väzbu má často superlatív, napr. najlepší medzi rovesníkmi, najmocnejší medzi seberovnými.

Keď sa komparatív a superlatív ako porovnávacie tvary adjektív používajú na porovnanie (okrem použitia v absolútnej platnosti) vlastne vždy majú väzbu.

Stupňovanie prídavných mien

Vlastnostné prídavné mená majú osobitné tvary na vyjadrenie relatívneho stupňa príslušnej vlastnosti: prvý (základný) stupeň čiže pozitív, druhý (porovnávací) stupeň čiže komparatív a tretí (najvyšší) stupeň čiže superlatív.

Prvý stupeň má podobu základného tvaru prídavného mena. Druhý stupeň sa tvorí pridaním prípony -ší alebo -ejší ku kmeňu prídavného mena, napr.: tvrd-ší, dlh-ší, bel-ší, studen-ší, chud-ší, tuh-ší; starostliv-ejší, chudobn-ejší, znám-ejší, prerývan-ejší.

Prípona -ší sa používa zvyčajne pri neodvođených prídavných menách:

a) ktorých kmeň sa končí na jednu spoluhlásku okrem sykaviek, a v niekoľkých prípadoch i na p, m, t, napr.: suchý — such-ší, tuhý — tuh-ší, tupý — tup-ší, hrubý — hrub-ší, chudý — chud-ší, zdravý — zdrav-ší, mladý — mlad-ší, bohatý — bohat-ší, starý — star-ší, nový — nov-ší, veselý — vesel-ší, červený — červen-ší, smelý — smel-ší, bledý — bled-ší, živý — živ-ší, divý — div-ší, krivý — kriv-ší, milý — mil-ší, dlhý — dlh-ší, strmý — strm-ší;

b) ktoré majú v základnom tvare príponu -k-, -ek-, -ok- a tvoria druhý stupeň bez tejto prípony, teda od koreňa: hladký — hlad-ší, sladký — slad-ší, úzky — už-ší, blízky — bliž-ší, plytký — plyt-ší, mäkký — mäk-ší; ďaleký — ďal-ší; hlboký — hlb-ší, široký — šir-ší, vysoký — vyš-ší.

Prípona -ejší je častejšia. Používa sa pri prídavných menách:

1. ktorých kmeň je zakončený skupinou spoluhlások, napr.: mocný — mocn-
-ejší, silný — siln-
-ejší, bystrý — bystr-
-ejší, ostrý — ostr-
-ejší, múdry — múdr-
-ejší, príkrý — príkr-
-ejší, hustý — hust-
-ejší, kyslý — kysl-
-ejší, rozumný — rozum-
-ejší, prázdny — prázd-
-ejší, ľudský — ľudsk-
-ejší, umelecký — umeleck-
-ejší, tragický — tragick-
-ejší, podlhovastý — podlhovast-
-ejší, vášny — vášn-
-ejší, srdečný — srdeč-
-ejší;

2. v ktorých -k- sa stalo neoddeliteľnou časťou základu, a tak druhý stupeň sa pri nich tvorí od celého kmeňa. Je to v týchto prípadoch: horký — hork-
-ejší, trpký — trpk-
-ejší, mrzký — mrzk-
-ejší, klzký — klzk-
-ejší, krehký — krehk-
-ejší, vlhký — vlhk-
-ejší, krotký — krotk-
-ejší, vratký — vratk-
-ejší. V niektorých prípadoch sú možné oba tvary komparatívu, napr.: plytší aj plytkejší, krotší aj krotkejší, vlhší aj vlhkejší;

3. ktorých kmeň je zakončený spoluhláskou p, m, t, dz, c, z, s, ž, č, napr.: hlápy — hláp-
-ejší, skúpy — skúp-
-ejší, krepý — krep-
-ejší (kraj.), známy — znám-
-ejší, priamy — priam-
-ejší, vedomý — vedom-
-ejší, povedomý — povedom-
-ejší, striedmy — striedm-
-ejší, dutý — dut-
-ejší, krutý — krut-
-ejší, častý — čast-
-ejší, sýty — sýt-
-ejší, dôležitý — dôležit-
-ejší, cudzí — cudz-
-ejší, rýdzi — rýdz-
-ejší, súci — súc-
-ejší, horúci — horúc-
-ejší, vrúci — vrúc-
-ejší (bás.), drzý — drz-
-ejší, kusý — kus-
-ejší, belasý — belas-
-ejší, dúži — dúž-
-ejší, svieži — sviež-
-ejší, ráči — ráč-
-ejší;

4. ktoré sú odvoденé:

a) od podstatných mien, napr.: novotný — novotn-
-ejší, kvetnatý — kvetnat-
-ejší, krvavý — krvav-
-ejší, bruchatý — bruchat-
-ejší, popolavý — popolav-
-ejší, hrdzavý — hrdzav-
-ejší, kamenitý — kamenit-
-ejší, poverčivý — poverčiv-
-ejší, zemitý — zemit-
-ejší, skalnatý — skalnat-
-ejší, kopcovitý — kopcovit-
-ejší;

b) od prídavných mien, napr.: belavý — belav-
-ejší, červenkastý — červenkast-
-ejší, počerný — počern-
-ejší, žltkavý — žltkav-
-ejší;

c) od slovík, napr.: zábudlivý — zábudliv-
-ejší, citlivý — citliv-
-ejší, búrlivý — búrliv-
-ejší, páľčivý — páľčiv-
-ejší;

d) od základov slovesných prídavných mien, napr.: osamelý — osamel-
-ejší, ospalý —

ospal-ejší, zúfalý — zúfal-ejší, stály — stál-ejší; zadumaný — zaduman-ejší, usporiadaný — usporiadan-ejší, zahladený — zahladen-ejší, uhorený — uhoren-ejší, otvorený — otvoren-ejší; rozhodujúci — rozhodujúc-ejší, ohromujúci — ohromujúc-ejší;

e) od prísloviak a iných neohybných slov, napr.: predný — predn-ejší, zvláštny — zvláštn-ejší, včasný — včasn-ejší, častý — čast-ejší; čačaný — čačan-ejší.

Pri prídavných menách, ktorých komparatív sa tvorí príponou -ší, korenná dlhá samohláska a dvojhĺaska sa skrakuje, napr.: nízký — nižší, blízky — bližší, krátky — kratší, úzky — užší, biely — belší, riedky — redší.

Pri prídavných menách, ktorých komparatív sa tvorí príponou -ejší, dlhá korenná samohláska alebo dvojhĺaska ostáva nezmenená, napr.: rýchly — rýchlejší, známy — známejší, slávny — slávnejší, mierny — miernejší. Skrakuje sa len v prídavnom mene čierny — černejší.

Pri adjektívach, ktoré tvoria komparatív bez prípony -k-, -ek-, -ok-, nahradzajú sa korenné spoluhlásky z a s spoluhláskami ž a š: nízký — niž-ší, úzky — už-ší, blízky — bliž-ší, vysoký — vyš-ší.

Tretí stupeň, superlatív, sa tvorí z druhého stupňa pridaním predpony naj-, napr.: naj-štrmší, naj-dlhší, naj-tmavší, naj-čistejší, naj-múdrejší, naj-slnečnejší, naj-citlivejší.

Druhý stupeň sa zdôrazňuje časticou ešte, napr.: dlhý — dlhší — ešte dlhší, mocný — mocnejší — ešte mocnejší, neďbanlivý — neďbanlivejší — ešte neďbanlivejší.

Bitkou statok nenakriatneš, ba bude ti ešte horší. (KUKUČÍN) — On je totižto ešte tvrdohlavejší a ostrejší než jeho ctihodní predkovia. (HEČKO) — Po krátkom zablysnutí je tma ešte černejšia. (MINÁČ) — Spiecky ho vítali ešte hlasnejším a radostnejším kvokaním. (MORIC)

Komparatív sa zriedka zdôrazňuje časticou kde. Napr. Len by ľudia ešte boli inakší, by to ešte tá bolo, hoci svet je kde lepší, ako bol predtým... (J. KRÁČ)

Tretí stupeň sa zdôrazňuje zámenami ten, tá, to, časticami čo, čím, alebo výrazom čo možno.

Potajomky oberal tie najčernejšie. (ONDREJOV) — Predsa jar je tá najutešenejšia vec na svete. (MINÁČ) — Rozhodujúcou zložkou pri znižovaní nákladov je čo najúčelnejšie hospodárenie s materiálom, zvlášť kovmi. (TLAČ) — Urobili sme to čo možno najlepšie. (ÚZUS)

Neprirodzene sa stupňujú tieto neodvedené prídavné mená: dobrý — lepší — najlepší, zlý — horší — najhorší, veľký — väčší — najväčší, malý — menší — najmenší, pekný — krajší — najkrajší.

V dnešnej spisovnej slovenčine tvar krajší sa neuvedomuje ako druhý stupeň ku krásny. Prídavné meno krásny má už vo svojom základnom tvare superlatívny význam. Ak sa

(zriedka) stupňuje, má v druhom a treťom stupni pravidelné tvary krásny — krásnejší — najkrásnejší.

Pravidelné stupňovanie prídavného mena pekný — peknejší — najpeknejší je hovorové.

Druhý a tretí stupeň sa môže tvoriť aj opisom, a to spojením základnej podoby prídavného mena s druhým a tretím stupňom prísloviak veľa (mnoho) a málo: viac, najviac; menej, najmenej. Tento opisný variant stupňovania jestvuje popri neopisnom ako jeho synonymná náhrada a vyjadruje sa ním aj zostupné stupňovanie, napr.: usatý — viac usatý — najviac usatý, mokrý — viac mokrý — najviac mokrý, poliaty — viac poliaty — najviac poliaty; usatý — menej usatý — najmenej usatý, mokrý — menej mokrý — najmenej mokrý, poliaty — menej poliaty — najmenej poliaty.

V ladeckej cementárni majú možnosť nahradiť kvalitné uhlie menej hodnotným. (TLAČ)

Tretí stupeň prídavných mien, ktoré vyjadrujú príznak vyplývajúci z okrajového postavenia veci, ako vrchný, horný, dolný, spodný, krajný, bočný, sa tvorí aj opisom pomocou zámena samý, napr.: samý vrchný, samý horný, samý dolný, samý spodný, samý krajný, samý bočný.

Stupňujú sa aj prídavné mená z cudzích základov, napr.: kvalitný — kvalitnejší — najkvalitnejší, efektívny — efektívnejší — najefektívnejší, elastický — elastickejší — najelastickejší, naivný — naivnejší — najnaivnejší, senzačný — senzačnejší — najsenzačnejší a hovorové fajnový — fajnovejší — najfajnovejší, fajnovší — najfajnovší. Ale pri nich sa druhý a tretí stupeň častejšie ako pri domácich prídavných menách tvorí opisom.

O tom s bradou si stále ešte myslí tie najsenzačnejšie a najlepšie veci. (JAŠEK) — Previerka v poľnohospodárstve mohla byť oveľa viac efektívna. (TLAČ)

Primárne prídavné mená sa okrem niekoľkých stupňujú, napr.: úzky — užší — najužší, široký — širší — najširší, tenký — tenší — najtenší, hrubý — hrubší — najhrubší, mladý — mladší — najmladší, starý — starší — najstarší, rovný — rovnejší — najrovnejší, hojný — hojnejší — najhojnejší.

Druhý a tretí stupeň prídavných mien, ktoré označujú farby, vyjadruje vyšší stupeň sýtosti príslušnej farby, napr.: biely — belší — najbelší, čierny — černejší — najčernejší, žltý — žltší — najžltší, zelený — zelenší — najzelenší, brnávý — brnavejší — najbrnavejší. Stupňujú sa aj odvodené prídavné mená popolavý a kávový, ktoré majú v hovorovej reči platnosť pomenovania základnej farby, nie odtienku. Podobne sa môže stupňovať aj ružový — ružovejší — najružovejší.

Sekundárne prídavné mená, ktoré označujú rozličné presne určené farebné odtienky, sa zvyčajne nestupňujú, napr.: tehlový, telový, gaštanový, nebový, pieskový, cviklový, smotanový, pomarančový, cyklámenový, tyrkysový, dúhový, opálový, perleťový, mahagónový.

Z primárnych prídavných mien sa nestupňujú tie, čo vyjadrujú istý krajný príznak, ktorý je kvantitatívne nepremenný, absolútny. Sú to tieto prídavné mená: *živý* (= nie mŕtvý), *mŕtvý* (= nie živý), *nebohý, nemý, slepý, bosý, holý, nahý, zdravý, chorý, cudzí, číry, prázdny*. No ak sa význam týchto prídavných mien prehodnotí, alebo keď ich nechápeme v základnom význame, možno niektoré z nich stupňovať. V obraznom význame možno stupňovať tieto z nich: *živý* (= pohyblivý) — *živší* — *najživší*, *mŕtvý* (= nepohyblivý) — *mŕtvejší* — *najmŕtvejší*, *cudzí* (= vzdialený) — *cudzejší* — *najcudzejší*. Ak základný stupeň neoznačuje plnú mieru príznaku, môžu sa stupňovať aj prídavné mená *zdravý* — *zdravší* — *najzdravší*, *chorý* — *chorejší* — *najchorejší*, *prázdny* — *prázdnejší* — *najprázdnejší*. Keď sa prídavné mená *zdravý* a *chorý* stupňujú, už vlastne nevyjadrujú, „ten, čo nie je chorý“, „ten, čo nie je zdravý“, lež rozlične stupne fyzickej kondície alebo vážnosti chorobného stavu.

Podobne možno stupňovať aj prídavné meno *číry*: *číry* — *čirejší* — *najčirejší*. Ad hoc sú stupňovateľné aj prídavné mená *nemý, slepý, bosý, holý, nahý*: *nemý* — *nemejší* — *najnemejší*, *slepý* — *slepejší* — *najslepejší*, *bosý* — *bosejší* — *najbosejší*. Prídavné mená *holý* a *nahý* možno stupňovať len opisne *holý* (= málo zakrytý) — *viac holý* — *najviac holý*, *nahý* (= málo oblečený) — *viac nahý* — *najviac nahý* a zostupne: *holý* — *menej holý* — *najmenej holý*, *nahý* — *menej nahý* — *najmenej nahý*.

Stupňovateľnosť získavajú uvedené primárne prídavné mená v tých istých podmienkach ako sekundárne prídavné mená. Ich druhý a najmä tretí stupeň sa používa v živších (exkluzívnejších) jazykových prejavoch. Takto sa používajú napr. tieto komparatívy a superlatívy: *oplanovitejší* — *najoplanovitejší*, *verejnejší* — *najverejnejší*, *nemeckejší* — *najnemeckejší*, *nekonečnejší* — *najnekonečnejší*, *svetskejší* — *najsvetskejší*, *súkromnejší* — *najsúkromnejší*, *nočnejší* — *najnočnejší* atď.

Najoplanovitejší oplán, aký sa kedy vyvállal vo Vleindole! (PEČKO) — Ved písať do novin, to sa vždy, od kedy sú noviny novinami, považovalo za tú najverejnejšiu verejnú činnosť. (KYSKO) — „A či je môj svokor Nemeč?“ . . . „Nemeč veru, Matej môj, a to najnemeckejší!“ smial sa Lacko a s ním celá spoločnosť. (KUBÁNI) — A všetci sa báli, že ich zavalí táto druhá, najnaozajstnejšia skutočnosť. (MINÁČ) — Čas dozrel a Ivan Krasko sa nám vo veku patriarchu pomínul a vkročil stareckým krokom do „nox et solitudo“, do noci najnočnejšej z nočných, do samoty najosamotejšej z ľudských. (A. MATUŠKA)

Nestupňujú sa prídavné mená, keď sú súčasťou odborného termínu alebo vlastného mena, napr. *Vysoké Tatry, Nízke Tatry, Malá Ázia, Predná India, Veľká októbrová socialistická revolúcia, Dlhá Lúka, veľké písmeno* (napr. na začiatku vety), *malé písmeno, krátke spojenie, úzky profil, smutná vŕba*.

Združené pomenovanie tvorí nerozložiteľný celok. V týchto prípadoch prídavné mená neoznačujú akosť, lež rozlišovací príznak. Niekedy nemožno stupňovať ani primárne prídavné mená použité v obraznom zmysle, napr.:

pekný kus cesty (= veľký kus cesty), ale napr.: *pekný plat* — *krajší plat* — *najkrajší plat*, *strmý človek* — *strmší človek* — *najstrmší človek*.

Význam stupňov prídavných mien

Prídavné mená, ktoré jestvujú ako antonymické dvojice, napr.: *malý* — *veľký*, *krátky* — *dlhý*, *úzky* — *široký*, *tenký* — *hrubý*, *mäkký* — *tvrdý*, *lacný* — *drahý*, *mladý (nový)* — *starý*, pomenúvajú protikladné vlastnosti pri posudzovaní vecí z toho istého hľadiska. Jeden člen dvojice označuje jednu krajnú mieru vlastnosti a druhý člen druhú (opačnú) krajnú mieru vlastnosti. Oba členy dvojice majú relatívny význam, a to vždy so zreteľom na priemer označenej vlastnosti v rámci jednotlivín príslušného druhu. Napríklad prídavné meno *malý* v spojeniach *malý svetadiel, malý dom, malý list* vyjadruje, že príslušný (konkrétny) svetadiel, dom, list je podľa veľkosti v rámci jednotlivín svojho druhu pod priemerom. Podobne to platí o druhom člene dvojice *veľký* vo výrazoch *veľký svetadiel, veľký dom, veľký list*. Prídavné meno *veľký* označuje, že jednotlivina, o ktorej je reč, je v rámci svojho druhu podľa veľkosti nad priemerom. Pritom význam člena antonymickej dvojice sa uvedomuje v protiklade k významu druhého člena a združuje sa s ním vo vedomí ako dvojica, ktorá sa navzájom dopĺňa.

Druhý a tretí stupeň sa používa v prirovnaní 1. bez ohľadu na význam prvého stupňa, napr.: *Janko je vyšší ako jeho brat, Janko je z vás najvyšší* (prítom nemusí byť vysoký), 2. vzhľadom na základný stupeň, napr.: *Katka je vysoká, Eva je vyššia, Olga je najvyššia*. Okrem toho druhý stupeň sa často chápe 3. absolútne, ako označujúci vlastnosť v priemernej kvantite. Tak *lepší* má význam „priemerný medzi dobrými“, *horší* má význam „priemerný medzi zlými“.

Pri analýze významu jednotlivých stupňov použitých absolútne treba mať na zreteli nielen vzostupné stupňovanie, napr.: *hladký* — *hladší* — *najhladší* / *drsny* — *drsnejší* — *najdrsnejší*, ale i zostupné: *hladký* — *drsnejší* — *drsny* / *drsny* — *hladší* — *hladký*. Takto význam druhého stupňa stojí na prechode medzi obidvoma členmi antonymickej dvojice. *Drsnnejší* má význam „nie hladký, no ešte nie drsný“; *hladší* má význam „nie drsný, no nie celkom hladký“. O taký význam ide napr. v spojeniach *väčšie číslo, lepšie ovocie, mladší človek, drsnnejší papier, vyššia budova, vyššia škola* (napr. pedagogická, strojnícka), *vyšší úradník, staršie šaty, hlbšia voda, drahšia látka*.

Ale osobnosť ho privítala bratsky a demokraticky, nevyzerala vôbec ako osobnosť, ale celkom obyčajne, ako vyšší úradník, ako úradník s pevným postavením. (MINÁČ) — Hore víškom z jednej strany viedol chodníček, z druhej strany zasa širšia vozová cesta. (FIGULI) — Moje „lepšie“ neznamená vždy dobré. (PEČKO) — V nasledujúcich dňoch chodil Matias po menších dedinách. (KALINČIAK) — Vedľa Petra sadá si staršia pani v čiernych šatách s ďalekohľadom. (LETZ)

Antonymická dvojica *malý — veľký* označuje hraničné stupne vlastnosti, výrazne oddelené, ktoré sa nedotýkajú. Tak je to napríklad v protiklade *malé čiapky — veľké čiapky*. Keď treba súhrnne vyjadriť súvislý rad stupňov veľkosti (ceny, veku a pod.), vyjadruje sa to zvyčajne pomocou druhých stupňov, napr.: *menšie čiapky — väčšie čiapky, lacnejšie kabáty — drahšie kabáty, mladší ľudia — starší ľudia, tenšie ihly — hrubšie ihly*. V takejto antonymickej dvojici sa príslušné súhrnné stupne vlastnosti dotýkajú, je medzi nimi súvislý prechod. Hraničné stupne príslušných vlastností možno označiť dvojako: alebo základnými stupňami *malý — veľký*, napr.: *malé kabáty — veľké kabáty*, alebo tretími stupňami *najmenší — najväčší: najmenšie kabáty — najväčšie kabáty*.

Pri porovnávaní vecí podľa stupňa tej istej vlastnosti vystupujú tri činitele: 1. vec, ktorá sa porovnáva (kto, čo sa porovnáva), 2. vec, s ktorou sa porovnáva, a 3. vlastnosť, ktorá sa porovnáva.

Prvý stupeň, pozitív prídavných mien, napr.: *mocný, veľký, usilovný*, označuje vlastnosť veci bez ohľadu na jej stupeň u iných nositeľov alebo u toho istého nositeľa v iných okolnostiach. Ním sa len konštatuje prítomnosť vlastnosti, ale nie jej miera (kvantitatívny stupeň).

Prechodíme chodníkom cez vysoké žito. (JANČOVÁ) — Pastiersky oheň za súmraku je pekný. (JAŠŤK)

V prirovnaní má základný tvar prídavného mena hodnotu prvého stupňa (pozitívu) a používa sa:

a) keď majú obe veci príslušnú vlastnosť v rovnakej miere, v rovnakom odtienku alebo v rovnakej kvalitatívnej modifikácii. Veľmi často tu ide o hyperbolické vyjadrenie miery vlastnosti. Prídavné meno porovnáwanej veci sa pripája k menu veci, s ktorou sa porovnáva, spojkami *ako, ani, sta*, alebo výrazmi *taký — ako, taký — ani, práve taký — ako, celkom taký — ako*. Napr.: *(ručník) biely ako sneh; (slivka) sladká ako cukor; (človek) mokrý ako myš; (žena) chudá ako trn; (oči) čierne ako uhoľ; hluchý ako peň; červený ako rak; (voda) čistá sta krištál; (chlap) napitý ani bahor; taký starostlivý (učiteľ) ako otec; môj kabát je práve taký dlhý ako tvoj; si celkom taký zábudlivý ako tvoj brat;*

Krč z nieslo chlapča — dlhé a tenké ako svíb. (HEČKO) — Mama povedala, že padajú chumáče, veľké ani vrabce. (ONDREJOV)

b) keď sa prirovnávajú dve vlastnosti rovnakej miery na tej istej veci, napr.: *široký ako dlhý, práve taký starostlivý ako sporivý*.

Na základe prirovnania (porovnaním s farbou príslušnej veci) vznikli odvodené vlastnostné prídavné mená označujúce farby a farebné odtienky, napr.: *gaštanový* (= takej farby ako plody gaštanu), *popolavý, telový, tehlový, nebový, kávový, kaštanový (kaštanové pery)* atď.

Na Laziencoch ju čakal Janko Krap, cez zimu si dal narásť bradu, brada bola gaštanová, mäkká a kučeravá. (MINÁČ)

Tvar druhého stupňa sa používa vtedy, keď sa vyjadruje, že vec má príslušnú vlastnosť vo väčšej miere ako iná, ku ktorej sa prirovnáva, alebo ako tá istá

vec v iných okolnostiach. Meno veci, ku ktorej sa prirovnáva, pripája sa pomocou spojok *ako, než* alebo pomocou predložky *od*, zriedkavejšie aj *nad*. V umeleckom štýle zriedka stáva meno veci, ku ktorej sa prirovnáva, v bezpredložkovom genitíve. Je to zastaraný jazykový prostriedok.

Cesta je istejšia ako chodník. (PRÍSL.) — Lačnému dívať sa na jediacich, to sú väčšie muky než tortúra. (KUBÁNT) — Hmla, premáhaná slnkom, zmizla a výhľad na rúbaň bol lepší. (MORIC) — „Po rade bývajú páni múdrejší,“ odpovedal Ondrej. (KALINČIAK) — Teraz boli opatrnejší a všetko si podelili medzi sebou. (CHALUPKA) — Zem vlhkejšia i chladnejšia, ale zato úrodnejšia ako na druhej strane za Baraňou hlavou. (HEČKO) — Jano je oveľa starší od suseda. (ÚZUS) — Pán Peter Zvarina bol človek viac starý ako mladý. (KUKUČÍN) — ... ak máš sily — hoj, sily obrovskej; /vynesieš tú húsku nad sneh belšiu./ nad sneh belšiu s červenými ústami. (BORZO) — Izbica z osem metrov dlhá, ale dvoch neširšia. (TAJOVSKÝ) — Ráno je múdrejšie večera. (PRÍSL.)

Niekedy sa v staršej umeleckej literatúre používala ľudová porovnávacia spojka *že*: „Ach, terajší svet, terajší svet! Kurča chce byť múdrejšie než sliepka!“ (KUKUČÍN) — Azda sa traťí nejaká žaloba; to lepšia robota že pre školu zálohy brat. (KUKUČÍN)

Niekedy sa druhý stupeň prídavného mena používa i pri porovnávaní rôznorodých vlastností tej istej veci, napr.: *Naša známa bola lepšia ako pekná*. (ÚZUS)

Miera, o ktorú vlastnosť jednej veci prevyšuje vlastnosť druhej veci, sa vyjadruje:

a) príslovkou miery alebo príslovkovým výrazom: *trochu, znateľne, čosi, oveľa, omnoho, o niečo, (o) málo, málo čo, o poznanie*;

b) násobnou číslovkou: *tri razy/trikrát, trojnásobne, niekoľko ráz* atď.;

c) vedľajšou vetou, na ktorú pri druhom stupni prídavného mena odkazuje zámenný výraz, napr.: *o to lepší, že ... , o to zaujímavejší, že ... , o to pozoruhodnejší, že ...*

Mladí Habdžovci vychádzajú od notára troška preblednutí, znateľne ľahší, akési až zhrbení. (HEČKO) — Ba možno povedať, že previerka v poľnohospodárstve môže byť oveľa efektívnejšia. (TLAČ) — Nevedieť prečo — inštruktorova tvár stala sa o poznanie láskavejšou. (KUKUČÍN) — Katra je čosi staršia, no v plnom kvete rozvitku. (KUKUČÍN) — Bremeno je niekoľko ráz väčšie ako mravec. (MORIC) — Museli ísť bojovať proti takzvanému nepriateľovi, ktorého pravda možno bola tisíc ráz spoľahlivejšia ako pravda ich vladára. (LETZ) — Tieto výsledky sú o to pozoruhodnejšie, že JRD v Mengušovciach je v horskej výrobnjej oblasti. (TLAČ)

Ak miera vlastnosti jednej veci závisí od miery vlastnosti inej veci alebo od miery druhej vlastnosti tej istej veci, obidve vlastnosti sa vyjadrujú druhým stupňom prídavného mena. Výrazy (vety) sú spojené súvzťažnou dvojicou *čím — tým*.

Čím schod vyšší, tým pád ťažší. (PRÍSL.) — Ale to už je raz tak, že čím nešťastnejší je človek, tým je i obchádzanejší. (ČAJAK)

Niekedy sa v hovorovom štýle na označenie vlastnosti, ku ktorej sa prirovnáva, používa namiesto základného stupňa druhý stupeň. Býva to v prirovná-

niach vlastností toho istého jednotlivca. Táto náhrada základného stupňa druhým stupňom pod vplyvom náležitého druhého stupňa sa volá atrakcia.

Keď som jeden vačok slivami a druhý vlašskými orechmi do rozpuknutia napelhal, navrátil som sa zase širší ako dlhší tou istou čiarou nazad. (LASKOMERSKÝ) — I teraz Palko odhodí z hotela temer širší ako dlhší. (F. KRÁČ)

Podobne sa druhý stupeň používa vo výraze *starší ako mladší*:

Ja som ešte nášho pána v kostole nikdy nevidel, a veru, už som starší ako mladší. (J. KRÁČ)

Variabilita predmetov podľa stupňa príslušnej vlastnosti sa vyjadruje dvojjedenným prídavným menom spájajúcim druhé stupne antonymickej dvojice, napr.: *väčší-menší, dlhší-kratší*.

Keď ma za tovariša prepustili, šiel som na vandrovku a za päť rokov potlkal som sa po väčších-menších mestách. (KUKUČÍN)

Popretím jestvovania vecí s vyšším stupňom príslušnej vlastnosti sa vyjadruje, že daná vec má najvyšší stupeň vlastnosti.

Hej, ničo krajšej hory, ako je jedlová. (PRIESEŇ) — Nič nie je temnejšie ako táto strž s bielymi kameňmi. (JAŠÍK)

Tretí stupeň, superlatív prídavných mien označuje pri porovnaní najvyšší stupeň vlastnosti, alebo vyjadruje, že vec má mierou vlastnosti prevahu v príslušnom okruhu vecí.

Používa sa:

a) keď sa najvyšší stupeň vlastnosti stavia oproti dvom nižším stupňom tej istej vlastnosti, napr.: Janko je usilovný, Jožko je usilovnejší a Marienka je najusilovnejšia.

b) keď jednotlivec stupňom porovnávanej vlastnosti vyniká nad celú skupinu jej nositeľov, a tým sa z celej skupiny vyníma. V tomto prípade okruh jednotlivcov, ktorých porovnávaný jednotlivec (jednotlivina) príslušnou vlastnosťou prevyšuje, môže sa vyjadrovať predložkami *z/zo, medzi, spomedzi* alebo celou vetou.

Najstaršej sestre sa pod šatkou črtali čierna, lesklé pletence, ovité okolo hlavy. (FIGULI) — A tak sme sa vydali do Čipíny, jedného z najvzdialenejších kútov poľsia. (MORIC) — „Budem medzi vami najposlednejší a najponíženejší, len ma neodháňajte od seba“, prosil Ondrej. (ČAJAK) — Jožko je spomedzi vás najusilovnejší. (ÚZUS) — Písanky som si kúpila všetky nové a písala som do nich najkrajším písmom, akým som len vedela. (JANČOVÁ)

Tretí stupeň prídavného mena sa používa aj bez prirovnania. Vtedy vyjadruje, že vec prevyšuje mierou príslušnej vlastnosti všetky veci svojho druhu, napr. *najsladšie víno, najlepšie jablko, najlacnejšie pero, najšťastnejšie dni mladosti, najkomfortnejší byt*.

Najhoršie koleso najväčšmi škripí. (PRÍSL.) — Priniesli jedlo a najlepšie víno, ktoré bolo zahrabané v pivnici. (CHALUPKA) — Ale najväčšia galiba je, keď sa v revíri nájde jelaň-spia-točník. (MORIC) — Štefan Krémery nikdy nepohrdol najčernejšou robotou na nijakom

z postov, ktoré si vybral, či ktoré mu vybrali. (A. MATUŠKA) — Každá by nedbala vyzvedieť tajomstvo iných, ale svoje chce ukryť v najtmavšom kútiku srdca. (KUKUČÍN)

Popretím tretieho stupňa vlastnosti vecí sa expresívne vyjadruje, že vec má protikladnú vlastnosť (litotes).

Gróf Želinský nebol v najlepšej vôli. (KALINČIAK) — „Nemáš veru najčervenejšie líčka.“ (FIGULI) — Manci už nie je najmladšia, sú aj mladšie a krajšie ženy. (MINÁČ)

Popretím minimálnej veľkosti niečoho pomocou tretieho stupňa sa opisne vyjadruje nevýskyt danej veci.

V triede nepočuť najmenší šuchot, všetky oči sa upierajú na profesora francúzštiny. (LETZ)

Privlastňovacie prídavné mená

Privlastňovacie prídavné mená vyjadrujú príznak vecí na základe jej príslušnosti osobe alebo zvieratu. Vyjadrujú, komu (čomu) vec patrí; charakterizujú vec poukazom na jej majiteľa, nositeľa, pôvodcu, napr.: *bratov zošit, matkina práca, Benkov obraz, psova búda, líškin brloh, Rysulino ucho*. Ich všeobecným zámenným korelátom je privlastňovacie zámeno *čí — čia — čie*.

V istých ustálených spojeniach má privlastňovacie prídavné meno odvodené od vlastného mena význam akostného prídavného mena, napr. *Jóbova zvesť, Pyrrhovo víťazstvo*.

Šéfovi pravnianskych Nemcov zanesieš Jóbovu zvesť. (JAŠÍK) — Áno. Ferko, ty si zvíťazil, ale je to víťazstvo Pyrrhovo. (KUKUČÍN)

Privlastňovacie prídavné mená sa tvoria od osobných a zvieracích mien mužského rodu príponou *-ov, -ova, -ovo*, napr.: *otcov, chlapcov, učňov, maliarov, kováčov, Martinov, Bernolákov; baranov, pavúkov, Pejkov*, a príponou *-in, -ina, -ino* od osobných a zvieracích podstatných mien ženského rodu, napr.: *sestrin, susedin, učiteľkin, domovníčkin, Aničkin, Hlavajkin; kravin, ovcin, Belanin*.

Jednotlivému konkrétnemu zvieratu sa privlastňuje pomocou privlastňovacieho prídavného mena práve tak, ako sa privlastňuje osobe. Privlastňovacie prídavné mená sa teda tvoria celkom pravidelne aj od zvieracích mien. Rozdiel je len vo frekvencii. Zvíra totiž vystupuje v postavení vlastníka zriedkavejšie ako osoba, preto sa privlastňovacie prídavné mená od mien zvierat vyskytujú zriedkavejšie.

Psova koža podávala sa pod rukou pánovou a šmýkala sa po hladkej lebke. (KUKUČÍN) — Účinok svetla, spevu kohútovho a séiastky i veľkej zimy bol, že z tmavých kútov pajty vyliezol hneď ten, hneď iný na svetlo božie. (KUKUČÍN) — . . . a nepriateľka netopierova /zavýja, húka ušatá sova, / sediac na vysokej skale. (SLÁDKOVIČ) — Nad hlavou im zafučí krava. Strhnú sa, do kraviných začudovaných čiernych očí sa pozrú. (TATARKA) — K muche priletela vtedy ešte jedna mucha a opýtala sa jej, kde bola. „Orali sme!“ povedala jej mucha na kravinom rohu. (BEDNÁB)

V ľudovej reči — a podľa nej aj v básnickej reči — privlastňovacie prídavné mená

odvodené od všeobecných podstatných mien zvierat stávajú namiesto druhových živočíšnych prídavných mien typu *páv*.

„Ktorý chce božie stvorenie spotvorit,“ prerečie striga, „ten zasluži, aby ho na koňovom chvoste po meste vláčili.“ (DOBŠŤANSKÝ, POVESTI) — Ale ako prvý raz prehltol, zaraz ježova koža na ňom narástla, ani hnuť sa pre samé pichliače nemohol spod tej hrušky. (DOBŠŤANSKÝ, POVESTI) — Letí, letí, ulieta sta dáka bohyňa /a za ňou sa ozýva pieseň *labutina*: /Dunaju, Dunaju, milý môj šuhaju, /počkaj len máličko, veď za mnou volajú. (BOTTO) — Myslí šuhaj — upiera ta oči, /oči bystré, oči sokolove. (BOTTO)

Privlastňovacie prídavné mená sa spravidla tvoria len k menám mužských a ženských osôb alebo zvierat. Od podstatných mien stredného rodu sa tieto prídavné mená v spisovnej slovenčine netvoria. [Ich funkciu má G. príslušného podstatného mena, napr.: *kabát dievčata*, *čiapka bábäta*, *topánočka dojčiatka*, *zobák kurata*.

Privlastňovanie vecí osobám, ktoré sú pomenované vlastným menom v podobe adjektíva, sa vyjadruje G., napr.: *ulica Jesenského*, *ulica E. Maróthy-Soltésovej*, *Vajanského nábrežie*.

Ak majiteľ vecí je pomenovaný dvojčlenným pomenovaním, možno privlastnenie vecí vyjadriť dvojakým spôsobom. Alebo privlastňovacími prídavnými menami od oboch mien: *Števova Malinova záhrada*, alebo genitívom: *záhrada Števa Malinu*. Prvý spôsob sa viac používa v bežnej reči a v umeleckom štýle, druhý je oficiálnejší. Keď majiteľ vecí je pomenovaný združeným pomenovaním, ako *starý otec*, *stará matka*, privlastnenie sa vyjadri tak, že od podstatného mena sa utvorí privlastňovacie prídavné meno a adjektívum sa dá do G., napr.: *starého otcova fajka*, *starej matkina záhrada*. Tento spôsob privlastňovania je spisovný a štylisticky neutrálny. Druhý spôsob privlastňovania pomocou G. (*fajka starého otca*, *zábava starej matky*) má oficiálnejší ráz.

Dvojaký spôsob na vyjadrenie privlastnenia je aj vtedy, keď majiteľ (osoba) je pomenovaný podstatným menom bližšie určeným zámenom, akostným prídavným menom, alebo prídavným menom aj zámenom, napr. *náš sused*, *dobrý sused*, *náš dobrý sused*. Privlastnenie sa vyjadri alebo genitívom: *záhrada nášho suseda* (*dobrého suseda*, *nášho dobrého suseda*), alebo tak, že od podstatného mena sa utvorí privlastňovacie prídavné meno a atributívne výrazy sa dajú do genitívu: *nášho susedova záhrada*, *dobrého susedova záhrada*, *nášho dobrého susedova záhrada*. Tento druhý spôsob na vyjadrenie privlastnenia má ľudový ráz; zvyčajný je v hovorovom štýle a častý je aj v umeleckom štýle.

Vtom strhnem sa, zacítiať čierneho vdovcov oči na tvári. (TIMRAVA) — „Pre aký účel ste sa dali do služby husitov a obzvlášte môjho otcovej?“ (KUBÁNI) — „Ja som jej už tri najdrahšie oplecká a dve gecele darovala — ešte mojej matkina práca — či sa mi to tam má prepadnúť?“ kričí Križlaňa celá rozhorlená. (TIMRAVA) — Po vášho otcovej smrti prišiel som do vás, poklonil som sa, ako kresťanovi aj svedčí. (KUKUČÍN)

Privlastňovacie prídavné mená *čertov*, *diablov* mávajú v hovorovej reči okrem významu príslušnosti aj funkciu a význam vlastnostných prídavných mien „čertovský“, „diabolský“; spojenia *čertova cesta*, *čertov človek*, *diablova robota*, *diablov plán* majú význam

„čertovská cesta“, „čertovský človek“ (= odvážny; zlý), „diabolská robota“, „diabolský plán“.

V nadávkach sa používa prídavné meno *sukin* v spojení *sukin syn* vo význame hnusník, zloduch; obyčajne vtedy, keď sa charakterizuje reč Rusa alebo keď sa naznačuje vplyv ruského jazyka.

Loša sa vrátil a zadychčano nadával: „Ušli, sukini synovia [žandári]. Niet ich.“ (MINÁČ)

Expresívne spojenia *do čertovej* (*bohovej*) *matere* majú význam „preč“, „veľmi daleko“, „na neznáme (nedostupné, nebezpečné a pod.) miesto“.

[Poručík Klako] je poondiaty oficier, ktorý túto vojnu spískal a ženie chlapov od druhej batérie až kamsi do bohovej matere. (JAŠÍK)

Prídavné meno *boží* má v náboženskom štýle aj platnosť privlastňovacieho prídavného mena, napr.: *Boží hrob*, *Matka božia*.

Prídavné mená, ktoré sú odvodené od privlastňovacích prídavných mien, typu *otcovský*, *materinský*, používajú sa nielen vo význame „majúci vzťah k otcovi“, „majúci vzťah k matke“, ale aj v metonymickom význame „starostlivý, láskavý“. V takomto pomknutom význame sa prídavné mená typu *otcovský* a *materinský* môžu aj stupňovať.

Privlastňovacie prídavné mená sa používajú aj ako súčasť vlastných (zväčša miestnych) mien, napr. *Hurbanova Ves*, *Šajdíkove Humence*, *Petrova Lehota*, *Gregorova Vieska*, *Jankov vršok*, *Paľova búda*. Prvá časť týchto vlastných mien si zachováva gramatický ráz privlastňovacích prídavných mien. Naproti tomu mená typu *Kukučínov*, *Bernolákovo* sa substantivizovali; prešli k podstatným menám i svojim skloňovaním. Substantivizovali sa aj mená typu *Ábelová*; no tie len prešli zo skupiny privlastňovacích prídavných mien do skupiny vlastnostných prídavných mien.

Rodinné privlastňovacie prídavné mená

V hovorovom štýle sa od vlastných mien mužského rodu, zriedkavejšie aj od všeobecných mien zamestnania a podstatného mena *sused* tvorí príponou *-ovie* privlastňovacie prídavné meno, ktoré vyjadruje príznak príslušnosti celej rodine; má pre všetky rody a pády tú istú podobu, napr.: *Danielovie dievka*, *Danielovie dom*, *z Danielovie stodoly*. Keď sa rodinné privlastňovacie prídavné meno použije ako označenie dospeléj osoby, má ľudový ráz.

Pod Ripáňovie podstenu stojí všetkých osem chlapov. (TIMRAVA) — Pozri, Meran Žofke Miháľkovie sa zalieča. (KUKUČÍN) — Náš Martin s jarým Jankom Zvalovie sedia dymky nadávajú. (SLÁDKOVIČ) — Chlapec chytil ovcu za hrdlo a ukázal mi jej pravé ucho. Bolo doň dva razy strihnuté. „To je znak Mrázikovie.“ (KUKUČÍN) — V tú chvíľu išiel popred krému pyšný gazda Rilkovie. (TIMRAVA) — „Tak pod k nám za učňa!“ zatlieska naňho Želka kotlárovie, počerná, maličká. (RÁZUS) — Nevidno ani susedovie strechy ani starej hrušky, čo sa vykláňa ponad potok na cestu. (FIGULI) — Števko (nakukne): Kalinovie idú k náň. (TAJOVSKÝ)

Výrazný ľudový ráz majú rodinné privlastňovacie prídavné mená utvorené príponami *-oje*, *-eje*, *-e*, ktoré sú variantmi prípony *-ovie*.

„Tu sú tetka Krutišoje svedkom, že som len Anču Šovdoje chcel.“ (TIMRAVA) — „Pekné si kúpil,“ mieni prístavok Likoje, ten z druhej dediny prišlý. (TIMRAVA) — „Toť aj Ondro Krnáče, aj Beta Vráble — a kolki — vzali aj dnes chlebička...“ (TAJOVSKÝ) — Čože je riehtarje Katuša vari nie poriadno dievča? (TAJOVSKÝ) — Je ti dám radu, choď za Kováčeje Janka. (CZAMBEL, ROZPRÁVKY)

Ako zemepisné vlastné meno sa zriedka používa aj rodinné privlastňovacie prídavné meno s príponou *-ovie* a variantmi *-oje*, *-eje*.

Včera sme pášli vo Viechach, dnes na Brežkovie doline — každý deň inde. (KUKUČIN) — Odtiaľ už o chvíľu vyjdeme z lesa na rozsiahle, na juh sa zvažujúce lúky nazvané Chebeneje. (JANOŠKA — HOCHMUTH)

V beletrii pri zosobnení sa rodinné privlastňovacie prídavné meno môže použiť aj vo vzťahu k zvieratám.

Nedalo mi zabudnúť na dudkovie rodinu, o dva dni som bol opäť Na jamách. (MORIC)

V ľudovej reči sa rodový pôvod vyjadruje výrazmi typu *od Hudcov*.

„Aha ti ho,“ povedala Čačková. „Veď je to Janko od Krapov.“ (MINÁČ) — Vyjdeme raz s Mišom Zajacom, Paukom od Medvedov i s jeho dcérou Sabou, práve starý bača Chramec žinčicu odváral. (LASKOMERSKÝ)

V staršom spisovnom úže rodovú príslušnosť a privlastňovanie rodine vyjadrovali prídavné mená s príponou *-ovský*, *-ovská*, *-ovské* (*-ovská*).

Jeho mati bola Palkovská a bol som s Jankom Čipkom na jej svadbe. (LASKOMERSKÝ) — Došli pred Hurtáňovský dom. (KUKUČIN) — Mladý gazda vzal do arendy i Korodovskú; ktovie, či ho časom i neprikúpi. (KUKUČIN)

Skloňovanie prídavných mien

Podľa zakončenia v N. sg. a podľa systému pádových prípon rozlišujú sa dva druhy skloňovania prídavných mien: I. skloňovanie vlastnostných prídavných mien a II. skloňovanie privlastňovacích prídavných mien.

I. Skloňovanie vlastnostných prídavných mien zahŕňa tieto vzory:

1. *pekný* — vlastnostné príd. mená tvrdého zakončenia,
2. *cudzí* — vlastnostné príd. mená mäkkého zakončenia,
3. *pávi* — vlastnostné príd. mená odvodené od živočíšnych mien príponou *-í*, *-ia*, *-ie*; pádové prípony sú vždy dlhé (rytmické pravidlo neplatí).

II. Skloňovanie privlastňovacích prídavných mien má vzor:

4. *otc-ov-ŕ* — privlastňovacie príd. mená utvorené príponou *-ov*, *-ova*, *-ovo* a *-in*, *-ina*, *-ino*.

Tvrdý vzor *pekný*

		Jednotné číslo	
	Mužský rod	Stredný rod	Ženský rod
N.	<i>pekn-ý</i>	<i>pekn-é</i>	<i>pekn-á</i>
G.	<i>pekn-ého</i>		<i>pekn-ej</i>
D.	<i>pekn-ému</i>		<i>pekn-ej</i>
A.	<i>pekn-ého</i> (živ.) <i>pekn-ý</i> (neživ.)	<i>pekn-é</i>	<i>pekn-ú</i>
L.	(o) <i>pekn-om</i>		(o) <i>pekn-ej</i>
I.	<i>pekn-ým</i>		<i>pekn-ou</i>

Množné číslo

N.	<i>pekn-í</i> (muž. os.) <i>pekn-é</i> (ostatné rody)
G.	<i>pekn-ých</i> (muž. os.)
D.	<i>pekn-ým</i>
A.	<i>pekn-ých</i> (muž. os.) <i>pekn-é</i> (ostatné rody)
L. (o)	<i>pekn-ých</i>
I.	<i>pekn-ými</i>

Tvrdý vzor *pekný* je zo všetkých vzorov prídavných mien najbohatší; svojím skloňovaním zahŕňa vlastnostné prídavné mená (primárne i sekundárne), podstatné mená, ktoré vznikli ich substantivizáciou, a ohybné slová iných slovných druhov, ktoré majú v N. sg. pred pádovou príponou *-ý*, *-á*, *-é* (*-y*, *-a*, *-e*) tvrdú alebo obojakú spoluhlásku.

Podľa vzoru *pekný* sa skloňujú:

1. vlastnostné prídavné mená tvrdého zakončenia:

a) primárne, napr.: *malý*, *dlhý*, *široký*, *hrstý*, *červený*, *plavý*, *belasý*, *mäkký*, *ostrý*, *suchý*, *vlhký*, *teplý*, *kyslý*, *sladký*, *horký*, *kyprý*, *pevný*, *lahký*, *mladý*, *nový*, *slabý*, *divý*, *krátký*, *bosý*, *stepý*, *nemý*, *dobrý*, *zlý*, *veselý*, *smutný*, *hrdý*, *skromný*, *múdry*, *boдрý*, *tichý*, *klzký*, *studený*, *tesný*, *pravý*, *sporý*, *plný*, *prázdny*, *jalový*;

b) sekundárne, napr.: *drevený*, *zlatý*, *plechový*, *mliečny*, *makový*, *bukový*, *řipový*, *orechový*, *popolavý*, *kávový*, *tehlavý*, *telový*, *vodnatý*, *hrbatý*, *bradatý*, *machnatý*, *košatý*, *rohový*, *knižný*, *chorobný*, *ručný*, *telesný*, *vežovitý*, *ihlicový*, *hóľny*, *hórnny*, *lúčnatý*, *poľný*, *kopcovitý*, *stepný*, *detský*, *konský*, *ľudský*, *žiacky*, *školský*, *otcovský*, *učňovský*, *hviezdoslavovský*, *štúrovský*, *jóbovský*, *oravský*, *bansko-bystrický*, *veľikánsky*, *malinký*, *mladušký*, *belásky*, *počerný*, *ružovkastý*, *prídobrý*, *prekrásny*, *prastarý*, *tmavohnedý*, *ďakovný*, *dojatý*, *priliehavý*, *štipľavý*, *nevraživý*, *prenikavý*, *tahavý*, *potáraný* (človek), *neprajný*, *dunivý*, *lahodný*, *škodný*, *škodlivý*, *závrstý* (dvor), *žblnkotavý*, *škrieplivý*, *tlmený*, *vyštrbený*, *zapustený*, *mrazený*, *varený*, *hasený* (hasené vápno), *ohnutý*, *zarytý*, *našský*, *svojský*, *prítomný*, *podsebný* (kôň), *krátkozraký*, *rôznorodý*, *stolistý*, *trojrozmerný*, *čiernovlasý*, *bezzubý*, *bočný*, *krajný*, *okolitý*, *sobotný*, *nedelný*, *naozajstný*, *jajový*, *krvožižnivý*, *polročný*, *takzvaný*;

c) z cudzích základov, napr.: *fajný*, *fajnový*, *bordový*, *drapový*, *matný*, *interný*, *komický*, *morálny*, *apriórny*, *adekvátny*, *vulgárny*, *sentimentálny*, *justičný*, *fiktívny*, *nukleárny*, *didaktický*, *organický*, *romantický*, *fantastický*, *gentlemanský*, *hysterický*, *numizmatický*, *fašistický*, *penzistický*, *introvertný*, *inštruktívny*, *kolosalný*, *konferenčný*, *asociačný*, *efektívny*;

2. podstatné mená, ktoré vznikli substantivizáciou prídavných mien:

a) všeobecné mená, napr.: *pocestný*, *hostinský*; *hradská*, *chýžná*, *desiata*;

obslužné, poisťné, členské, predplatné, jarmočné; do tejto skupiny patria aj archaické substantivizované prídavné mená, ktoré označovali zväčša funkcie v politickej správe a tituly, napr.: úradský, slúžny, dedinský, urodzený, veľkomožný, osvietený, komorná;

b) vlastné osobné mená, napr.: Hollý, Záborský, Tajovský, Laskomerský, Jesenský, Veselý, Čierny, Nový, Tichý, Pavlovský, Podhradský; Jesenská, Nová, Čierna, Struhárová, Krčméryová; sem patria aj české mená typu Vážný, Krámský, Vážná, Krámská (v nepriamych pádoch sa aj pri nich pádové prípony skracujú podľa rytmického zákona);

c) vlastné zemepisné mená, napr.: Ostrý; Prašivá, Jarabá, Vysoká, Dlhá, Krivá, Zárvivá, Ábelová, Očová, Pohorelá, Mašková, Trstená, Štefanová, Tajná, Sedličná, Dubová, Lubietová, Jasenová, Bešeňová, Budivná, Východná, Končistá; Hlboké, Vrbové, Višňové, Brodské, Sihelné, Senné, Zelené, Skalité; sem patria aj zemepisné mená so stredoslovenskou hovorovou podobou v priamych pádoch, napr.: Končistó (z Končistého), Plačlivó, Machnató, Ostró, Hrubó, Železnó;

d) slovanské osobné a zemepisné mená, ktoré majú v príslušnom jazyku v mužskom rode podobu tvrdého prídavného mena, zakončené na -y, -i, -yj, -oj, -ki, -ski, -cki, -čki, -kij, -skij, -ckij, napr.: Kiparsky (Kiparského), Suchi (Suchého), Zabogatyj (Zabogatého), Tolstoj (Tolstého), Polevoj (Polevého), Koševoj (Koševého), Trubeckoj (Trubeckého), Rozwadowski, Milewski, Vidoeski, Taszycki, Slowacki, Rački, Gorkij, Majakovskij, Vyšinskij, Skłodowska (Skłodovskej), Desnickaja (Desnickej); Groznyj (Grozného), Dalnyj (Dalného), Vysokoje (Vysokého), Gorodskoje (Gorodského), Bogorodskoje (Bogorodského), Michajlovskoje (Michajlovského); Bogorodickij (Bogorodického);

3. zámena: aký, akýsi, taký, dajaký, volajaký, nejaký, hocaký, hocijaký, bársaký, všelijaký, všakový, kadejaký, nijaký, ktorý, ktorýsi, niektorý, daktorý, volaktorý, hociktorý, bársktorý, samý, oný, koľký, koľkoraký, koľkonásobný, toľký, toľkoraký, toľkonásobný;

4. číslovky: prvý, druhý, štvrtý, piaty, stý, miliónty, niekoľký, jednaký, dvojaký, dvojímý, dvojnásobný, mnohý, viacerí (žiaci);

5. trpné prídavné, napr.: písaný, volaný, brásený, utretý, zakrytý, zošíť, nasadený, vylizaný, nakrmený, napojený, osprostý, poukladaný, zatvorený, zamurovaný, prezlabnutý, pretiahnutý, pozamykaný, skrytý, oblečený, obitý, pletený, zahambený, vyčistený, zaplatený.

Pádové prípony sa v rámci vzoru pekný skracujú podľa rytmického zákona, napr.: rózny — rózneho — róznemu — rózny — rózni — rózne — róznych — rózny — rózny; slávny, stály, krásny, známy, rýchly, žrný, črny, prízny, bárny, útlý, úzky, múdry, priamy, meštiacky, hrnčiarsky, zobračky, banícky, sedliacky, turčiansky, rečnícky, richtársky, čierny, driečny, riečny, hórny, hĺny, mĺvny, mĺvny, šalamúnsky, siaty, prehriaty, zaodiaty, dvojdielny, monotónny.

iluzórny, fiktívny, sociálny, suverénny, aktuálny, morálny, efektívny, polárny, nukleárny, generálny, seriózny, nervózny.

Spoluhlásky d, t, n, l sa pred príponovými i, í, e vyslovujú tvrdo, napr.: hrdí mládenci, mladí manželia, krutí bratia, sýti robotníci, usmiate dievčence, vyberaní žiaci, prísni vychovávateľia, krásne deti, malí chlapci, stáli členovia, biele tváre. Tým sa vyznačuje hranica medzi lexikálnou a gramatickou morférou.

Stredoslovenské tvary typu dobró, pekno, dobrého, peknieho, dobriemu, pekniemu sú hovorové. V krásnej literatúre sa využívajú ako prvok ľudovej reči alebo familiárneho štýlu.

„Vieš, aký je chlap: nepomyslí na dobró, len kde by, čo by.“ (KUKUČÍN) — Mišo vyskočí ako ryba — a nechybel mu ani čert, len mu brucho sadzou zamazanú bolo. (LASKOMERSKÝ) — Dora: Čože je richtáreje Katuša vari nie poriadno dievča? (TAJOVSKÝ)

Mäkký vzor cudzí

		Jednotné číslo	
		Stredný rod	Ženský rod
	Mužský rod		
N.	cudz-í	cudz-ie	cudz-ia
G.		cudz-ieho	cudz-ej
D.		cudz-iemu	cudz-ej
A.	cudz-ieho (živ.) cudz-í (neživ.)	cudz-ie	cudz-ia
L.	(o) cudz-om		(o) cudz-ej
I.		cudz-ím	cudz-ou

Množné číslo

N.	cudz-í (muž. os.) cudz-ie (ostatné rody)
G.	cudz-ích
D.	cudz-ím
A.	cudz-ích (muž. os.) cudz-ie (ostatné rody)
L.	(o) cudz-ích
I.	cudz-ími

Mäkký vzor *cudzí* zahŕňa svojím skloňovaním primárne (veľmi malý počet) i sekundárne vlastnostné prídavné mená, podstatné mená vzniknuté ich substantivizáciou, druhé a tretie stupne prídavných mien a slová iných slovných druhov, ktoré majú v N. sg. pred pádovou príponou -í, -ia, -ie (-i, -a, -e) mäkkú spoluhlásku c, dz, č, dž, š, ž.

Podľa vzoru *cudzí* sa skloňujú:

1. vlastnostné prídavné mená:

a) primárne: rýdži, súci, horáci, rúči, dúži, svieži, peši;

c) vecí (v ľudovej a umeleckej reči): *nevädzi, smreči, šibení, slní* (od slnce), *soši*.

Pádové prípony v rámci tohto vzoru sa podľa rytmického zákona nekrátia, ostávajú dlhé, napr.: *vtáci — vtáčiho — vtáčiemu — vtáčim — vtáčimi; kohúti, motýli, muflóni*; výnimku tvoria druhové prídavné mená odvodené od zvieracích podstatných mien zakončených na *-j* alebo *-ja*, a to v tvaroch, v ktorých sa pádová prípona obsahujúca dvojhlasiku *ia, ie, iu* skraca; napr. *papagájeho, papagájemu, papagáju* (reč).

Vzhľadom na to, že druhové prídavné mená odvodené od zvieracích podstatných mien zakončených na *-j, -ja* boli by v základných tvaroch homonymné s tvarmi príslušného podstatného mena (napr. „papagája hlava, papagáje oči, papagáju kožu“), treba použiť iný odvodzovací postup, a to alebo utvoriť privlastňovacie prídavné meno (*papagájova reč*), alebo vyjadriť daný vzťah predložkovým výrazom (*perie z papagája*).

Prídavné mená tohto vzoru, ktorých kmeň sa končí na *d, t, ň, l*, napríklad *hadí, kohútí, vrani, včelí, orlí, krokodíli, oslí*, zachovávajú mäkkosť kmeňovej spoluhlásky vo všetkých pádoch, teda aj pred *-o-* v L. sg. muž. rodu, napr.: *hadom, kohútom, vraňom, včelom, orlom, krokodílom, oslom*, a v I. sg. žen. rodu, napr.: *hadou, kohútou, vraňou, včelou, orlou, krokodílou, oslou*.

V L. sg. muž. rodu je prípona *-om*, nie „*-iom*“ a v I. sg. žen. rodu je prípona *-ou*, nie „*-iou*“, napr.: *babom* (o *babom lete*), *sobom* (o *sobom mlieku*), *supom, lamom, sovom, žirafom, husom, kozom, vyzom, babou* (pod *Babou horou*), *sobou, supou, lamou, sovou, žirafou, husou, kozou, vyzou* — nie „*babiom*“, „*koziom*“; „*babiou*“ („*Babiou horou*“), „*koziou*“ (pod „*Koziou*“ skalou).

Vzor otcov

		Jednotné číslo	
	Mužský rod	Stredný rod	Ženský rod
N.	<i>otcov-ŕ</i>	<i>otcov-o</i>	<i>otcov-a</i>
G.	<i>otcov-ho</i>		<i>otcov-ej</i>
D.	<i>otcov-mu</i>		<i>otcov-ej</i>
A.	<i>otcov-ho</i> (živ.) <i>otcov-ŕ</i> (neživ.)	<i>otcov-o</i>	<i>otcov-u</i>
L.	(o) <i>otcovom</i>		(o) <i>otcov-ej</i>
I.	<i>otcov-ým</i>		<i>otcov-ou</i>

Množné číslo

N.	<i>otcov-i</i> (muž. os.) <i>otcov-e</i> (ostatné rody)
G.	<i>otcov-ých</i>
D.	<i>otcov-ým</i>

A.	<i>otcov-ých</i> <i>otcov-e</i> (ostatné rody)
L.	(o) <i>otcov-ých</i>
I.	<i>otcov-ými</i>

Vzor privlastňovacích prídavných mien *otcov* (*matkin*) je neobmedzene produktívny pri odvodzovaní prídavných mien od osobných všeobecných i vlastných podstatných mien mužského a ženského rodu, menej produktívny pri odvodzovaní od zvieracích vlastných a všeobecných podstatných mien; neproduktívny v okruhu odvodzovania od osobných podstatných mien stredného rodu a od neosobných podstatných mien.

Podľa vzoru *otcov* sa skloňujú privlastňovacie prídavné mená:

1. odvodené príponou *-ov, -ova, -ovo* od podstatných mien mužského rodu:

a) osobných vlastných mien, napr.: *Bernolákov, Štúrov, Kukučínov, Hreben-dov, Suchoňov, Jahodov, Kováčov, Struhárov, Petráňov, Zvarov, Kozov, Krapov, Gajdoškov; Janov, Martinov, Jozefov; Lermontovov, Suvorovov;*

b) osobných všeobecných mien, napr.: *chlapov, chlapcov, bratov, otcov, švagrov, susedov, priateľov, vojakov, žiakov, kominárov, robotníkov, baníkov, učňov, úradníkov, čitateľov, hráčov, brankárov, obrancov, sudcov, usporiadateľov, predsedov, pokladníkov, maliarov, junákov, mládencov, bicyklistov, flatelistov;*

c) zvieracích vlastných mien, napr.: *Dunčov, Pejkov, Šimľov, Zahrajov, Bodríkov, Chvostíkov;*

d) zvieracích všeobecných mien, napr.: *psov, koňov, kocúrov, baranov, pavú-kov, vlkov, medveďov, capov, zajacov, kohútov, diviakov, jeleňov, tigrov, vrabcov, ťateľov (ďateľov);*

2. odvodené príponou *-in, -ina, -ino* od podstatných mien ženského rodu:

a) rodných mien, napr.: *Máriin, Elenin, Zuzkin, Aničkin, Vierin, Sonin, Magdin, Ilin, Katrenin;*

b) hovorových foriem priezvisk, napr.: *Janáčka — Janáčkin, Hlavajkin, Figuličkin, Hurajkin, Halajkin, Stančíčkin, Stančičkin, Zemankin, Petráškin, Predáčkin, Zvaričkin, Michalkin (Michalkin grúň);*

c) osobných všeobecných mien, napr.: *ženin, sestrin, matkin, susedin, robot-ničkin, členkin, učiteľkin, ošetrovateľkin, pracovníčkin, kuchárkin, čašníkkin, pisárkin, sudkynin, sokynin, letkynin, doktorkin, usporiadateľkin;*

d) zvieracích vlastných mien, napr.: *Rysulín, Ružin, Žemlín, Ojřenin, Šutin, Čuganin, Blškin, Záplatin, Sobonin, Cukrinin, Roháčkin, Eržin;*

e) zvieracích všeobecných mien, napr.: *mačkin, kravin, sliepkin, kvočkin, ovcin, kozin, kukučkin.*

1. a) Mužské priezviská domáce i cudzie zakončené na *-ov* a *-in* sa skloňujú podľa vzoru *chlap*, napr.: *Ondrejov, Horov, Sládkovičov, Matúchov, Lermontov, Kuznecov, Lenin, Puškin, Mičurin, Zorin (Ondrejov — Ondrejova — Ondrejovovi — Ondrejovom; Kuznecov — Kuznecova — Kuznecovovi — Kuznecovom);*

b) zemepisné mená mužského rodu zakončené na -ov sa skloňujú podľa vzoru *dub*, napr.: *Miloslavov, Leopoldov* (z *Leopoldova* — k *Leopoldovu* — o *Leopoldove* — za *Leopoldovom*);

c) zemepisné mená stredného rodu zakončené na -ovo sa skloňujú podľa vzoru *mesto*, napr.: *Hlábovo, Bernolákovo, Hamuljakovo, Hroboňovo, Hurbanovo, Matúškovo, Mudroňovo, Kmeťovo, Švermovo* (zo *Švermova* — k *Švermovu* — o *Švermove* — za *Švermovom*).

2. Od všeobecných a vlastných podstatných mien, ktoré majú podobu prídavných mien, sa prívlastňovacie prídavné mená netvoria. Príznak prívlastnenia sa pri nich vyjadruje genitívom, napr. *dcéra domáceho, švagriná domácej, brat chýžnej, reľ veľkomožnej, klobúk starejšieho, kabát cestujúceho, úsmev prichodzieho, ulica Komenského, preklady Jesenskej, obraz Medveckej, rukopis Boreckej, list Voľnej, kniha Javorovej*.

Vzťah prídavných mien k ostatným slovným druhom

1. Niektoré podstatné mená nadobudli v hovorovom štýle ráz nerozhodného (ba niekedy až nesklonného) adjektíva. Sú to podstatné mená *mrcha, pluha, potvora, paskuda, kotuha, grobian; čert, sviňa, huncút*. Ako nezhodné adjektíva sa používajú v spojeniach typu *mrcha deň, pluha cesta, potvora chlapčisko, paskuda honelník, kotuha mládenec, grobian dievka; čert žena, sviňa človek, huncút tetka*. Majú funkciu nezhodného prívlastku.

Ide o taký prívlastok, ktorý má podobnú funkciu ako prístavok v neexpresívnych spojeniach *hrdina človek (človek-hrdina), víťaz Janko, chudák Miško*.

„Jaj, slečičiatko, slečičiatko!“ počne sa mu *potvora* chlapec hneď vysmievať. (RÁZUS) — Petráš sa pousiloval čím rýchlejšie stratiť sa od *huncúta tetky*. (FIGULI)

Charakterizačne použité podstatné mená nenadobúdajú kategórie prídavných mien — gramatickú kategóriu zhody v rode, v čísle, v páde, ani kategóriu stupňovania. Ich vzťah k určovanému podstatnému menu sa naznačuje primkynaním.

Najvyšší stupeň adjektívizácie má slovo *mrcha*, ktoré sa používa takmer len vo funkcii nezhodného prívlastku.

Podstatné mená *mrcha, pluha, potvora, paskuda; čert, sviňa, huncút* sú v postavení nezhodného prívlastku rovnoznačné s príslušnými sekundárnymi (od nich odvodenými) prídavnými menami: *mrchavý, pluhavý, potvorský, paskudný; čertovský, svinský, huncútsky*. Spojenia typu *potvora dievka* v porovnaní s typom *potvorská dievka* majú emocionálnejší charakter, sú expresívnejšie. Okrem toho je medzi nimi aj ten rozdiel, že pri neživotných podstatných menách sa zvyčajne používajú len ohybné podoby, napr. *potvorská robota, čertovská cesta, huncútska kniha*.

Niektoré prídavné mená si ponechávajú podobu prídavných mien, ale strácajú ich základnú funkciu — vyjadrovať príznak vecí. Nadobúdajú predmetný, substantívny význam a prechádzajú do slovného druhu podstatných mien.

Prídavné mená ako slová, ktoré označujú všeobecné príznaky, môžu pririekáť príznak

celému radu vecí. Keď sa prídavné meno substantívizuje, zužuje svoj pôvodný význam a konkretizuje ho: neoznačuje už príslušný príznak, lež istú konkrétnu vec, ktorú tento príznak charakterizuje, napr. *hlavný* (= *hlavný čašník*), *hradská, jarmočné*.

2. Zo zvratného prívlastňovacieho zámene *svoj* vzniklo významovým pomknutím prídavné meno *nesvoj*, ktoré si zachováva zámenné skloňovanie. Používa sa vo význame „nemajúci svoj zvyčajný zdravý fyzický alebo duševný stav“, a to len ako menný prísudok a doplnok.

Významové i formálne predpoklady na uplatnenie kategórie stupňovania prídavné meno *nesvoj* má, no jeho druhý a tretí stupeň má príležitostný a expresívny ráz: *nesvoj* — „nesvojší — najnesvojší“. Expresívny ráz má aj jeho lexikálne stupňovanie: *nesvoj* — *viac nesvoj* — *najviac nesvoj/nesvoj* — *menej nesvoj* — *najmenej nesvoj*.

Vo funkcii všeobecného atribútu (adjektívneho i adverbiálneho) sa používa slovoce zámenného pôvodu *nanič*: *nanič robota; píše celkom nanič*. Má význam „nedobry, nepoužiteľný; nedobre, nepoužiteľne“.

Prídavné mená *cudzí, vlastný, celý* sú zas na prechode k zámenám. Ukazujú to antonymické dvojice *cudzí — svoj* (= môj, tvoj, jeho, jej, náš, váš, ich); *vlastný* (= môj, tvoj, jeho, jej, náš, váš, ich pri zdôraznení) — *cudzí* (= nie svoj) a paralelnosť slova *celý*, používaného ako určenie jednotliviny, so zámenom *všetok — všetci — všetky*, používaného ako určenie množiny.

3. Výsledok súťaženia alebo merania vecí podľa istej kvality sa vyjadruje radovými číslovkami *prvý, druhý ... posledný*. Okrajové číslovky *prvý* a *posledný* majú v takomto postavení význam najvyššieho stupňa príslušného prídavného mena: *prvý* = majúci v najvyššej miere žiadanú (meranú) kvalitu, *posledný* = majúci v najmenej miere tú istú kvalitu alebo v najväčšej miere protikladnú kvalitu. Takto *prvý* značí „najrýchlejší“, „najobratnejší“, „najsilnejší“, „najodvážnejší“ atď. a *posledný* značí „najneobratnejší“ (najmenej obratný), „najsľabší“, „najbojazlivejší“ atď.

Podobne sa používajú spojenia s niektorými inými radovými číslovkami, napr. spojenie *siedme nebo, byť v siedmom nebi* s významom „prežívať najväčšie šťastie“.

V hovorovej reči radové číslovky v spojeniach *siedmy vlak, poljedenásty rýchlik* stávajú sa sekundárnymi prídavnými menami a zastupujú vzťažnú prívlastkovú vetu.

4. Sloveso má tri tvary, ktoré sú gramaticky i lexikálne na prechode k prídavnému menu. Sú to činné prídavné prítomné, činné prídavné minulé a trpné prídavné. Vela činných prídavných prítomných a trpných prídavných sa adjektívizovalo, prešlo k adjektívam, napr.: *nemohúci, všemohúci, treskúci, vrúci, vynikajúci, rozhodujúci, prešibaný, oddaný, učený, otvorený, viazaný, urazený, údený, ctený, skazený, ustatý, poďbitý, usmiaty*.

Ale väčšina adjektívizovaných prídavných si zachováva stopy vidu základ-

ného slovesa, napr. *vynikajúci*, *rozhodujúci* majú náznaky nedokonavosti po slovesách *vynikať*, *rozhodovať*; *uhladený*, *skazený*, *zarastený* poukazujú na dokonavý vid sloves *uhladať*, *skaziť sa*, *zarásť*.

Na rozdiel od základného slovesa stav zo zavŕšeného (dokonavého) deja vyjadrujú napríklad tieto adjektívizované trpné prídavnice: *cvičený* (*cvičený pes* = vycvičený pes), *údený* (*údená slanina* = zaúdená slanina), *varený* (*varená mrkva* = uvarená mrkva); *mrazený* (*mrazený hrach* = zmrazený); *šitý* (*kabát šitý zo súkna* = ušitý). Vyjadrujú spôsob prípravy osôb, zvierat a spracovania, vyhotovenia vecí alebo úpravy látok, potravín a pod.

Tie adjektívizované prídavnice, ktorých základné sloveso má kvantitatívne merateľné účinky, získavajú kategóriu stupňovania, napr.: *vrúci* — *vrúcejší* — *najvrúcejší*, *osviežujúci* — *osviežujúcejší* — *najosviežujúcejší*, *prešibaný* — *prešibanejší* — *najprešibanejší*, *cvičený* — *cvičenejší* — *najcvičenejší*, *tlmený* — *tlmenejší* — *najtlmenejší*, *prekrvený* — *prekrvenejší* — *najprekrvenejší*, *napätý* — *napätejší* — *najnapätejší* atď.

Takmer od všetkých adjektívizovaných trpných prídavníc sa tvoria abstraktné substantíva s príponou *-osť* a adverbiá s príponou *-e*, napr.: *prešibaný* — *prešibanosť* — *prešibane*, *cvičený* — *cvičenosť* — *cvičene*, *prekrvený* — *prekrvenosť* — *prekrvene*, *otvorený* — *otvorenosť* — *otvorene*.

Abstraktné substantíva s príponou *-osť* sa tvoria aj od niektorých adjektívizovaných činných prídavníc prítomných, napr.: *vynikajúcosť*, *všemohúcosť* (častejšie *všemohúcnosť*), *vševvedúcosť*. Adverbiá od nich odvodené majú naspoločnú príponu *-o*, napr.: *vynikajúco*, *vševvedúco*, *vyhovujúco*, *kajúco*.

Plnú adjektívnu platnosť majú aj prídavné mená odvodené od takzvaného prídavnice I-ového, napr.: *bdelý*, *závislý*, *zúfalý*, *pozostalý*, *osamelý*, *vypuklý*, *plynulý*.

Adjektívne chápanie pôvodných prídavníc charakterizujú teda tieto znaky:

a) stupňujú sa; b) tvoria sa od nich príslovky príponou *-e*, *-o*; c) tvoria sa od nich abstraktné substantíva príponou *-osť*.

5. Citoslovcia *hej*, *hurá*, *hó*, *hr-hr* metaforicky pomkávajú svoj význam a používajú sa vo funkcii nezhodného atribútu. *Hej* má význam „výborný“, „znamenitý“, *hurá* má význam „rýchly“, „napochytre urobený“, „nepremyslený“, „prenáhlený“: *hej práca*, *hej pesnička*, *hej šuhaj*; *hurá robotu*, *hurá program*, *hurá plánovanie*; *on je taký hó (hr-hr) do všetkého*.

Zámená

Pronominá

Definícia

Zámená sú slová so všeobecným významom, ktoré nepomenúvajú javy skutočnosti priamo, ale označujú, zriedkavejšie naznačujú ich tak, že ukazujú alebo odkazujú na ne z hľadiska podávateľa a pritom vyjadrujú gramatické významy konkrétnych názvov; vo vete vystupujú tak ako slovné druhy, na ktoré poukazujú. Príslušný jav skutočnosti zámená presne označujú až v prehovore, lebo význam zámen sa konkretizuje situáciou, kontextom a gestom. Napríklad hovoriaci nepomenúva prijímateľa (adresáta reči) menom, lež označuje ho zámenom 2. os. *ty*. Zámeno *ty* označuje každého spolubesedníka, je to pomenovanie ľubovoľnej osoby ako prijímateľa jazykového prejavu. Podobne vo vete *To je tvoja robotu* má zámeno *tvoja* všeobecný význam prívlastňovacieho adjektíva k pomenovaniu každého prijímateľa. Aj zámeno *taký* vo vete *Takú vodu som ešte nepil* má všeobecný význam akostného prídavného mena, takže môže ukazovať na ľubovoľnú vlastnosť, ktorá sa bezprostredne vníma (napr. *čistá*, *studená*, *svieža*, *pitná*, *chutná*, *liečivá* atď.), alebo odkazovať na vlastnosť, ktorá sa konkrétne pomenúva v predchádzajúcej, príp. v nasledujúcej časti kontextu. Takisto zámeno *tolký*, napr. vo vete *Predvída, že my sami nezdoláme toľkú robotu* (KUKUČIN), má všeobecný kvantitatívny význam, ale v prehovore ukazuje alebo odkazuje na presnú kvantitu. Podobný všeobecný význam majú aj ostatné zámená.

Táto svojráznosť významu zámen sa odráža na ich umiestení v reči. Stoja zväčša až za menami a sú ich gramatickými (nie lexikálnymi) synonymami. Napríklad zámeno *tá* vo vete *Sedlička nie je pani, tá nestačí cifrovať svoj dom* (ТИМРАВА) je gramatickým synonymom podstatného mena *sedlička*.

Staršie definície, v ktorých sa vravelo, že zámená používame namiesto podstatných a prídavných mien, nevystihovali dostatočne význam a postavenie zámen v jazyku.

1. Zámená nezamieňajú mená, lež iba na mená odkazujú, naznačujú ich; nepomenú-

vajú osobu, vec, vlastnosť, okolnosť, iba na ňu ukazujú, alebo ju pripomínajú. Namiesto mena možno voľne použiť len iné meno — jeho lexikálne synonymum (napr. *oblok* miesto *okno*, *svieži* miesto *čerstvý*). Zámená sú ukazovacie a odkazovacie slová, t. j. používajú sa najmä v priamom rečovom styku hovoriaceho s prijímateľom alebo len vtedy, keď sa osoba, vec, vlastnosť v blízkom kontexte pomenúva jej konkrétnym menom. Bez opretia o situáciu alebo o kontext ostávajú zámená nekonkretizované; vtedy má výpoveď neurčitý charakter. S menami sa dajú najvoľnejšie zamieňať ukazovacie zámená. Vôbec sa nedajú zamieňať napr. opytovacie, osobné, zvrtné a privlastňovacie zámená. Stará definícia mohla zvädzať k náhľadu, že každé zámeno sa dá nahradiť plným názvom. V gramaticky usporiadanej reči však na mieste zámena nemôže stáť ním „zastupované“ meno. Opakovanie slov — pomenovaní tam, kde sa majú použiť zámená, pôsobí dojomom nevyspelej alebo neusporiadanej reči.

2. Staršie definície nezaradovali k zámenám číselné zámená so všeobecným významom, ani príslovkové zámená, hoci vzťah medzi konkrétnym pomenovaním počtu alebo okolnosti a príslušným zámenom je taký istý ako pri substantívnych a adjektívnych zámenách.

3. Kým substancia, kvalita, kvantita, okolnosť sa často označujú zámenami, zatiaľ dej sa naznačuje zámenom len ojedinele, a to alebo zámenami *tento*, *toto*, *oné*, *onô* alebo slovesnými zámenami *odtiaľ*, *onáčiť*, *tentovať*. Všetky slovesné zámená sú štylisticky príznakové a stoja na okraji spisovného jazyka. Porov. úryvok:

Jano: Ná onô . . . toto — *odondiali* ho.

Viktória: Čo habkáš, kde je?

Jano: Do mesta ho *predondiali* . . .

Viktória: On sa opovážil bez môjho rozkazu?

Jano: Voľáko písmo že musí *podondiať*. (STODOLA)

Zámená podporujú skľebenosť a úspornosť reči. Umožňujú i v dlhšom prejave o tej istej veci vyhnúť sa opakovaniu toho istého slova.

Sú to zväčša krátke (jednoslabičné a dvojslabičné) slová. Keďže majú všeobecný význam, je ich v pomere k menám veľmi málo. Ich počet je v jazyku konečný a mení sa oveľa pomalšie ako počet plnovýznamových slovných druhov. Zámená sa však používajú oveľa častejšie ako jednotlivé slová z plnovýznamových slovných druhov.

Rozdelenie zámen

Zámená rozdeľujeme jednak podľa vecného významu (funkcie), jednak podľa gramatických vlastností.

A. Podľa vecného významu sa zámená rozdeľujú na šesť druhov.

1. Osobné zámená:

a) základné: *ja*, *my* (1. osoba), *ty*, *vy* (2. osoba), *on*, *ona*, *ono*, *oni*, *ony* (3. osoba);

b) privlastňovacie: *môj*, *náš*, *tvoj*, *váš*, *jeho*, *jej*, *ich*.

2. Zvrtné zámená:

a) základné: *seba/sa*;

b) privlastňovacie: *svoj*.

Osobné a zvrtné zámená tvoria užšiu skupinu v rámci všetkých zámen, lebo sú okrem iného pomenovaním gramatických funkcií.

3. Ukazovacie: *ten*, *onen/oný*, *taký*, *onaký*, *tolký*, *tolkoraký*, *tolko*, *tak*, *tam*, *vtedy* . . .

4. Opytovacie: *kto*, *čo*, *aký*, *ktorý*, *či*, *koľký*, *koľkoraký*, *kde*, *kade*, *kedy*, *ako* . . .

Opytovacie a ukazovacie zámená sa používajú aj vo vzťažnej funkcii: opytovacie ako základné vyjadrenie vzťahu, ukazovacie ako pomocný indikátor. Preto vzťažné zámená nie sú osobitným druhom zámen.

5. Neurčité: *dakto*, *dačo*, *dajaký*, *daktorý*, *dačí*, *niekto*, *niečo*, *nejaký*, *niektorý*, *niečí* (a iné zámená tvorené z opytovacích zámen a z častíc *po-da-*, *vo-la-*, *vše-li-*, *ho-ci-*, *ho-c-*, *le-da-*, *le-ci-*, *kde-*, *so-ta-*, *bo-hvie/bo-hvie-*, *kt-ov-ie*, *-si*, *-koľ-vek*), *ktorý-ten*, *ten-ktorý*, *aký-taký*, *čo-to*, *neviem aký*, *ktovie aký*, *bo-hvie aký*, *bo-hvie-aký* atď.

6. Vymedzovacie: *ten istý*, *tenže*, *taký istý*, *tak isto/takisto*, *tamže*; *iný*, *inakší*, *inde*, *inokedy*, *inak*; *všetok*, *každý*; *sám*, *samý*; *nikto*, *nič*, *nijaký*, *ničí*, *nikde*, *nikdy*, *nijako* . . .

B. Podľa gramatických významov sa delia zámená na 1. substantívne, 2. adjektívne, 3. numerálne a 4. adverbiálne.

I. Substantívne zámená ukazujú na substancie (na osoby, zvieratá a veci), alebo odkazujú na ich mená. Patria k nim 1. základné osobné zámená, 2. základné zvrtné zámená, 3. opytovacie zámená *kto*, *čo*, 4. neurčité zámená odvodené od zámen *kto*, *čo* (*voľačo*, *kdečo*, *soťvako*), 5. vymedzovacie zámená odvodené od zámen *kto*, *čo* (*nikto*, *nič*).

Substantívne zámená sa menia podľa pádov. Číslo majú len osobné zámená (*ja* — *my*, *ty* — *vy*, *on*, *ona*, *ono* — *oni*, *ony*). Rod rozlišujú len osobné zámená 3. osoby: *on* (mužský rod), *ona* (ženský rod), *ono* (stredný rod), *oni* (pre osoby mužského rodu), *ony* (mužský neživotný, ženský a stredný rod). Zámená, ktoré nerozlišujú gramatický rod, sú bezrodové zámená. Všetky ostatné zámená sú rodové.

Substantívne zámená bývajú vo vete takým vetným členom ako podstatné mená. Môžu mať pri sebe zhodný postpozitívny prívlastok a prístavok.

Ach, vy *úbohý!* Kam ste to prišli? (JESENSKÝ) — Medzi žitom chodník ku bielému dvoru, ním *ktosi* *neznámy* od tmavého boru cvála. (J. KRÁJ) — Ja, *Martin Pasiar*, vám to ukážem. (MINÁČ)

II. Adjektívne zámená ukazujú na vlastnosť a vlastníka, alebo odkazujú na ich plné názvy (prídavné mená). Majú také tvary ako prídavné mená. K adjektívnym zámenám patria 1. privlastňovacie zámená (osobné i zvrtné), 2. ukazovacie zámená, 3. opytovacie zámená *aký*, *ktorý*, *či*, 4. neurčité zámená, ako *všeliaký*, *hociktorý*, *čisi*, *čkoľvek*, 5. vymedzovacie zámená, napr. *iný*, *samý*, *každý*, *nijaký*, *ničí*.

Adjektívne zámená sa menia podľa rodu, čísla, pádu ako prídavné mená; zhodujú sa (v rode, čísle a páde) s podstatnými menami: *ten človek, aké práva, taký zisk, čie miesto, mój otec; koľká robota, toľká dobrota; akýsi zvuk, samá voda, každý deň*. Vo vete bývajú takými vetnými členmi ako prídavné mená; najčastejšie sú prívlastkom.

Ver mu je ešte škoda v tej zemi hniť! (TIMRAVA) — No on len máča svoj chlieb vo víniku a mlčí. (KUKUČÍN) — Koľká milosť od veľkého pána! (KUKUČÍN)

Adjektívne zámeno, použité vo význame substantívneho zámena, môže byť vo vete takým vetným členom ako substantívum.

Dvorana Čitaonice je síce väčšia i slávnostnejšia, no tá sa nevie v taký čas upotrebiť na tanec. (KUKUČÍN) — Vyňal slaninu, každému odkrojil z nej kus, posolil, popapričil a podal. (TIMRAVA)

III. Numerálne zámená ukazujú na množstvo, poradie a na iné číselné vzťahy, alebo odkazujú na ich názvy: *koľko — toľko, koľkí — toľkí, koľký — toľký, koľkoraký — toľkoraký, koľký raz — toľký raz, koľko ráz — toľko ráz, koľkokrát — toľkokrát, koľkonásobný — toľkonásobný*. Vo vete bývajú takým členom ako adjektíva (*koľkí — toľkí, koľký — toľký, koľkoraký — toľkoraký, koľkonásobný — toľkonásobný*), substantíva (základné *koľkí — toľkí, koľko — toľko*) alebo príslovky (skupinovú *koľko — toľko, násobné koľko ráz — toľko ráz, koľkokrát — toľkokrát*).

Koľko mu dať? Dva denáre alebo päť? (JÉGÉ) — Nevie, kde sa vo mne brala toľká odvaha a toľká sila. (ŠVANTNER) — Koľkí sa rozídu pred samou svadbou! (KUKUČÍN) — Koľko ráz sa zídu, na všeličo prídu. (J. KRÁJ)

IV. Adverbiálne zámená ukazujú na okolnosti a kvalitu deja, alebo odkazujú na ich plné názvy: *kde — tu, tam, nikde; kedy — vtedy, dakedy, nikdy; prečo — preto; ako — tak, volajako, — nijako* ... Vo vete bývajú príslovkovým určením.

Žijem taktó, ako ryba na suchu. (TATARKA) — Spíš si, kedy chceš a dokedy chceš. (F. KRÁJ) — V svete pri kráse vždy aj špata stojí. (SLÁDKOVIČ)

Zámená *tentovať, ondiat, onačit* a pod. majú gramatickú povahu slovíec. Sú to verbálne zámená.

Osobné zámená

Osobné zámená označujú osoby v podmienkach dialógu, t. j. z hľadiska podávateľa. Delia sa na základné osobné zámená: *ja, my, ty, vy, on, ona, ono, oni, ony*, a na prívlastňovacie osobné zámená: *mój, náš, tvój, váš, jeho, jej, ich*.

Základné osobné zámená

Základné osobné zámená sú pomenovania gramatických osôb. Zámená *ja, ty, my, vy* označujú osoby priamo zúčastnené na dialógu. Zámeno *ja* označuje prvú osobu, t. j. tú osobu, ktorá hovorí (= podávateľa). Zámeno *ty* označuje

druhú osobu čiže tú, ktorej sa hovorí (= prijímateľa). Zámeno *my* jednak označuje zahrnujúcu prvú osobu a inú osobu alebo niekoľko iných osôb (*ja + ty, ja + on, ja + ty + on* ...), jednak kolektívneho podávateľa (*ja + ja + ja* ...). Zámeno *vy* jednak zahŕňa druhú osobu a inú osobu alebo niekoľko iných osôb (*ty + on, ty + on + ona* ...), jednak označuje kolektívneho prijímateľa (*ty + ty + ty* ...). Pri vykaní však označuje individuálneho prijímateľa.

Zámenami *ja, ty, my, vy* sa spravidla označujú len osoby. Zvieratá a veci sa na dialógu môžu priamo zúčastňovať len pri personifikácii (zosobnení).

Zámená *ja, ty, my, vy* nezastupujú, nenahrádzajú podstatné mená, lebo v dialógu sú základným označením zúčastnených osôb.

„Ja som to ...“ ohlásilo sa zvonku netrepežlivo, ani nečakajúc otázku. — „Ja! I ja som ja! Čo ja viem, kto je to?“ durčila sa babka. (PODJAVERNÁ)

Osobné zámená *ja, ty, my, vy* nevyjadrujú gramatický rod svojím tvarom, ale iba druhotne, syntakticky — zhodou prísudku, prívlastku, doplnku; napr.: *ty drahý|ty drahá, ty si prišiel prvý|ty si prišla prvá*. Rod prívlastku, prísudku a doplnku závisí od prirodzeného rodu zúčastnených osôb. So stredným rodom sa tu stretáme častejšie pri druhej osobe, výnimočne, pri personifikácii aj v prvej osobe (napr. zosobnené slnce hovorí o sebe v strednom rode):

„Prečo ty, *Slnce*, nehreješ a nesvietiš v noci ako vo dne?“ — „Keby ja *hrialo* a svietilo v noci ako vo dne, musela by zem vyhoriť.“ (DOBŠINSKÝ, POVESTI)

Zámená 3. osoby ukazujú na osoby i na veci, ktoré sa nezúčastňujú na dialógu. Zámená tretej osoby svojimi tvarmi vyjadrujú gramatický rod (*on, ona, ono*) i gramatické číslo (*on — oni; ona, ono — ony*), v mužskom rode i životnosť (*oni, na nich* — životné osoby; *ony, na ne* — neživotné a zvieracie). Majú širší význam ako zámená prvej a druhej osoby. Označujú nielen osoby, ale aj zvieratá a veci. Svojím významom tvoria prechod k ukazovacím zámenám; podobajú sa im aj pádovými príponami (*jeho, jemu — toho, tomu; jej — tej*).

Osobné zámená 1. a 2. osoby

1. Zámenom *ja* označuje podávateľ sám seba:

Ja sa volám Ondrej. (CHROBÁK) — „No vieš, kde je môj Martin?“ pýtal sa ma, keď zvedel, že som to ja. (KUKUČÍN)

Plné meno si podávateľ uvádza zriedka, iba popri zámene na zvýraznenie, ak nestačí situácia na zreteľné dorozumenie.

Ja som to, ja, *Maroš*, a ma nepoznáte? (RÁZUS) — Mne, *Jankochovi*, darmo chceš stúpať na prsty. (MINÁČ)

Ináč sa osobné zámeno dopĺňa konkrétnym pomenovaním osoby v administratívno-právnych písomnostiach a formulách, kde sa vyžaduje presnosť a jednoznačnosť údajov.

Ja nižepodpísaný *Juraj Nečesálek*, obyvateľ vadovský, na prípad mojej smrti prejavujem poslednú vôľu. (SLÁVIK)

2. a) Zámeno *ty* označuje prijímateľa prejavu, t. j. osobu (v personifikácii alebo v básnickom oslovení zvierajúc aj vec), na ktorú sa podávateľ s rečou obracia.

Hej, ty, čo sa žaby bojíš, poď sa pasovať! (ONDREJOV) — A či si ty? (CHROBÁK) — „No nemusíte sa hneď otáčať. Hreščo prišiel, vidíte,“ prihovori sa kravám. „Lysena, ty, veď sa dočkáš. Spokojne.“ (TATARKA) — Brezno, Brezno! Hovorí o tebe to i to. (KUKUČÍN)

b) Zámeno *ty* v živom rozprávaní môže označovať i všeobecného prijímateľa. Podávateľ ním oživuje reč a zainteresúva čitateľov (poslucháčov) na obsahu výpovede; vyjadruje ním svoje city, myšlienky, pozorovania tak, akoby súčasne patrili predpokladanému prijímateľovi.

Ale vo fabrike je robotník len ako vajce na žrdi. Sekne robota — prepustia ňu, povieš slovo faktorovi, choď si po knižku; zarobíš lepšie — strhnú ňu. (TAJOVSKÝ) — Zdá sa ňu, že na tejto planine ani nenakosíš, ani nenapasíš. (KRČMÉRY) — Ty sa na to všetko dívaš a je ňu, akoby si bol účastný zázraku. (CHROBÁK)

c) Zámenom druhej osoby adresuje podávateľ obsah reči aj sebe (napr. v rozhorčení, v sebaoslovení, pri dovolávaní sa súhlasu spolubesedníka a pod.)

V druhej chvíľke však už je na nohách a osopí sa na seba: „Blázníš sa, či čo ňu je? Pre pletku budeš sa šmiarať na kolena a pokúšať nebo, sprostá hus?“ (TIMRAVA) — Kde je ten starigáň?“ jedovala sa pani Votická. „Zaláhne do karát, a ty sed!“ (KUKUČÍN)

3. a) Zámeno *my* označuje skupinu osôb, do ktorej okrem podávateľa patrí aj iná osoba alebo niekoľko iných osôb.

Ty si mi kamarát, a my sa nebojíme . . . (ONDREJOV) — Nemôžem mu napochytro rozpovedať, čo vieme iba my dvaja, tetka Trčkovie a ja. (JILEMNICKÝ) — Obyčajne to bolo tak, že jedno z nás vybehlo na cestu. (JANČOVÁ)

Namiesto spojenia zámena *ja* s menom tretej osoby sa používa i spojenie zámena *my* s menom príslušnej osoby v instrumentáli. Použitie zámena *my* tu súvisí s prísudkom v pluráli.

My s Gregušom nemali sme v sebe ani nadutosti, ani chvastavosti Jánovej. (FIGULI) — Keď sme sa my s milým rozlučovať mali, aj tá zem plakala, čo sme na nej stáli. (ZUD. PIESEŇ)

b) Zámeno *my* označuje kolektívneho podávateľa, napríklad vo vyhláseniach, rezolúciách a pod.

My zdolanapísaní nemôžeme sa osobne zúčastniť na všeobecnom zhromaždení národa slovenského, dňa 6. júna b. r. v Turčianskom Sv. Martine držať sa majúcom, posielame týmto náš hlas písomne . . . (MEMORANDUM)

c) Zámenom *my* sa označuje aj všeobecná prvá osoba množného čísla, ktorú možno nahradiť zámenami *všetci*, *každý z nás*, alebo (v zápornej vete) *nikto z nás*. Podávateľ ním zainteresúva spolubesedníkov (čitateľov) na výpovedi.

Vnútorňý náš človek nás ženie a my ho poslúchame, uznám, často na našu škodu. (JEGG) — Keď videla biely krov otcovského domu, ovioli ju staré rozpomienky, ako keď nám príde na um dávny sen. (KUKUČÍN)

d) Zámeno *my* sa štylisticky využíva vo význame *ja*. V publicistickom a vedeckom štýle zámenom *my* autor zo skromnosti označuje svoju osobu (pluralis modestiae).

Nuž hej, bola tu „stará“, už asi rok trvajúca láska a my sme sa z trestuhodnej zábudlivosti nezmenili o nej. (J. HEUŠOVSKÝ)

Prvú osobu množného čísla používali o sebe panovníci (pluralis majestaticus). V literatúre s historickou tematikou možno ju použiť ako charakterizačný prostriedok.

My, Karol VI., slávnemu zemianstvu liptovskému pozdravenie . . . (KALINČIAK)

e) Vo familiárnych prejavoch býva zámeno *my* aj namiesto zámena 2. osoby — *ty*, *vy*. Naznačuje sa tak citová zainteresovanosť podávateľa.

Ako nám ide robota? (ÚZUS) — Ako nás poslúchajú obličky? (ÚZUS LEKÁROV)

4. a) Zámeno *vy* označuje prijímateľa a ešte ďalšiu osobu alebo ďalšie osoby.

Len povedz, čo bolo medzi vami. (KUKUČÍN) — On má viac rozumu ako vy všetci dohromady. (ALEXY)

b) Zámeno *vy* označuje jednotlivého prijímateľa pri vykanií.

„Len vy zabúchajte,“ posmelila ma ľudským a dobrotivým úsmevom. (FIGULI) — Nehnevajte sa, tetka! Už vám nepridem. (ONDREJOV)

c) Zámenom *vy* sa v umeleckom štýle pri personifikácii oslovujú aj veci a zvieratá.

Ta ste vy nám zmizli, vy naše nádeje! (CHALUPKA) — Kravičky moje, nemé tváre, uznajte vy: deti mi berú, synov mi už vzali a ešte mi jediná dcéru, jediné potešenie moje idú spočkáť. (TATARKA)

d) Zámeno *vy* označuje aj všeobecnú druhú osobu. Podávateľ ním vyjadruje svoje pozorovania, city, myšlienky tak, akoby súčasne patrili predpokladaným prijímateľom.

Niekoľko čít — a krajina stojí pred vami, vy cítite, že je to krajina dažďom kropená, chmúrna. (VAJANSKÝ) — Zvuk zamiera, až ho nepočuť, ale vám sa zdá, že ešte znie. (CHROBÁK)

Skloňovanie zámen 1. a 2. osoby

	Jednotné číslo		Množné číslo	
	1. osoba	2. osoba	1. osoba	2. osoba
N.	<i>ja</i>	<i>ty</i>	<i>my</i>	<i>vy</i>
G.	<i>mňa, ma</i>	<i>teba, ta</i>	<i>nás</i>	<i>vás</i>
D.	<i>mne, mi</i>	<i>tebe, ti</i>	<i>nám</i>	<i>vám</i>

A.	<i>mňa, ma</i>	<i>teba, ta</i>	<i>nás</i>	<i>vás</i>
L. (o)	<i>mne (o)</i>	<i>tebe (o)</i>	<i>nás (o)</i>	<i>vás (o)</i>
I.	<i>mnou</i>	<i>tebou</i>	<i>nami</i>	<i>vami</i>

Genitív, datív a akuzatív zámen *ja* a *ty* majú kratšie tvary *ma, mi, ta, ti* i dlhšie tvary *mňa, mne, teba, tebe*.

Dlhšie tvary *mne, tebe, mňa, teba* sa používajú:

1. po predložke:

Bolo tam veru *na mňa* mnoho roboty. (JANČOVÁ) — *Vškol teba* šero a vôňa. (POD-JAVORINSKÁ);

2. pri dôraze, ktorý je okrem toho naznačený a) časticou:

Prichodí sa *zasa len mne* trápiť. (TAJOVSKÝ)

b) postavením na čelo vety:

Ja neviem, ale *tebe* ovce nikdy nedoja. (KUKUČÍN)

c) ďalším určením (prístavkom, vedľajšou vetou):

Mňa, vysokého úradníka, podvieš. (STODOLA) — *Mne*, ktorý nevedel som si vybrať postati, ani to, ani oné nebolo vhodné. (TIMRAVA)

d) postavením do protikladu alebo do prirovnania:

Hojže, *bača, hojže, môj, tebe* kočka a *mne* loj. (LUD. PIESEŇ) — *Mne* tak ako *tebe*. (ORALUPKA)

Kratšie tvary *ma, ta, mi, ti* sú príklonky, spravidla nestoja na dôrazovom mieste vo vete. Porov. rozdiel: *Daj mi pokoj! Mne daj pokoj!* Ale v citových prejavoch sa kladú niekedy aj na prvé miesto vo vete.

Dones, žena, dáky kôl! *Mu* ja vyplatím, keď mu nakladiam. (TAJOVSKÝ)

Kratšie tvary datívu *mi, ti* a datívy plurálu *nám, vám* majú aj citový význam, ktorý sa nedá vyjadriť datívom substantív. Niekedy sa takéto citové datívy nahromadia dva i tri.

Buď *mi* poriadny človek, *materi* pomáhaj! (ONDREJOV) — *A junák ti* cárovi pozrel okom v oko! (ORALUPKA) — *Buďte nám* srdečne vítaní a cíťte sa u nás ako doma. (ZGURIŠKA) — *To vám* je zvláštne. (KUKUČÍN) — *Daj sa ti* mi bože! (TAJOVSKÝ) — *A ten ti* vám ešte nebol ranený. (TIMRAVA) — *To ti* mi vám je ríša ducha! (A. MATUŠKA)

Datívom osobných zámen sa vyjadruje privlastňovanie.

Agáta Reptiška *mu* je mať. (TATARKA) — *A kde* sú *mi* nohavice? (RÁZUS) — *Otec mu* zahynul v prvej svetovej vojne. (JANČOVÁ) — *Ruky* dotkli sa *mu* pliec. (TIMRAVA)

Osobné zámená 3. osoby

Zámená 3. osoby *on, ona, ono, oni, ony* poukazujú na osobu (osoby i na zvieratá) a vec (veci), ktoré sa na dialógu priamo nazúčastňujú. Majú teda širší

význam ako zámená 1. a 2. osoby, lebo naznačujú nielen osoby, ale aj zvieratá a veci.

Trochu sa vari ponáša na *neho*, na *Alpára*. (ŠVANTNER) — *Šteňa* je *šteňa*, a keď *mu* miskú ukážeš — *žerie*, nemusíš *mu* hlavu do nej tísnuť. (TAJOVSKÝ) — *Mozog* je dobrý a človeku rastie od *neho* rozum. (ONDREJOV)

Hovoriacu (1.) a oslovenú (2.) osobu netreba konkrétne pomenúvať, lebo sú dostatočne určené situáciou v dialógu. Naproti tomu význam zámena 3. osoby obyčajne konkretizuje až kontext (pomenovanie plným menom v predchádzajúcej alebo zriedkavejšie v nasledujúcej časti kontextu).

Pre *mňa* za *mňa* mohol by *Drak* ísť hocí sám; mám príčinu, pre ktorú *mu* dôverujem. (CHROBÁK) — *Aj s ňou, pani Bergerovou*, sa vie porozprávať. (ŠVANTNER)

Keďže zámená 3. osoby predpokladajú príslušné konkrétne názvy v kontexte, možno o nich — na rozdiel od zámen 1. a 2. osoby — povedať, že zastupujú podstatné mená.

Zámená 3. osoby vo svojom význame majú aj ukazovací odtienok. Je to zvyšok ich pôvodného významu. V zriedkavých prípadoch ukazovací význam (= ten, taký) aj prevažuje.

On (= ten) je to, *viažte ho!* (SLÁDKOVIČ) — *Ona* (= tá) to bude, čo ju pán horár postrelili. (ONDREJOV) — *Je* ako patina starých kupôl, ale nie celkom *ona* (= taká). (KRČMÉRY)

Z ukazovacieho významu zámen 3. osoby vyplýva ich gramatická kategória rodu. Táto ich vlastnosť sa využíva na označovanie pohlavia pri živých bytosťoch vôbec, najmä keď príslušný názov nemá prechýlenú podobu pre ženský rod, alebo naopak.

Ach, keby *len* vedel, ako ho *nenávidí*, nech je ktokolvek, *on*, alebo *ona*. (ŠVANTNER) — Takých *ja* mám rádov — občanov! *To iste* bola *ona*, a nie *on*. (TAJOVSKÝ)

Substantivizovanými zámenami *on, ona* (obyčajne obidve v tej istej vete) sa označujú dvojice, ako rodičia, manželia, snúbenci, milenci . . .

Rodičia sa pominuli jeden za druhým, skôr *on*, potom *ona*, a mladí zostali sami. (PONIČAN) — *Tak bývalo* u nich od prvej chvíle, že si povedali svoje, *ona* i *on*. (URBAN) — *No dvaja* mladí — *ona* a *on* — sa už tuho ráčia. (HEČKO)

Zámená 3. osoby označujú osoby, ktoré podávateľ z istých ohľadov nechce pomenovať. Je to spoločenské tabu. Niekedy sa píše s veľkým začiatočným písmenom.

Ale neprívetivá chatrč sprijemnievala, keď si pomyslela, že ju tam očakáva — *on*. (NIŽNÁNSKY) — „*Ona*“, to mohla byť len Nela Kunovičová a toto „*ona*“ rásťlo. (VAJANSKÝ) — *Bola* som tvojou snúbenicou, vernou, oddanou — ženou byť nedovolil *On*. (VAJANSKÝ) — *Bude* tam *On* a radosť. (MINÁČ)

Zámená 3. osoby zastupujú zámená 1. a 2. osoby v polopriamej reči.

Chatár Kuna doniesol vína, povedal nám, aby sme zahasili lampu. *On* už ide spať. (BEDNÁR) — *Štrýko* si povŕtal v uchu, potom si stykadlom začal čistiť zuby. *Však on* raz nakrátko urobí koniec všetkému, nedá sa zbíjať a odierať z kože. (ALEXY)

Zámenami 3. osoby odsúvajú sa i zámená 2. osoby, keď sa zámerne preruší dialogický kontakt so spolubesedníkom a podávateľ sa akoby dovoľáva počutia inej osoby.

Čo ste hluchý? Kde máte oči, dloveče? Kde? Málo, že ho nezabilo! (TATARKA) — Gazdu tieto slová ženine veľmi zamrzeli. „Vidiš ti ju, komu chytí stranu! Ona strežie na každé slovíčko.“ (KUKUČÍN)

Plurál *oni* označuje v nepriamej reči jednu tretiu osobu, ktorej v dialógu zvyčajne vykáme (tzv. plurál úcty). Je to hovorový prostriedok.

„Iste pán horár,“ zisťoval Paľo, „chodia sem, keď ich dážď zachyti.“ (ONDREJOV)

Plurál *oni* zriedkavo označuje aj druhú osobu v dialógu (tzv. onikanie). Používa sa len v umeleckom štýle, najmä ako prostriedok komiky a ironie.

„Jano Adamec, Ich milost, ako vpravím,“ odpovie tá úslužne. (TIMRAVA) — Oni sú poslancom, a keď sú poslancom, musia to vedieť. (JESENSKÝ) — Aj oni sú z toho panského plota kôl i s ich dobrým advokátom! (VAJANSKÝ)

Skloňovanie zámen 3. osoby

	Jednotné číslo		
	muž.	stred.	žen.
N.	<i>on</i>	<i>ono</i>	<i>ona</i>
G.	<i>jeho, neho, ho, -ňho, -ň</i>		<i>jej, nej</i>
D.	<i>jemu, nemu, mu</i>		<i>jej, nej</i>
A.	<i>jeho (len osob.), ho, neho, -ňho, -ň</i>	<i>ho, -ň</i>	<i>ju, ňu</i>
L.		<i>(o) ňom</i>	<i>(o) nej</i>
I.		<i>ním</i>	<i>ňou</i>

	Množné číslo	
	muž. osob.	ostatné
N.	<i>oni</i>	<i>ony</i>
G.		<i>ich, nich</i>
D.		<i>im, nim</i>
A.	<i>ich, nich</i>	<i>ich, ne</i>
L.		<i>(o) nich</i>
I.		<i>nimi</i>

Nepriame pády so začiatočnou hláskou *ň* sa používajú po predložkách: *bez neho, bez nej, okolo neho, kvôli nemu, naproti nej, za ňu, uprostred nich, spo-medzi nich, popod ňu, preňho, oňho, zaň, poň*. Ale v inštrumentáli sa vždy používajú len tvary so začiatočnou hláskou *ň*: *ním, ňou, nimi*.

Klobúk bol končítý . . . bolo možno zošúľať ho do skrutky a kozu *ním* pošváckať. (ONDREJOV) — Výbuch materinského žiaľu zotrel z nej všetku drezúru a urobil ju rovnou

každej, *ňou* tak opovrhovanej sedliacke. (JÉGÉ) — Ale obzriže sa a uvidíš stoly *nimi* obsadnuté. (ŠTÚR)

Používanie plných a skrátených tvarov v akuzatívne závisí od rodu a životnosti. Odlišuje sa nimi stredný rod od mužského a v mužskom rode neživá bytosť od živej.

V strednom rode používajú sa po predložkách iba najkratšie, stiahnuté tvary zakončené na *-ň*.

Prišlo písmo už hen pred týždňom, ale pán richtár zabudli *naň*, iba teraz, keď pán notár písali *oň*. (TIMRAVA)

V mužskom rode pri osobách používajú sa všetky tri typy *na neho, naňho, naň* (i keď typ *naň* zriedkavejšie).

Hneval sa *na neho* už i preto, že mu slúbené dva dukáty nedal. (JÉGÉ) — Mat pre čosi hľadala Janka, podistým čakala *naňho* s obedom. (TATARKA) — Zúrivé zviera skočilo *naň* (= na Jerguša), ale udrelo už len do prázdnych laticiek. (ONDREJOV)

Mužský rod neživotnej bytosti má podobne ako neutrum iba najkratší, stiahnutý tvar *-ň*. Stiahnutý tvar môže byť i po predložke *do* v genitíve.

Kto si nevie chleba odkrojiť, nevie si *naň* ani zarobiť. (PRÍSLOVIE) — Keď nájde bôb, zohne sa *poň*. (TIMRAVA) — Dlaňami oblapil strom, oprel *doň* bosé šlapy. (ONDREJOV) — Na hrob kameň mi vyvýšte, moje meno *doň* mi vpište! (CHALUPKA)

V predložkovom akuzatívne plurálu sa od ostatných rodov tvarovo odlišuje osobný mužský rod; má tvar *nich*, kým vo všetkých ostatných prípadoch je tvar *ne*.

Gazdom, pravda, za dobytok platili, ale peniaze nemali pre *nich* ceny, lebo za ne nikde nič nemohli kúpiť. (URBAN) — Vari musí ísť medzi *nich* . . . čo budú v takéto drahé chvíle sedieť tu a piť? (TIMRAVA)

Mojim koňom sa zdalo, že je to rozkaz pre *ne*. (FIGULI) — Tak sme sa, šuhajko, my dva rozleteli ako tie holuby, keď medzi *ne* strelí. (LUD. PIESEŇ)

Dlhšie tvary *jeho, jemu* sa používajú v akuzatívne, resp. datíve osobného mužského rodu pri dôraze, často v spojení s časticami: *aj, i, ani, len, iba, jedine* . . .

Žarty rešpicienta nechutili *ani jemu*. (KUKUČÍN)

Pri zastupovaní mužských zvieracích, mužských neživotných a najmä stredných podstatných mien sa používajú len nedôrazové tvary *ho, mu*. V dôraze sa tu namiesto osobných zámen 3. osoby používajú tvary ukazovacích zámen *ten, to*. Aj namiesto nominatívu *on, ona, ono, oni, ony* v takejto pozícii stojí obyčajne nominatív ukazovacích zámen *ten, tá, to, tí, tie*.

Nominatív osobných zámen

Nominatív osobných zámen sa používa v prísudku a v podmete. V prísudku sa používa pri identifikácii.

Ja som to, ja, — vraví mu rak. (CHROBÁK)

V úlohe podmetu upotrebuje sa nominatív osobných zámen v obmedzenom rozsahu. V nedôraznej reči sa zámené podmety nepoužívajú, ak výrazné osobné prípony určitých slovesných tvarov v prísudku dostatočne presne označujú príslušnú osobu. Zámené podmety sa používajú 1. v istých konštrukciách alebo 2. zo štylistických príčin.

1. Ako nevyhnutná časť konštrukcie býva osobné zámeno podmetom:

a) vo vetách, kde v prísudku nie sú vyjadrené predikačné kategórie (najmä v eliptických vetách):

Kričím naň, ale on nič. (MORIC) — Ej, tu by si bola spala, keby nie ja. (DOBŠINSKÝ, POVESTI) — A odkedy vy tu? (KUKUČÍN) — Ja hybaj do mlyna, ktorý bol hneď za vodou, (KUKUČÍN) — Ja rmutiť? — zadivil sa Širický. (TIMRAVA)

b) keď osobné zámeno samo je nositeľom vetnej platnosti (celý prísudok je elidovaný):

Ja, že je už celý rozmliažený. (TAJOVSKÝ) — Ja, čo na srdci, to na jazyku. (KUKUČÍN)

c) vo vetách, kde sa prísudkom vyjadruje totožnosť, alebo sa totožnosť popiera:

Či je on ty? (RÁZUS) — Že sú oni celkom iné tvory než sedliaci. (JÉGÉ)

d) keď tvorí súčasť viacnásobného podmetu:

Ja i Chovan prelazili sme veľmi ľahko. (KUKUČÍN)

e) keď má pri sebe prístavok, prívlastok alebo iné určenie:

Ja, Magdaléna Žiaranská, som cigánka spod mosta a nehanbím sa za to. (STODOLA) — Vy ženské sa vždy do všetkého lepšie chcete rozumiť. (JÉGÉ) — Madlušovci sa zodvihli, my traja sadli sme si do kúta. (CHROBÁK) — Čakal podchvíľou, že sa zďakadial vynorí on, ktorý ju prenasleduje v myšlienkach dňom i nocou. (KUKUČÍN)

2. Zo štylistických príčin sa zámeno ako podmet používa v úplných vetách:

a) na dôraz (ktorý býva naznačený aj slovosledom, opakovaním podmetov, časticami *aj, i, ani, iba, veru* ...):

Zavezte si ho vy! (PLÁVKA) — Ja že by som kradol, ja? (STODOLA) — Nuž nechže je i on medzi nami chlapmi. (GABAJ) — Len si poslúchajte, ja veru nebudem. (HEČKO)

b) na citové zafarbenie vety:

Pošlem ja tú ešte s večerou! (HEČKO) — Zavadziam ja Vraniačke? (TATARKA) — Dajme my tomu pokoj! (KUKUČÍN) — Počkajte, dám vám ja podpory! (TIMRAVA) — Hm, frajerečka úprimná, mňa ty neoklameš ... (ŠVANTNER)

Osobné prívlastňovacie zámená

Osobné prívlastňovacie zámená označujú prívlastnenie jednotlivým gramatickým osobám, a to v podmienkach dialógu. Sú to zámená *môj, tvoj, náš, váš, jeho, jej, ich*.

Významy osobných prívlastňovacích zámen

1. Základný prívlastňovací význam osobných prívlastňovacích zámen zahŕňa vlastnícky a zamestnanecký vzťah, vzťah k tomu, čo človeku (príp. i zvieratu, i veci) prislúcha (orgán, schopnosť, vlastnosť ...), príbuzenský a vôbec blízky spoločenský vzťah.

Zámeno *môj* takto prívlastňuje prvej osobe a znamená: patriaci mne. Podobne *tvoj* prívlastňuje druhej osobe, *jeho* tretej osobe mužského a stredného rodu, *jej* tretej osobe ženského rodu, *náš* prvej osobe pl., *váš* druhej osobe pl., *ich* tretej osobe pl., a to i v platnosti prívlastku, i v platnosti menného prísudku.

Musíte sama uznať, milostivá slečna, že *môj* dom je *môj*, a nie cudzí a do *mojich* izieb tiež *moje* náradie patri. (TIMRAVA) — Moja pani píše do českých časopisov národopisné články. (ZÚBEK) — Škoda teba, Dovčík, škoda *tvojho* mena. (ŠTÍTŇICKÝ) — Ach, fiaska, chybiť *tvoju* farbu a zabudnúť na všetko. (MINÁČ) — Štefan Reptiš, *tvoj* brat, *môj* kamarát, sa nevráti. (TATARKA) — Ale tu *tvoj* muž ani nebrolil, a predsa ho prepustili z bane. (F. KRÁL) — Povedz *tvojim* ľuďom, aby sa sušili, kde zmokli. (KALINČIAK) — Keď chce Krokavec prehnat nejakú tú podporu na *našu* školu, *nášho* umelca, *náš* spolok, Koreň tak ľahko neprikývne. (JESENSKÝ) — Neverím, že by tu mal vinu Benedetto, veď je *náš* človek. (ŽÁRY) — Zo šiestich koní *jeho* dva boli najbystrejšie, najkrajšie. (TAJOVSKÝ) — Tupý nástroj zadraptuje sa do *jeho* vlasov a bolestne ho kváče. (ALEXY) — Keď bol hotový, šli sme aj s *jeho* ženou pozrieť robotu. (TAJOVSKÝ) — Pod *jej* príčinlivou rukou sa nič nestratilo. (KUKUČÍN)

Prívlastňovacie zámená druhej a tretej osoby plurálu tvorili a dodnes v oficiálnom a diplomatickom styku tvoria súčasť panovníckych, šľachtických a diplomatických titulov: *vaša (jeho, jej, ich) milosť, vaša jasnosť, vaša excelencia, vaša urodzenosť* ... Dodáva prejavu archaický alebo slávnostný ráz.

Nie, *Vaša Osvietenosť*, tento raz nesiem celú, celučkú tretinu. (HORÁK) — Nože, *ich milosť*, toho vďaka, ani ste si dobre nechlipli. (ŽÁRY) — Okrem toho sám biskup Moyzes mal oddať pod vlastným menom prípis na osobu *jeho veličenstva*. (VAJANSKÝ) — Včera prišla na pozvanie prezidenta republiky do Prahy a na štátnu návštevu hlava štátu Kambodže, *Jeho kráľovská výsosť* princ Norodom Sihanuk s manželkou a dcérou, *Jej kráľovskou výsosťou* princeznou Sorys Roeungsy. (TLAČ)

V súčasnom diplomatickom styku sa tieto zámená píše s veľkým písmenom.

2. Osobné prívlastňovacie zámená vyjadrujú vzťah subjektu k deju alebo vzťah pôvodcu k jeho výtvoru.

Potom hodila rukou, akoby si nežiadala *moju* odpoveď, *môj* pohyb, *môj* záujem, *moju* existenciu ... (ZELINOVÁ) — Nebudem proti *tvojm* návrhu. (JESENSKÝ) — Príde čas, keď naše mlčanie v hrobe bude mocnejšie ako *naše* reči! (ZÚBEK) — *Vaša* odpoveď ma neuspokojuje. (JESENSKÝ) — Tichá zádumčivosť veje z *jeho* veršov. (VLČEK) — Tieto slová boli ozvenou *jej* myšlienok. (KRNO) — Všetko sme spravili podľa *ich* návrhu. (TLAČ)

3. Vzťah objektu k deju vyjadrujú prívlastňovacie zámená zriedkavejšie. Najzreteľnejšie ho vidieť v postavení pri slovesných podstatných menách.

Nástojila na **mojom** prísom potrestaní. (JÉGÉ) — Ale tým sa neskončilo **jeho** prekva-
penie. (TATARKA) — Rúbte mu do pása, tam je **jeho** spása! (BOTTO)

4. Z okolnostných vzťahov osobné prívlastňovacie zámená najviac vyjadrujú
zreteľové vzťahy, menej miesto, čas a pôvod.

Už **môj** (= mne) rok sa končí a **tvoj** nastáva rok. (J. KRÁL) — Dozrú i **tvoje** časy, príde
vítaz, čo ťa spasí. (CHALUPKA) — Musíme vyčekať, kým príde **náš** čas. (FIGULI) — **Naše**
šťastie, kohút milý, že sme spolu v tejto chvíli. (BEDNÁR) — Prišiel už **náš** vlak. (ÚZUS) —
Nastáva **jeho** chvíľa. (ALEXY) — Cítila, že na jej strane bola ľahkovernosť a mýľka.
(VAJANSKÝ)

Z **nás** na **trojom** mieste kto by tak konal? (PLÁVKA) — V **našom** okrese vystupovali
dve strany: maďarská a slovenská strana. (TAJOVSKÝ) — Číha na zver pri jej chodníkoch.
(MARTINKA)

Keď som bola v **tvojich** rokoch, už som slúžila. (ZÚBEK) — Za **našich** čias o takých
škandalózných veciach nebolo počuť. (STODOLA) — Nevidí, že **krása** jej mladosti vlieva
sa do jej detí. (ALEXY)

No konečne zunoval sa mu námornícky život, **jeho** (= vyplývajúce z neho) radosti
i trampoty. (KUKUČÍN)

5. Osobné prívlastňovacie zámená sa používajú i na odkazovanie. Odkazovací
význam je v podstate zreteľovým významom. Používa sa v publicistickom
a v umeleckom štýle. Podávateľ niečo pokladá za svoje, resp. prijímateľovo na
tom základe, že o tom hovoril alebo hovorí, pričom vyjadruje citový (kladný
alebo záporný) postoj k tomu.

A **môj** Slovan ešte bystré hodil zraky ponad tie šúre rovne na kraj svoj ďaleký.
(CHALUPKA) — O pár dní potom sa **môj** Kysučan mohol už trochu obrátiť. (TAJOVSKÝ) —
Hrdinom **našho** prípadu je Ondrej Šimčíško. (ONDREJOV) — **Náš** akademik zaiste pevne
si umienil opraviť žalostný omyl tých učencov, ktorí neprestávajú tvrdiť, že v Uhrách
nieť Slovákov. (ZÁBORSKÝ)

6. Osobné prívlastňovacie zámená vyjadrujú aj citové vzťahy. Zámená prvej
osoby (sg. i pl.) vyjadrujú prevažne kladné city k tomu, čo pokladáme za
blízke, s čím sa stotožňujeme; zámená druhej osoby (sg. i pl.) prevažne vyjad-
rujú záporné city, zámená tretej osoby kladné i záporné city rovnako, a to
zriedkavejšie ako zámená prvých dvoch osôb. Citový význam sa vyvinul
z odkazovacieho a zo zreteľového významu, napr. v postavení pri citových
odkazovacích zámenách a pri iných prostriedkoch dodávajúcich vete expres-
sivnosť.

Vy mňa ľúbite, ste **môj**, **môj**, **môj**! (TIMRAVA) — Ty si **môj**, **môj** chipánik ušatý ...
(ONDREJOV) — Oj, ľud biedny, ľud **môj**, ktože ťa zastane? (BOTTO) — Taký slepák si ty,
môj sokole! (KUKUČÍN) — Musíš sa rozhodnúť, dcéra **moja**, na nás sa už nemôžeš spo-
liehať, — povedal jej raz veľmi vážne. (ŠVANTNER)

Čos' ich ranil, Martinko **náš**?! (SLÁDKOVIČ) — Sme počuli, Ďurko **náš**, že sa vari ženíš.
(TAJOVSKÝ) — Katica našla tento **náš** malý Hamburg pohrúžený v odpoľudňajúšom
spánku. (KUKUČÍN) — Hja, pán sused **náš** drahý, **naši** mladí páni bratia sú z iného cesta
uvalkaní než my. (VAJANSKÝ) — Celý ten **náš** mizerný svet so svojim poriadkom je už
taký ... (F. KRÁL)

On, on **tvoj** pán Pištík, má v každom kúte druhú. (TAJOVSKÝ) — Pil si takú vodu
v **tvojich** nemeckých metropolách? (VAJANSKÝ) — Juj, reku, myslím si, ja **tvojho** beľaha,
však ti ja vykonám. (PLÁVKA) — Ja **tvojho** anciáša, — hovorí závistlivo, — ale sa ti
podarilo, bodaj ťa ešte hneď! (KARVAŠ)

Z kladných citov vyjadruje sa zámenom *tvoj* v dôverných listoch oddanosť:

V slube svojom Ti danom trvám, a čo sa celý svet na nás zhrkne. **Tvoj** vždy verný
Samko. (TAJOVSKÝ)

Príklady na zámeno *váš*:

„A kedy už vstane — ten **váš** pán veľkomožný?“ pýtal sa Adama. Adam spozoroval,
s akým opovržením znelo to „**váš**“ z úst hostových. (KUKUČÍN) — A čo sa vy na hlavu
postavíte, nuž z **vašich** lahtikárskych, neuvarených, neosolených, neomastených frčkárov
nič nebude. (KALINČIAK) — Čo by ste sa jej koľko ráz boli opýtali, či dobre spala, zakaždým
vám tú odpoveď dala: „Ach, **hor**ky **vaše** dobre ... Trápenie nedá.“ (TAJOVSKÝ) — Híjó,
mreiny! Ja **vášho** apoštola, — zreal furman a šibol bičom spotené kone. (KRNO)

Kladný cit vyjadruje zámeno *váš* zriedkavejšie:

Tatra, pusté doliny, ja **váš** vtáčik rodinný, jak prst osamotený. (J. KRÁL) — Ostávam
s pozdravom **Váš** oddaný syn. (ÚZUS)

Bola **jeho**, výlučne **jeho**, celým srdcom i celou dušou **jeho** — ktorý zaplnil dušu i srdce,
takže pre iného tam nezostalo miesta. (KUKUČÍN) — Že vraj maľuje. **Horká** **jeho** maľba.
Babre, babre, hovorím vám. (VAJANSKÝ) — Ešte mu pomáhal ... **Mať** **jeho** ... Chu-
maj ... (HORÁK)

Podobné citové vzťahy k tretej osobe ženského rodu vyjadruje zámeno *jej*
a k tretej osobe množného čísla zámeno *ich*.

7. Osobné zámená sa často substantivizujú. Spodstatnenými osobnými zá-
menami v singulári (*môj*, *moja*, *tvoj*, *tvoja*, *jeho*, *jej*) a pri vykaní aj zámenom
druhej osoby pl. *váš*, *vaša* sa označujú v hovorovom štýle manžel a manželka
alebo snúbenci a zaľúbenci.

Ak **môj** domov príde, naraz ťa zje. (DOBŠINSKÝ, POVESTI) — **Moja** sa vám odporúča.
(ALEXY) — Pôjdem k **tvoju** alebo do Dúbravov — a rozpoviem, ako zavádzate **môjho**
chlapca. (KUKUČÍN) — Veru, Jožo, tá **tvoja** nám pomohla, ani nevieš ako! (LAZAROVÁ) —
Akože sa má **vaša**? (KUKUČÍN) — Už sa to minulo, **jeho** sa vydala, **tvoj** sa oženil. (TAJOV-
SKÝ)

Spodstatnené *naši*, *vaši*, *moji* označuje domácich, príbuzných alebo členov
väčšej spoločenskej jednotky, resp. organizácie (obce, národa, štátu atď.):

Keď sa zvečerilo, prišli **moji** domov. (KUKUČÍN) — Večer sa pália svätajánske ohno po
vrchoch a pôjdu aj **naši**. (FIGULI) — Maširujú pristo od Paríža **naši**. (J. KRÁL) — Čo
robia **vaši**? (VAJANSKÝ)

Spodstatnené zámená stredného rodu označujú vlastníctvo vôbec.

Ale keď gazda chodí na jar odrábať, kto mu porobí **jeho**. (TAJOVSKÝ) — Dávali sme
nie zo svojho, z **ich** sme dávali. (TATARKA)

Spodstatnený tvar neutra v lokáli s predložkou *po* (*po mojom, po tvojom . . .*) a v genitíve s predložkou *podľa* (*podľa môjho . . .*) značí: *podľa mojej mienky, vôle, chuti, podľa môjho návrhu, spôsobu, rozhodnutia . . .*

A priam poviem, keby bolo podľa môjho, najradšej by som ho zahnal rovno do plesa. (CHROBÁK) — No dobre, dobre, nech bude po trojom — vzdávala sa detskej neústupčivosti. (ŠTEFAN) — Aha, nebude všetko po jeho. (TAJOVSKÝ)

Používanie osobných prívlastňovacích zámen

Osobné prívlastňovacie zámená sa na rozdiel od zvratného prívlastňovacieho zámena a iných prívlastňovacích výrazov používajú:

1. Ak sa prívlastňuje nerozvitej gramatickej osobe. Inak sa kladie prívlastňovací genitív základného osobného zámena.

To je už náš údel taký, nás žien vydatých. (KUKUČÍN)

2. Ak gramatická osoba, ktorej sa prívlastňuje, nie je podmetom danej vety.

Sadze z komína mi padali do mištičky aj s mojimi slzami. (JANČOVÁ) — Načo sú mi, načo, tvoje role, lúky, keď robiť nevedia tvoje biele ruky. (TUD. PIESEŇ) — Veď vy viete dobre, ako sa žije v našich domoch. (KUKUČÍN) — Tieto pekné pierka budú vaše. (ONDREJOV) — Študent pokladá dievča za otrokyňu jej rodičov a spoločenského poriadku. (A. MATUŠKA) — Jeseň chladná kvetiny morí, stromy z ich rúcha zodiera. (SLÁDKOVIČ)

Podmetu sa prívlastňuje zvratným prívlastňovacím zámenom *svoj*, ale pri dôraze, najmä citovom, sa výnimočne môže i gramatickému subjektu vety prívlastňovať osobným prívlastňovacím zámenom.

Či keď paholkovi za službu vyplácam, či mu ja to z mojej iba milosti dám? (J. KRÁL) — Vyžeňte ma zo svojej zeme, z ktorej vás krmím, tučím mojimi mozoľmi. (KUKUČÍN)

3. Osobnými prívlastňovacími zámenami sa prívlastňuje v oslovení:

Čo, vrstovnici moji, myslíte? (SLÁDKOVIČ) — A ak by ti trafil umrieť, dievka moja? (KUKUČÍN)

Skloňovanie osobných prívlastňovacích zámen

Zámená *môj, tvoj, náš, váš* sa skloňujú takto:

	Jednotné číslo		
	muž.		žen.
N.	<i>môj</i>		<i>moja</i>
G.		<i>môjho</i>	<i>mojej</i>
D.		<i>môjmu</i>	<i>mojej</i>
A.	<i>môjho</i> (živ.) <i>môj</i> (neživ.)	<i>moje</i>	<i>moju</i>
L.		<i>(o) mojom</i>	<i>mojej</i>
I.		<i>mojím</i>	<i>mojou</i>

	Množné číslo	
	muž. osob.	ostatné rody
N.	<i>moji</i>	<i>moje</i>
G.		<i>mojich</i>
D.		<i>mojim</i>
A.	<i>mojich</i>	<i>moje</i>
L.		<i>(o) mojich</i>
I.		<i>mojimi</i>

V tvaroch zámena *tvoj* nastalo skrátenie *ô* z fonetických dôvodov. Zákon o radení hlások v spisovnej slovenčine po konsonantickej skupine *tv* nepripúšťa diftong *ô*.

V staršej literatúre sa používali aj dlhšie (nárečové) tvary *mojeho, mojemu, tvojeho, našemu . . .* Takéto tvary sa vyskytujú len výnimočne (napríklad v poézii z metrických dôvodov na získanie slabiky).

Ozvala si sa v temnote, v osamelosti, tichu, pustote *mojeho* žitia — jemnými lásky slovy. (HVIEZDOSLAV)

V zmeravených frazeologických zvratoch *na moj pravdu, na moj dušu, na moj veru* odpadá v akuzatívne zámena *moju* ohýbacia prípona *-u*. Podľa staršej kodifikácie sa tieto zvraty písali s apostrofofom (*na moj' pravdu*) alebo i chybné s *ô* (*na môj' pravdu* — v ženskom rode nemá *ô* opodstatnenie), dnes sa píše bez apostrofu, niekedy aj spolu (*namojdušu, namojveru*).

Prívlastňovacie zámená tretej osoby *jeho, jej, ich* sa nesklonujú, ale syntakticky sa správajú ako zhodné prívlastky: stoja pred základným substantívom, v rade niekoľkých zhodných prívlastkov stoja na tom mieste, kde stoja aj sklonné prívlastňovacie zámená; napr.: *jej prvý bál, ich prvý úspech* atď. Používajú sa i v mennom prísudku, napr.: *tento kabát je jeho, táto čiapka je jej, tieto knihy sú ich . . .*

Zvratné zámená

Základné zvratné zámeno

Zvratné zámeno *seba/sa* označuje osobu, vec alebo osoby, veci tak, že ich stotožňuje so subjektom vety, ak je ním činiteľ deja, prípadne s činiteľom neprísudkového deja. Označuje osobu, vec ako totožnú so subjektom, hoci je vo vete v inej funkcii: *obráň seba, pomôž si, rozprávaajte o sebe, nerobili pre seba*. Preto základné zvratné zámeno nemá formy nominatívu.

Zvratné zámeno neutralizuje tesný vzťah k jednotlivým gramatickým osobám a vzťahuje sa na všetky tri osoby vo všetkých troch rodoch a v oboch číslach. Pri označovaní osôb a vecí sa neopiera o podmienky dialógu, lež o grama-

tické usporiadanie vety; ukazuje na osoby a veci nie z hľadiska niektorej osoby v dialógu, ale z hľadiska subjektu vety, resp. činiteľa deja vôbec, preto sa nemusí vzťahovať iba na subjekt prísudkového slovesa, ale môže sa vzťahovať i na činiteľa druhého slovesa vo vete:

a) s činiteľom deja v holom prísudku: *oholím sa, prezerá sa;*

b) s činiteľom deja vyjadreného druhým slovesom (dejovým menom) vo vete: *odporúčam ti oholiť sa; videli ju prezerat sa v zrkadle.*

Pravidlo b) je dôležité, lebo podľa a) (zhoda s podmetom vety) by muselo byť: *odporúčam ti oholiť sa.*

Na druhej strane sa podľa tohto pravidla náležite kladie osobné zámeno napr. vo vete *Ďakujem Vám za sústrasť prejavenu mi pri smrti môjho otca.* Tu zvrtné zámeno nemá opodstatnenia, lebo ani jeden z uvedených činiteľov nevzťahuje činnosť vyjadrenú participiom *prejavenu* na seba ako vlastnú (*ja ďakujem, vy ste prejavili mne*).

Aj inde, ak by mohla vzniknúť nejasnosť, používame osobné (= nezvrtné) zámeno alebo vedľajšiu vetu. Napríklad namiesto vety *Vidím vás ist popri sebe,* z ktorej nevidno, či vás popri mne, alebo vás jedného popri druhom, použijeme vety: a) *Vidím vás ist popri mne (Vidím vás, ako idete popri mne);*

b) *Vidím vás, ako (že) idete popri sebe; Vidím vás: idete popri sebe.*

Zvrtné zámená zostávajú namiesto osobných i tam, kde nemôže vzniknúť nejasnosť, napr. keď činiteľ druhého deja je v singulári a vykonáva dej s inter-nou akciou: *Zbadal som proti sebe kráčať človeka (= proti mne).*

Z podobných použití sa vyvinuli viac-menej ustálené spojenia, napr. *klásť tehly na seba, k sebe, za sebou; písať číslice pod seba a pod.*

V nominatíve v podobnej funkcii ako zvrtné zámená vystupuje zámeno *sám*: nahrádza všetky osobné zámená:

a) pri dôraze (vyjadrenom i časticami):

Sám uznáš, že by som musel byť oplán, keby som sa s Evou nerozlúčil. (FIGULI) — *Nechali ho tam a sami sa obrátili naspäť.* (DOBŠINSKÝ, POVESTI)

b) pri porovnávaní:

Len ako sama chceš. (TAJOVSKÝ) — *Urobte tak, ako sami uznáte za najlepšie.* (ÚZUS)

Významy základného zvrtného zámena

1. V základnom význame zvrtné zámeno označuje objekt totožný s činiteľom deja. Tu sa vyskytuje vo všetkých pádoch, najčastejšie v akuzatíve a datíve.

Odkedy je predsedom, dá na seba vyškávať ani sám župan. (KRNO) — Keby kôň o sebe vedel, nikto by na ňom nesedel. (PRÍSLOVIE) — Peter si nedá povedať ani od otca, ani od matere. (PLÁVKA) — To všetko sa jej zdalo tajomné a podrobujúce si jeho záujem. (CHROBÁK)

2. Pri životnom subjekte v pluráli označuje reciprocitu (vzájomnosť), t. j. že dej vychádza od jedného člena a vzťahuje sa na iného člena subjektu ako na svoj objekt. Aj tu sa používa vo všetkých tvaroch:

Kde by sme zašli, keby sme sa začali kupeckými regulami zabíjať. (KUKUČIN) — Vyzvolávali sa radostne. (ONDREJOV) — Pozreli významne na seba. (ONDREJOV) — Všetko zapadá do seba a neprekáča si. (HEČKO) — Potom si o všetkom porozprávame. (HORÁK)

Datív zvrtného zámena má aj iné významy. Vyjadruje sa ním:

1. okolnosť prospechu alebo neprospechu (dativus commodi et incommodi):

Peknej kaše sme si navarili. (CHROBÁK) — *Hneď ako si zemlianku zariadime, dáme sa do košara.* (MORIC)

2. privlastňovanie (dativus possessivus):

Ruky ohrieval si vo vreckách nohavíc. (ONDREJOV) — *Dievčatko ľutuje len jedno: že si nikdy nepoznalo starého otca!* (JANČOVÁ) — *Stádo si pozná cestu, samo sa uberá do doliny.* (LAZAROVÁ)

3. cit (dativus eticus):

Nuž ale i tak dobre, nechže si má na tom svete každý tvor svoju radosť! (LASKOMERSKÝ) — *Vravím, daj si s pánmi pokoj, nie si ty na také služby súci.* (ONDREJOV) — *Ne nech tam, nech si chodí, keď mu je vôľa.* (CHROBÁK)

V ďalších prípadoch zvrtné zámeno nie je samostatným pomenovaním, ale iba samostatnou morférou, a to tvarotvornou alebo slovotvornou.

Slovko *sa* je tvarotvornou morférou, keď:

a) naznačuje pasívnu perspektívu vety (ak v podmete vety stojí názov veci neschopnej byť činiteľom deja); *budujú sa nové továrne, stavajú sa obytné domy; papier sa robí z dreva, hory sa rúbali zväčša v zime ...*

b) naznačuje neúmyselný dej: *brat sa zabil, utopil sa, popálil sa ...*

c) odsúva činiteľa zo subjektu vety (v bezpodmetovom zvrtnom tvare osobných sloviess):

Včely nerady, keď sa im nablízku hurtuje. (KUKUČIN) — *Boháčom sa teraz trochu stúpa na krk.* (MINÁČ) — *Lahko sa to potom rozpráva.* (PLÁVKA) — *Nechce sa mi spať.* (ÚZUS)

Slovko *sa* je slovotvornou morférou, keď:

a) mení väzbu slovesa a čiastočne i význam: *chytil stól* (vôbec) — *chytil sa stola* (nie celý stól, nie vôbec), *držal sa, dotknúť sa niečoho, pustiť sa ...*

b) dodáva slovesnému deju intenzívny (zmocňovací) odtienok: *prosiť niekoho* — *prosiť sa niekomu, zháňať niečo* — *zháňať sa za niečím, ťahať sa s niečím, cíťovať sa s niečím, ponákať sa s niečím, prehrávať sa v niečom.*

Okrem toho sa nevyhnutne spája s istými druhmi predponových sloviess a naznačuje na nich spolu s predponou:

mieru deja: najedovať sa (veľká miera), natancovať sa, napiť sa ...

dostačujúcu, vhodnú mieru deja: *začudovať sa, zamyslieť sa, zaplietť sa do niečoho; rozhliadnuť sa, rozbrechať sa, vyležať sa...*

Isté slovesá (reflexíva tantum) ani nemajú nezvratné pendanty: *zaliečať sa, radovať sa, báť sa, smiať sa*. Pri nich je morféma *sa* najmenej samostatná.

Slovko *si* je slovotvornou morférou, keď:

a) spolu s predponou vyjadruje malú mieru deja, napr.: *pospal si, poležať si, zajesť si, zatancovať si, upiť si...*

b) robí sloveso trvale zvratným (reflexívum tantum): *počínať si, spomenúť si, zapamätáť si, trávať si, zvyknúť si, umieniť si...*

Tvary základného zvratného zámena

Základné zvratné zámeno *sa* vzťahuje na všetky osoby vo všetkých rodoch a v oboch číslach, a preto nemá formy rodu a čísla.

Skloňuje sa takto:

N.	∅	A.	<i>seba, sa</i>
G.	<i>seba</i>	L.	<i>(o) sebe</i>
D.	<i>sebe, si</i>	I.	<i>sebou</i>

V akuzatíve a datíve má dlhšie tvary *seba, sebe* i kratšie tvary *sa, si*. V bežnej nedôraznej reči sa používajú kratšie tvary.

A. Dlhšie tvary sa používajú:

a) po predložke:

Nie *pre seba* sinko svieti, nie *pre seba* ruža kvitne, nikdy *pre seba* nemrkne, ani *pre seba* nesvitne. (J. KRÁČ) — Umiestili mnoho papierových anjelov a vojakov po jaskynkách, namierili ich puškami *proti sebe*. (ONDREJOV)

b) pri dôraze:

Ale ja som myslel, čo robíš, *sebe* robíš; čo zveladiš, *sebe* zveladiš. (TIMRAVA) — Dívajú sa na meravú pastierovu šiju a nevedia pomôcť *sebe* ani jemu. (CHROBÁK) — Zabezpečím *seba* a svoje deti, aby neboli primútené blúdiť cudzím svetom. (KUKUČÍN)

c) v ľudových poetických textoch z metrických príčin na získanie slabiky alebo pre rytmus:

Išli dve panenky z Turca, najali *sebe* tam hudca. (PIESEŇ)

B. Kratšie tvary zvratného *sa* vynechávajú sa:

a) Keď sa priradujú tesne k sebe dve nerozvité zvratné slovesá. Obyčajne sa vynecháva zvratné *sa* pri druhom slovese.

Šimon sa hanbí a červená. (CHROBÁK) — Ale na tabuľku ešte nevidím, — pochválilo i požalovalo *sa* dievčatko. (JANČOVÁ)

Zvratné *sa* sa nemusí, ale môže ponechať pri obidvoch (všetkých) slovesách, keď ide o jedno osobné a druhé neosobné sloveso.

Na druhý deň *sa* mi zažiadalo vody *sa* napiť. (KUKUČÍN)

Zvratné *sa, si* obyčajne zostáva pri obidvoch (všetkých) slovesách:

1. keď sú rozvité (predmetom, príslovkovým určením), a tým od seba vzdialené:

Podakoval *sa* mu za lásku a poberal *sa* domov. (KUKUČÍN) — Za dvorom otváral *sa* ďaleký výhľad do poľa snehom zaneseného a končil *sa* na samom okraji horizontu reťazou hôr. (KUKUČÍN)

2. keď treba naznačiť väčšiu intenzitu deja:

Sama jediná Elenka naša zvíťala *sa* a vykruca *sa*. (SLÁDEKVIČ)

3. ak pri jednom slovese je zvratné *sa* a pri druhom *si*:

Akoby *sa* chystal doviest *si* do domu mladú nevestu. (CHROBÁK) — Nechcelo *sa* mu vytýkať *si* členky po hrbolatej a prachom zapadnutej poľnej ceste. (MORIC)

b) Pri slovesných podstatných menách *sa* zvratné *sa, si* spravidla vypúšťa: *potenie (potiť sa), predstavovanie (predstavovať si, sa)*. Nevypúšťa *sa* však *vtedy*, keď ho treba pre zreteľnosť.

Za celý čas ich manželstva nezblížili *sa* k sebe tak ako v tomto vzájomnom ocenení *sa*. (PODJAVERNINSKÁ) — Po nich *sa* zjavil mladý lekár dr. Paldán, ktorý *si* už na chodbe pri zvitíaní *sa* vymenil niekoľko významných pohľadov s Petrovou sestričkou Evou. (PLÁVKA)

Privlastňovacie zvratné zámeno

Privlastňovacie zvratné zámeno *svoj* privlastňuje hociktorej gramatickej osobe, ak je príslušná osoba subjektom deja. V týchto podmienkach má platnosť všetkých privlastňovacích osobných zámen, najčastejšie zámen tretej osoby. Osobné privlastňovacie zámená *sa* tu uplatňujú len výnimočne, napr. pri dôraze (odmietaní):

Nechajte *si* vaše uctenie. (TAJOVSKÝ)

Skloňovanie zámena svoj

	Jednotné číslo		
muž.		stred.	žen.
N. <i>svoj</i>		<i>svoje</i>	<i>svoja</i>
G.	<i>svojho</i>		<i>svojej</i>
D.	<i>svojmu</i>		<i>svojej</i>
A. živ. <i>svojho</i>		<i>svoje</i>	<i>svoju</i>
neživ. <i>svoj</i>			
L.	<i>(o) svojom</i>		<i>(o) svojej</i>
I.	<i>svojm</i>		<i>svojou</i>

	Množné číslo	ostatné rody
muž. osob.		
N. <i>svoji</i>		<i>svoje</i>
G.	<i>svojich</i>	
D.	<i>svojim</i>	
A. <i>svojich</i>		<i>svoje</i>
L.	(o) <i>svojich</i>	
I.	<i>svojimi</i>	

Používanie zámena svoj

1. Zámeno *svoj* vyjadruje širší vlastnícky alebo rodinný vzťah k osobe alebo veci, ktorá je gramatickým podmetom vety, resp. logickým subjektom neprísudkového deja.

Sadol na podstienok veľkej budovy, zjedol *svoj* obed. (ONDREJOV) — Nikdy sa im tak dobre nespalo, ako v tú noc, keď sa cítili doma pri rodičoch, v *svojich* postieľkach, pod *svojimi* perinkami. (ČAJAK) — Odpusť, mati, *svojomu* synu prevelikú jeho vinu. (CHALUPKA) — Keď sme ostali v izbe všetko len *svoji* ľudia, rozkázal som otcovi doniesť trochu vína. (FIGULI)

Pri tomto význame sa vyvinul i zvláštny odtienok „vlastný“.

Nevieš, čo je starosť, kým nesolíš *svojou* soľou. (PRÍSLOVIE) — Chlapci jeho *svojich* peňazí ešte nemali. (TAJOVSKÝ) — On žije iba z práce rúk *svojich*. (TIMRAVA)

2. Vyjadruje vzťah pôvodcu k výtvoru, činiteľa k deju, nositeľa k stavu.

Vymotávala sa z kukly *svojich* snov. (CHROBÁK) — Na *svojom* a *svojich* žiakov krasopise si skutočne zakladal ako na máločom. (TAJOVSKÝ) — Zaplakal nad *svojím* skutkom. (KUKUČÍN)

3. Vyjadruje predmetový vzťah.

Zrazu zbadá tam vedľa *svojho* obrazu (zobrazit niekoho) aj obraz Evin. (CHROBÁK) — *Svoja* chvála z úst smrdí. (PRÍSLOVIE)

4. Vyjadruje zreteľ.

Nuž trápil som sa a trpkó premáhal prvý *svoj* pohár vína. (ONDREJOV) — Videl *svojho* konduktora veselo žartovať s roznášačkou vody. (LETZ)

Spojenie „*svojho* času“ so zreteľovým významom zmeravelo, používa sa bez ohľadu na subjekt vety a značí „za oného času, v istom čase“.

Hovorilo sa, že ho vyplula akási veľryba, ktorá sa *svojho* času do Ráztok zatárala. (URBAN)

Zo zreteľového významu sa vyvinuli ďalšie významové odtienky:

a) význam „primeraný, patričný, prislúchajúci, prirodzený, pririeknutý povinnosťou, nejakým poriadkom, nejakou zákonitosťou, zvykom, osudom a pod.“:

Všetko má *svoj* čas. (JESENSKÝ) — Najlepšie bude, keď sa vzdám blúznenia a pôjdem zasa *svojou* cestou. (FIGULI) — Holub je holubom, a predsa má *svoju* žlč. (PRÍSLOVIE) — Neuzeraj sa v cudzom zrkadle, každý svet má *svoju* kolaj. (SLÁDKOVIČ) — „Nič to,“ povedal kráľ a usmial sa *svojím* osobitným smiechom. (KRČMÉRY)

b) expresívny význam „nikomu nepatriaci iba sebe, nezávislý od nikoho, svojprávny, svojrázny, prejavujúci vlastnú vôľu a schopnosti, odlišujúci sa od iných“:

Cheel zostať sám a *svoj*, pretože sám je dost mocný. (CHROBÁK) — Keď budeme *svoji* a slobodní, potom len sveta budeme hodní a svet nás. (J. KRÁJ) — Je však *svoj* sám a nový a jeho verše znamenajú *svojou* intenzitou jeden z pomníkov nášho básnictva. (A. MATUŠKA)

Zámeno *svoj* sa substantivizuje častejšie ako osobné privlastňovacie zámená, keď označuje:

1. v základnom význame

a) vlastníctvo

Slovan na *svojom* seje, i žne len na *svojom*. (CHALUPKA)

b) manželov alebo milencov

Neplač, duša moja, a buď na pokoji, čo sa svet prepadne, my budeme *svoji*. (BELLA) — Hneď začali presviedčať *svoje* ženy: pekne sa k nim pritreli, mocne si pritiahol každý tú *svoju*. (TATARKA) — Janík podnapitý ticho pokreskáva, milá pod oblôčkom *svojho* oplakáva. (J. KRÁJ) — Alpár prišiel sem ešte v zime i s tou *svojou*, áno, s Elzou. (ŠVANTNER)

c) členov rodiny

Nuž bude žiť *svojím* a sebe. (KUKUČÍN) — Dohodol sa s ňou, aby na to leto išla tiež k *svojím*. (GABAJ)

d) členov väčšej spoločenskej jednotky, spojených rovnakým alebo podobným zmýšľaním a záujmami

Kto nechce poslúchať *svojho*, bude cudzieho. (PRÍSLOVIE) — Vzal ako básnik osud *svojich* za *svoj* ako málokto iný. (A. MATUŠKA) — Keby sme mali veľa takých vodcov ľudu, skoro by sme boli všetci jednaki, *svoji*. (TIMRAVA)

2. v zreteľovom význame, a to

a) pri odtienku „prislúšný, patričný“

Slovenský meštiak tu po dlhom čase dostal *svoje*. (A. MATUŠKA) — Bo muzika tiež *svojím* prispela. (HVIEZDOSLAV) — Bola to úmorná robota, ale zasa som prišiel na *svoje*. (FIGULI)

b) pri odtienku „nepatriaci nikomu iba sebe, odlišný od iných“

Krman vypočul všetky dobré rady, ale myslel si *svoje*. (KRČMÉRY) — Hlavatý si myslel, že sa s týmto úradníkom bude môcť pohovárať po *svojom*. (HORÁK)

Ukazovacie zámená

Ukazovacie zámená vydeľujú (odlišujú) osobu, predmet, vlastnosť, počet, okolnosť od podobných iných tak, že ju označujú ako podávateľovi bližšiu (priestorovo, časovo) alebo vzdialenejšiu než ostatné. Ukazovacie zámená obsahujú typický hláskový element *t-*, zriedka i skupinu *on-* alebo hlásku *s-* (*dosiaľ, sem*). Zámená *ten, tento, tento tu, tu ten* (hovor.), *tuto tento, toľ tento* (hovor.), *tenhľa; taký, takýto, toľko, toľkoto, tu, tuto, takto* označujú osoby, predmety, vlastnosti, počet a okolnosti blízke; zámená *tamtien, ten tam, tamto ten, henten* (hovor.), *onen, oný, onaký, onak, onehdy* zasa označujú osoby, predmety, vlastnosti a okolnosti vzdialené miestne alebo časovo.

Zámená *onen, onaký, onak, onehdy* korešpondujú s osobným zámenom 3. osoby *on*, ktorá sa nezúčastňuje na dialógu priamo, preto uvedené zámená označujú vzdialenejšie veci, vlastnosti, okolnosti. Naopak, zámená so spoluhláskovým elementom *t-* (*ten, tento, toľkýto, takýto*) označujú veci, vlastnosti, počet a okolnosti bližšie, lebo etymologicky súvisia s osobným zámenom 2. osoby *ty*, ktorá sa bezprostredne zúčastňuje na dialógu ako náprotivok podávateľa.

Ukazovacie zámená označujú veci, vlastnosti, počet a okolnosti, ktoré sme už pomenovali alebo ináč určili, prípadne, ktoré mienime pomenovať, určiť, alebo na ktoré ukazujeme príslušným gestom (posunkom ruky, hlavy a pod.), t. j. ukazovacie zámená ukazujú v danej situácii len pomocou kontextu a gesta.

Okrem základného ukazovacieho významu majú ukazovacie zámená i druhotné významy — odkazovací a citový význam.

Ukazovacie zámená sa sčasti skloňujú, sčasti sú neohybné. Ohybné sú zámená, ktoré ukazujú na substanciu, kvalitu a kvantitu (*ten, onen, taký, onaký, toľký* a ich odvodeniny), neohybné ukazujú na okolnosti a kvalitu deja (*tu, tam, tak, onak* a ich odvodeniny). Zámená *taký, onaký, toľký* sa skloňujú podľa adjektívneho vzoru *pekný*.

Skloňovanie zámena *ten*

		Jednotné číslo	
	muž.	stred.	žen.
N.	<i>ten</i>	<i>to</i>	<i>tá</i>
G.	<i>toho</i>		<i>tej</i>
D.	<i>tomu</i>		<i>tej</i>
A.	živ. <i>toho</i> neživ. <i>ten</i>	<i>to</i>	<i>tú</i>
L.	<i>(o) tom</i>		<i>(o) tej</i>
I.	<i>tým</i>		<i>tou</i>

Množné číslo

	muž. osob.	ostatné
N.	<i>ti</i>	<i>tie</i>
G.		<i>tých</i>
D.		<i>tým</i>
A.	<i>tých</i>	<i>tie</i>
L.		<i>(o) tých</i>
I.		<i>tými</i>

Genitív a akuzatív odvodených zámen *tento, toto* má obyčajne podobu *tohto*. Podoba *tohoto* je staršia a zriedkavejšia.

Zámeno *toľko* má v nominatíve a akuzatíve rovnaký tvar pre všetky rody: *toľko chlapov, toľko žien, toľko miest*. Pri mužských osobných menách sa používa v nominatíve i zhodný tvar *toľkí chlapi*. V ostatných pádoch sa tvoria tvary podľa adjektív vzoru *pekný*, alebo sa základná podoba *toľko* nemení.

Pri neohybných zámenách, ktoré ukazujú na smer, si konkurujú formy *tade* — *tadiaľ*. V základnom zámene je bežnejšia forma *tade*, podobne aj v odvodenine *stade* je viac doložená. V odvodeninách s predponami *od-*, *po-* sú najbežnejšie formy *odtiaľ, potiaľ*. Formy *odtade, potade* a *odtadiaľ, potadiaľ* sú zriedkavejšie.

V koreni zámen *dosiaľ, posiaľ* je ukazovací element *-s-*. Bežnejšie z nich je *dosiaľ*.

Čuprík sa zadivil, že si Gabrielu dostal nevšimol. (JESENSKÝ) — Len ma ty, dievča, volaj tak, ako dosiaľ. (STODOLA) — Bývalé spojenie s hudbou posiaľ sa javí v lyrike. (BUJNÁK)

Ukazovací význam

Zámeno *ten*

Zámenom *ten* ukazujeme na pomenovanú (skôr alebo neskôr) vec (osobu, zviera, predmet), ktorá je pred nami.

Tie železá, — povedal, obrátiac sa k mame, — sú korčule. (ONDREJČOV)

1. Základné ukazovacie zámeno *ten* jednoznačne ukazuje vo vonkajšom svete:

a) pomocou príslušného ukazovacieho posunku — gesta (v podmienkach dialógu)

A pozrite to biele tam! — zvolá Červeň, ukazujúc prstom. (RÁZUS)

b) v sprievode pomocného rozlišovacieho určenia, ktorým býva prívlastok rozličného druhu

Jabloň, tú sladkú, vlni dočista mi zholili. (TIMRAVA) — Ten v dlhej kabanici, to je Stračko. Ten v kabáte s rukávmi po zem, to je Maroško. (RÁZUS) — Kozí vrch, to je ten

najvyšší na tej strane potoka. (ŠVANTER) — A čo vy tu? — opýtal sa ten mladší z príchodzích. (PLÁVKA)

2. V sprievode zhodných určení, najmä adjektív v superlatíve, pristupuje k základnému rozlišovaciemu významu i dôrazový a citový prvok.

Ako nájsť *toho pravého* . . . (ZÚBEK) — Kučeravý dym hlce i posledné listky a chladný záblesk očí i *tú poslednú hviezdičku*. (JESENSKÝ) — Nová staničná pani dostala od Vilmy Klamovej z Litavskej ulice prvý demižónik vína, *toho najlepšieho*, prvý košík vajec, *tých najväčších*, a prvé dve kurence, *tie najtučnejšie*. (HEČKO) — A vše z *tých najdrobnejších*, čo už boli uvarené, hodila každému zopár do košieľky. (JANČOVÁ)

3. Pri názvoch časových pojmov, ako *rok*, *jeseň*, *mesiac*, *týždeň*, *hodina*, *chvíľa*, *minúta*, zámeno *ten* ukazuje na najbližší, práve prebiehajúci čas. Často súčasne má i citový význam.

Kto má v dome, alebo kdeinde pušku, revolver, muníciu, nech to v *tej minúte* odovzdá miestnej milícii. (HEČKO) — A veď sa ten vraj nebude ženit *tej jesene*. (TIMRAVA) — Už dozaista spať *tej noci* nebudú. (J. KRÁD) — Bár by tu už bola v *tú hodinu*. (TIMRAVA)

V niektorých prípadoch ide už o frazeologizované spojenia, napr. *v tú chvíľu* = *v okamihu*, *hneď*; *toho času*, *na ten čas* = *teraz*, *vtedy*.

Zhltnú ich *v tú chvíľu* a znovu sa postavia do predošlej pózy. (OHROBÁK) — Podniknúť *na ten čas* nemôžu v jeho prospech nič. (KYSUNA) — Rhédey musel rozprávať o živote na dvore Bethlenovom, ktorý bol *toho času* v Banskej Bystrici. (JÉGÉ)

Zámeno *to* má širší význam ako rodové zámená *ten*, *tá*, *tí*, *tie*. Ukazuje na substancie stredného rodu ako zámená *ten*, *tá* na substancie muž. a žen. rodu. Okrem toho sa ním ukazuje všade, kde ide o neutralizáciu gramatického rodu v citových vetách s kvalifikujúcou predikáciou.

To je poriadna a majetná. (TAJOVSKÝ) — Veď sú i to pekné a mám ich toľko, že sa nik nenazdá, že by to boli len sviatočné. (KUKUČÍN)

Ale v stotožňujúcej predikácii neutrálna deiza ukazuje priamo (bez pomoci konkrétneho pomenovania) na hocijaký neurčený jav skutočnosti.

Kto je *to*? — Čo je *to*? — Ako je *to*? — Kedy je *to*? — Sníva sa mi, alebo si *to*, Peter, naozaj ty! (FIGULI) — Pust ho, nech sa živí, — povedala mama, — *to* je krt. (ONDREJOV)

Odvodeniny zámena *ten* a zloženiny so zámenom *ten*

Odvodeniny zámena *ten* a zloženiny so zámenom *ten* konkrétnejšie označujú veci v priestore a čase ako samo základné zámeno. Odvodeniny a zloženiny *tento*, *tento tu*, *ten tu*, *tu ten* (hovor.), *tuto ten*, *tento tuto*, *tuto tento* (hovor. i samo *tu*, *tuto*), *tenhľa* (zried.) označujú blízky (bližší) predmet; naproti tomu odvodeniny a zloženiny *tamtien*, *tamto ten*, *ten tam*, *henten*, *hentamtien* označujú vzdialený (vzdialenejší) predmet.

1. Zámeno *tento* ukazuje priamo na blízky (bližší) predmet s pomocným určením (s prívlastkom, príslovkovým určením) i bez neho.

Tohto veľkého ti dám, — ponúkal Jerguš Náckovi. (ONDREJOV) — *Táto* (= ovca) sa v dedine uliahla, i *táto*: *túto* z Lučenca dohnali, *túto* za bielu prekupčili, *toto* je dobrá dojka, *táto* má na siedmy rok, v jeseni sa vraj predá. (KUKUČÍN)

Zámeno *tento* (*táto*, *túto*, *tieto*) ukazuje aj na blízky (bližší, najbližší) čas, ktorý práve prebieha.

Čupí na zemi pri jeho kolenách a spieva pieseň *tejto noci*. (OHROBÁK) — V iné dni o *tejto hodine* usiluje sa každý utiahnuť do domu. (KUKUČÍN)

2. Bližší predmet označuje najmä v porovnaní so zámenami *ten*, *tamtien*, *onen*.

Akoby výhybky prehadzoval na stanici: *tento* vagón sem, *tamtie* dva ta. (HEČKO) — Kopa ľudí sa okolo prichádzajúcich zbiera; *tento* sa opytuje na svojho otca, *tamtien* na brata, *táto* na muža, *tamtá* na syna, ale páni nič neodpovedajú. (KALINČIAK) — Ten drieme, *tento* vravieť nechce. (TAJOVSKÝ)

Neutrum *toto* má širší význam ako rodové zámeno *tento*, *táto*, *túto*, *tieto*. Ukazuje na blízke osoby, zvieratá, veci, javy bez ohľadu na rod ich názvu.

A ešte viac sa bojte Martina: príde, *toto* je jeho hodina. (SLÁDKOVIČ) — A kto urobí *toto*? — povedal Červenák a ponoril sa. (ONDREJOV) — Si už dávno honelníkom? — *Toto* druhý rok. (KUKUČÍN)

V atribúte sa takto používa zámeno *toto* najmä v citových opytovacích i oznamovacích vetách.

Čia je *toto* ovca? (KUKUČÍN)

Zámeno *tento* ukazuje do blízkosti; v dôraznej reči býva zosilnené príslovkovými zámenami *tu*, *tuto*, ktoré tiež ukazujú do bezprostrednej blízkosti.

On sa dosiaľ nestaral o to, čo hovoria takíto ľudia, ako *tento* tu. (HORÁK) — Domov som išť naostatok musela — a inej cesty, ako *tejto* tu, nebolo. (KUKUČÍN) — Rozumieš ty tomuto *tuto*? (HEČKO)

Opačný slovosled ohýbného a príslovkového zámena je v prívlastkovom postavení.

Nič, ale vám odveziem *tuto* týchto škubentov. (KUKUČÍN) — Ty vezmeš *tuto* tento drevený nôž a pôjdeš s ním do hory. (DOBŠINSKÝ, POVESTI)

Zámeno *tamtien* (staršie písané i osobitne *tam ten*)

a) Ukazuje na vzdialené (vzdialenejšie) veci, lebo vzniklo zložením ohýbného zámena *ten* a príslovkovým zámenom *tam*.

Z *tamtého* žobráka bude slušný človek. (HEČKO) — Vidiš, ja napríklad a *tamtien* môj kamarát sme dnes ešte ani neraňajkovali. (TOMAŠČÍK)

b) Ukazuje na vzdialené veci spolu s nejakým pomocným určením (s prívlastkom, príslovkovým určením a pod.).

Do kuchyne, zaliatej novým elektrickým svetlom — ktoré *tamtým* dvom v zadnej izbe prinieslo toľko trápenia — neprenikne ani slovka. (HEČKO) — *Tamtí* vonku môžu ustupovať, ba môžu i kapitulovať. (URBAN)

c) Výrazne ukazuje na vzdialenejšiu vec v protiklade s osobnými zámenami a s ukazovacími zámenami *tento, ten (tu, tuto)*.

Eva len teba rada vidí. *Tamtoho* neľúbi. (KRÁLIK) — Tam bol z *tamtej* strany na túto priechod alebo lavica pre peších. (LASKOMERSKÝ)

d) V dvojiciach *tento — tamten, ten — tamten* sa protikladný význam *bližší — ďalší* niekedy zastiera a zostáva v nich iba význam poradia „prvý — druhý, jeden — druhý“. Zámeno *tamten* aj v takých dvojiciach označuje druhého (alebo v dlhších výrazoch ostatného) člena poradia.

Kopa sa k nemu zbehla divákov, *ten* stápa, *tento* sa smeje, *tamten* nadáva mu do sprostákov... (SLÁDKOVIČ)

e) Substantivizovaným zámenom *tamten* označujeme i protivníka ap. Je to druh spoločenského tabu.

Na *tamtých* už ani nepozrel. Vedel, čo ich priviedlo k Smutnému, a — najradšej by ich korbáčom vyhnal. (URBAN) — Keď bude po boji a vyženieme *tamtých*, potom si premýšľaj a piš, o čom chceš. (KARVAŠ)

Dnes už je zámeno *tamten* pevná zloženina. V staršom jazyku sa jeho časti voľne kládli k sebe, lebo

a) vkladala sa medzi ne predložka:

Hlávka ho bolí, láska ho nemorí, že má frajerôčku *tam* z tej strany vody. (RUD. PIESENĽ)

b) slovosled nebol ustálený, raz bolo na začiatku príslovkové zámeno, raz ohybné:

Rád on hovoril s tým *tam* víťazom. (SLÁDKOVIČ)

Zámeno *tamto ten* ukazuje na niečo vzdialené, ako *tamten*, lenže presnejšie a dôraznejšie.

Tak pozri, vidíš *tamto* tú puklinu na dverách: do nej máš mieriť. (STODOLA) — Rozložime si ohňa pod *tamto* tým bukom. (TAJOVSKÝ)

Zámeno *tamto ten* sa ešte píše spravidla rozdelené, hoci slovosled jeho častí je ustálený a predložka sa obyčajne kladie pred celý výraz. Ale niekedy býva i opačný slovosled a medzi jednotlivé časti sa vkladá predložka.

A teraz je rad *na* tých *tamto*. (KUKUČÍN) — Veru si ako óik, a dám ti dva grajciare, ak *tamto* k tej jabloni potrafiš. (KALINČIAK)

Zámeno *henten* je hovorovým a *heno ten* nárečovým variantom zámena *tamten*; zámeno *hentam ten* je hovorový variant zámena *tamto ten*.

1. Všetky tri zámená ukazujú na niečo vzdialenejšie i bez pomocného určenia, ibaže zámeno *hentam ten* dôraznejšie.

Na *hentom* vršku sme našli zdochnutú líšku. (MORIC) — Nuž *heno ten* nabral — *ten*, a ktože iný? Ukazuje na muža, ktorý sedí pri samom kozube. (KUKUČÍN) — Sklenený zámok je za *hentam* tými horami. (DOBŠINSKÝ, POVESTI)

2. Ukazujú na vzdialenejšie predmety v sprievode pomocného určenia.

Nože, *heno tí* v tej ružovej toalete. (JESENSKÝ) — Vidíš *hentých* chlapov, čo drú kožu na kobylinách? (RÁZUS)

Poriadok častí zámena *henten* je ustálený a ustálené je i písanie dovedna. No výnimočne — pre aktualizáciu — píše ho spisovateľa rozdelené a s obráteným slovosledom i vkladajú medzi jeho časti predložku.

Nech vidí svet, ako ma dokaličili — *kvôli tomu hen!* (KRÁLIK) — A čo som ti sto ráz povedala, to ti ešte opakujem i pred pánom Pištom, i *hen pred tým* pánom. (TAJOVSKÝ)

Substantivizované zámeno *henten* slúži aj na označenie protivníka ap. Je to istý druh spoločenského tabu.

Ja som sa chcela iba — oslobodiť od *hentoho*. (KRÁLIK) — Treba trochu hladieť i na *hentých*, — a pohodila hlavou k vyšnému susedovi. (KUKUČÍN)

Zámeno *taký*

Ukazuje na kvalitu, preto sa i tvarove zhoduje s akostnými adjektívami.

1. a) Ukazuje priamo na vlastnosť niečoho bez pomocného jazykového určenia, ale spolu s gestom.

Nie do *takých*, — ukazoval na pondusové hodiny na stene, — ale do hodín, čo boli veľké ako chliev. (ONDREJOV) — Ja som len *také* zrnko, *takéto*, hľad. (JAŠÍK)

b) Ukazuje na vlastnosť s nejakým pomocným určením.

Ukáže na silné okrúhle brvienko zaseknuté v koni, *takom* na pílenie. (RÁZUS) — Len čo videl, že niekto nosí tenkú bakuľu, on už mal *takú* ani hrubú ani tenkú. (JESENSKÝ) — Aj to mali na svedomí *takí* ako on! *Takí*, čo by len využili chudobného človeka! (KRÁLIK)

2. Bez opretia o konkrétnu alebo konkrétne opísanú vlastnosť ukazuje zámeno *taký* na vlastnosť len všeobecne. V takomto neurčitom význame sa zámeno *taký* používa najviac v ľudovej reči a v hovorovom štýle. Často naznačuje citové zaujatie hovoriaceho.

Ale čo sa *taký* robíš...? Nerob sa *taký*, pod s nami. (ONDREJOV) — *Takí* ste vy mužskí! (KUKUČÍN) — To mu len *taký* závrat prišiel. (TAJOVSKÝ) — Všetci cezpoľní. Pozbieranci *takí*. (CHROBÁK)

V tomto význame sa zámeno *taký* používa i vtedy, keď hovoriaci nechce, okúňa sa konkrétne pomenovať vlastnosť.

Ako môžete byť *takí* — *takí*, nuž povedzme — deti! (KUKUČÍN) — Utečie si do kuchyne, a ty sa jeduj a zhrýzaj pre *takých*, *takých* — požívačov! (KUKUČÍN)

3. Zámeno *taký* ukazuje aj mieru vlastnosti, a to väčšiu ako normálna miera, pozoruhodnú, veľkú. Je to istý druh elácie.

a) Iba na mieru samu ukazuje za pomoci príslušného gesta alebo pomocného určenia.

Zjedol som ju, a také vlasy mi narástli! (ONDREJOV) — Prepánajána, v takej zime! (LETZ)

b) Na mieru (stupeň) vlastnosti ukazuje v spojení s príslušným konkrétnym názvom vlastnosti, adjektívom, ktoré je atribútom alebo predikátom:

Dievčatko mlčalo, ale v srdci tuho cítilo radosť, že starý otec mal **taký** dôležitý podiel pri stavbe železnice. (JANČOVÁ) — Kde sa berie ten silný zvuk u tvora **takého** nepatrného. (KRČMÉRY) — Nemáme dosiaľ napísané dejiny ani **takej** významnej epochy, ako je druhá polovica 19. storočia. (A. MATUŠKA) — Povedzte, je ešte stále **taká** krásna? (JESENSKÝ) — Ešte nikdy nebol **taký** nepozorný. (HEČKO) — Čože si **taká** zahútaná, čo ti je? (TIMRAVA)

Inokedy sa miera vlastnosti vyjadruje priamo príslovkou miery alebo nepriamo prirovnaním alebo účinkom.

Keby Marek chcel a keby nebol **taký** veľmi unavený, iste by objavil aj príčiny toho strachu aj jeho presné obrysy. (MINÁČ) — Škoda, že je už **taký** strašne starý. (HEČKO) — Keď ho Adam videl **takého** ukrutne dokaličeného, uľtostil sa jednako nad ním. (JÉGÉ) — Ešte nikdy nebol **taký** sklúčený ako teraz. (ŠVANTNER) — Krásna ste, slečna Vierka, akoby živý anjelič zostúpil z nebies; **taká** krásna. (JESENSKÝ) — Tie naše zeme sú už **také** úzke, že po každej desiatej bola by z medzí jedenásta. (FLÁVKA) — Vidal ho od detstva vždy **takého** nepatrného, malého, až sa stratil svojou nepatrnosťou medzi ostatnými mládencami. (KUKUČÍN) — Nebol **taký** naivný, aby to nevedel. (MINÁČ)

Pri príslovkách a slovesách sa miera vyjadruje príslovkovým zámenom *tak*. Ohybným zámenom *takýj* sa z dôrazňuje miera pri substantívach a adjektívach.

Je to predsa **taká** maličkosť. (JESENSKÝ) — Keby ste boli **taký** láskavý a vyšli von z triedy. (HEČKO)

Adjektívnym zámenom *takýj* sa zdôrazňuje miera i pred slovesnými príslovkami, lebo sú formálne adjektívami.

Cilka už bola **taká** na smrť zmordovaná, od dieťaťa i od nevyspatia, že zaspala odrazu, akoby bola náhle umrela. (HEČKO)

Spodstatným zámenom *takýto* sa označuje aj sám hovoriaci alebo niekto z tej istej spoločenskej jednotky, tých istých vlastností ap. ako hovoriaci.

Veru, veru a potom iba **takýto** vyhorí, keď je dačo. (TIMRAVA)

Zámenom *takýj* sa adjektívizujú celé výrazy alebo i vety.

Justínko, ani ty nebudeš vždy **taký**: Muchy, nate, zjedzte si ma! (TATARKA)

Zámeno *tolkýj*

Ukazuje na kvantitu (množstvo, počet, veľkosť, dĺžku priestorovú i časovú) a značí: *taký veľký, taký malý, taký dlhý ...*

1. Priamo ukazuje na kvantitu pomocou príslušného gesta.

Sú v ňom mladé s **tolkými** chvostami! — ukazoval po lakeť. (ONDREJOV) — Keď len **takýto** krátky bol — aha!, nuž vám je aj rozprávka **tolká**. (DOBŠENSKÝ, POVESTI)

2. Obyčajne poukazuje na veľkú kvantitu a značí: *veľmi veľký, veľmi malý, veľmi mnohý* a stojí pred menami jednotlivín, množín alebo abstrákt.

Pri **tolkých** deťoch je veľa starostí. (JESENSKÝ) — Pekne ma vítaš po **tolkých** rokoch. (MINÁČ) — Daj pokoj, Juro, keď ich z **tolkých** dialav dopravili k nám, musia dačo vedieť. (HORÁK) — Nevieť, kde sa vo mne brala **tolká** odvaha a **tolká** sila. (ŠVANTNER) — Na **tolké** prezeranie myslel, že mu nadhodí aspoň desať. (KUKUČÍN)

Zámeno *tolkýto*

Označuje kvantitu pomocou gesta ukazujúceho na blízke veci.

Tolkéto sme mali uhorky, pozrite, a rajčiny. (LAZAROVÁ)

Zámeno *tolko*

Ukazuje na kvantitu pozorovanej veci (matérie) alebo deja. Často ide o veľkú kvantitu.

Tolko mi stačí. (TLAČ) — Aj na stavbe **tolko** fajčí? (ZÚBEK) — Kde ste vzali **tolko** rozumu? (ALEXY) — Čo len **tolko** bubnujú? (BEDNÁR)

Zámeno *tolkoto*

Dôrazne ukazuje na kvantitu blízkej, práve pozorovanej veci alebo deja.

Mám zaplatiť za týždeň osemdesiat tri zlatých, okrem trov a mám na bydle **tolkoto**, hľa — i ukázal na jednu zlatku a niekoľko šestákov na stole. (JÉGÉ)

Zámeno *tak*

Ukazuje spôsob deja alebo stavu, a to samo alebo v sprievode príslovky alebo príslovkového výrazu.

Aký je to spôsob? **Tak** sa to má položiť? (JÉGÉ) — To všetko nie sú nijaké prepiatosti, to je **tak**, to je pravda i dnes. (VAJANSKÝ) — Prečo chodíš **tak** čaptavo? (ALEXY)

Ukazuje na mieru deja.

Mať **tolko** času a **tak** málo práce! (MINÁČ) — No s tým „apa“ to ešte nie je **tak** daleko, môj drahý; ešte sa môže všeličo stať. (JÉGÉ)

Zámeno *takto*

Ukazuje na vlastnosť práve pozorovaného deja alebo stavu.

Vidiš, syn môj, **takto** je to. (KALINČIAK) — Vrátil nástroj s úsečnou poznámkou: „**Takto** rob!“ (BRANECKÝ) — A vy len **takto** sám? — spýtal som sa rybára. (ŽÁRY)

Zámeno *ta*

Označuje smer od podávateľa k cieľu.

Podme **ta**! — zvolali obidvaja naraz. (JÉGÉ)

V spojeniach s opozitom *sem* označuje len smer od podávateľa bez zreteľa na cieľ.

Drží ma za kabátovú gombičku a myká *sem* i *ta*. (ALEXY) — Žúrik chodil *sem* i *ta*. (VAJANSKÝ)

Zámeno tam

Označuje vzdialené miesto. Je protikladom k zámenu *tu*.

Aha, aha, **tam** je, **tam**, **tam** si leží Zajko Smejko. (SEDNÁR) — **Tam** sú dvere, prac sa! (TIMRAVA) — Chcela by predovšetkým vedieť o svojich **tam** doma. (ŠVANTNER) — Tu požičal družstevný záprah, **tam** traktor. (MINÁČ)

Okrem toho môže označovať i smer od podávateľa ako zámeno *ta* a je protikladom zámena *sem*.

Dlho sa motal *sem* a **tam**. (DOBŠINSKÝ, POVESTI)

Zámeno tamto

Dôrazne označuje vzdialenejšie miesto. Je protikladom zámena *tuto*.

Aha, **tamto** spí žena. (ŠVANTNER) — A **tamto** sa chlapani hrajú, — ukazoval Rudkovi (ONDREJOV) — **Ti**ha, — vykrikol Janko, — **tamto** majú medovníky. (KRNO) — Pritiahni sa pozorne **tamto** pod skalú. (STODOLA)

Používa sa vo význame ohybného zámena *tamten* (*henten*) v hovorovej a ľudovej reči.

Ale **tamto** Katra už má dve [vretená] plné. (KUKUČÍN) — Sedíme **tamto** s Mišom a čakáme. (MINÁČ)

Zámena tade/tadiaľ

Ukazujú na smer alebo na miesto, ktorým prechádza dej.

Tade tečie rieka. (KUKUČÍN) — Keď **tam** kopú kanál, **tade** neprejdem. (TLAČ) — **Tadiaľ** je príjemnejšie a bližšie. (TIMRAVA)

Zámena tadeto/tadiaľto

Ukazujú na blízke miesto, cez ktoré prechádza dej, a smer vôbec.

Sem poďte, **tadeto!** — ukazujú im smer. (RÁZUS) — Do tých šias vlak **tadiaľto** nechodil. (JANČOVÁ)

Zámeno sem

Označuje smer k hovoriacemu alebo do jeho blízkosti. Je protikladom zámena *ta*, resp. i *tam*.

Daj **sem** tú kosu! (TAJOVSKÝ) — No, ale poďte za mnou **sem** do tejto izby. (JÉGÉ) — Rozšírenými očami hľadel, ako sa biele loptičky mihajú povetrím. **Sem** *ta*, **sem** *ta*. (MORIC) — **Sem** sa, chlape! (DOBŠINSKÝ, POVESTI)

Zámeno *sem* tvorí časť spojenia *sem-tam*, ktoré má časový význam, synonymný s príslovkou *občas*, *keď-vtedy*, *kde-tu*. Toto spojenie treba odlišovať od dvojice *sem ta*.

Z otvoreného obloka na izbici bolo počuť plačlivé ohlaspké hlasy a **sem-tam** nejaké slovičko najstaršej mojej sestry, dvadsaťdvaročnej Júlie. (ONDREJOV)

Zámeno tu (hovor. i tuná)

Označuje miesto v blízkosti.

Dobre sa **tu** majte! (PLÁVKA)

Zámeno *tu* je protikladom zámena *tam*. Utvára s ním spojenia *tu a tam*, *tu i tam*, ktoré označujú zriedkavý výskyt v priestore alebo i v čase.

Len **tu** a **tam** (niekde, málokde) vypínala sa škridlicou krytá budova. (F. KRÁD) — **Tu** i **tam** (= občas, niekedy) pozrel na Martinca. (HORÁK) — **Tu** i **tam** sa zachveli vo vánku zimomravé belasé zvončeky. (KRNO)

Zámeno tuto

Dôrazne ukazuje na miesto v blízkosti.

Čože mi je z toho, že mi povie, dlžen som ti, a ja **tuto** nič, — podložil dlaň a druhou rukou mlel prstami, ako sa peniažky rátaajú. (TAJOVSKÝ) — Dolu na nžinách žitko už aj bronie, ale **tuto** hore, kolo horskej tône zelené je všetko. (PLÁVKA)

Príslovkové zámeno *tuto* sa druhotne používa aj pri poukazovaní na blízku osobu (osoby). Je to hovorový prostriedok.

Idem **tuto** s dievčatom k lekárovi. (JANČOVÁ) — Keď vy nemáte **tuto** pre Zuzku poriadneho slova, to i mňa bolí. (TAJOVSKÝ)

Zámeno odtiaľ

Ukazuje na východisko deja vzdialené od podávateľa.

Šiel **ta** a **odtiaľ** peši. (TAJOVSKÝ)

Zámeno odtiaľto

Ukazuje na východisko deja v blízkosti podávateľa.

Nesmieme sa **odtiaľto** pohnúť, kým nepríde posila. (STODOLA) — Pakuje sa **odtiaľto!** (MARTÁKOVÁ) — Do Trnavy je nie kraj sveta **odtiaľto**. (JÉGÉ) — Kráľovej hole **odtiaľto** nevidieť. (F. KRÁD)

Zámena stadiaľto/stadeto

Označujú východisko deja v blízkosti podávateľa.

Tu som sa narodil, jednu vojnu prežil, nuž nevykročí moja noha **stadiaľto**. (HORÁK) — Radšej na kolenách **stadeto** až na Choč. (MORIC)

Zámeno potiaľ

Označuje koncovú hranicu, po ktorú siaha dej, po ktorú sa niečo rozprestiera a pod.

Vidíš, **potiaľ** až oral tvoj starý otec. (RÁZUS)

Zámeno *potiaľto*

Označuje koncový bod smeru alebo vzdialenosti, koncovú hranicu, keď je blízko podávateľa, alebo keď je hranicou sám podávateľ.

„Najedol som sa *potiaľto!*“ a preložil palec krížom cez hrdlo. (KUKUČÍN)

Označuje blízku koncovú hranicu v čase.

Potiaľto ja, teraz ty. (TAJOVSKÝ)

Zámená *dosiaľ, posiaľ*

Označujú prítomnosť ako koncovú časovú hranicu deja.

Čo nepodarilo sa *dosiaľ* žiadnemu literárnemu skutku, to spravila slovenčina. (VLČEK) — Jakub Knotek nepovedal *dosiaľ* ani slova. (ZÚBEK) — Nepadlo mu dievča do očí, to je jednoduchá príčina jeho mládenectva až *posiaľ*. (TAJOVSKÝ) — Keď *posiaľ* neprišli, už sotva prídu! (URBAN)

Zriedkavo sa v hovorovej reči používa aj variant *doposiaľ*, v ktorom sa kumulujú obidve predpony.

Odkazovací význam

Zámeno *ten*

Odkazuje na vec (osobu, zviera, predmet)

a) spomínanú už dávnejšie alebo v predchádzajúcej vete:

Nech ti bude tá milá, keď ti je statočná osoba nie! (TAJOVSKÝ) — Okrem metódy uschopňuje i obmedzuje autora v uchopovaní skutočnosti a človeka i jeho osobné ustrojenie, či osobné aspirácie. To a tie ostávajú, aj keď sa metóda zmení. (A. MATUŠKA)

b) pomenovanú vo vytýčenom vetnom člene a zdôrazňuje ju:

Otec — *ten* ti je už taký, toho nepremeniš. (KUKUČÍN) — A Turkov — tých vám je ako dreva v lese. (CHALUPKA) — Skočíť? To bolo privysoko. Krídla? Tie mu nenarástli. (DOBŠINSKÝ, POVESTI)

Pri odkaze na niekoľko vecí sa môže zámeno *ten* opakovať a priberáť význam „jeden — druhý — tretí ...“.

Fabriký, kožiarne začnú trúbiť všelijakým hlasom. Tá tenko, tá hrubo, tá zas ako dvoma-troma hlasmi naraz. (RÁZUS) — Pri ohni žiarili ešte tri tváre. Tá pokojná ... tá vyjavená ... Janova a táto, na ktorej nepokojné plamienky maľovali tiene, Joachimova. (BARČ)

V protiklade k zámenu *tento* zámeno *ten* označuje vzdialenejšieho (druhého) z dvoch.

Červené, či biele korále má si vziať na holé hrdlo? Totiž Mina bola pekná, a preto jej boli dobré i tie, i *tieto*. (TIMRAVA)

V protiklade k zámenám *tamtien* a *onen* má zámeno *ten* význam „bližší (prvý) z dvoch“.

Počala myslieť na *toho* i *onoho* z bližších i ďalších známych, ale neobstál ani jeden. (ŠOLTÉSOVÁ) — *Ten* robil posunky, akoby sa učil plávať; *tamtí* sa zasa dookola krútili ako kávový mlynček. (LASKOMERSKÝ)

Zámeno *ten* v dôraze konkuruje osobnému zámenu *on*. Môže ísť o dôraz naznačený slovosledom a intonáciou alebo časticami.

Keby mohol otec miesto neho i toto odbaviť, musel by ísť *ten*. (TIMRAVA) — Ale ak sa Anetta dozvie, čo tá povie na to? (JESENSKÝ) — Z devy *tej* je nič, keď ja ju nahám, zo mňa nič, keď tá ma nahá. (SLÁDKOVIČ) — „Áno, zaujímavý človek, nevšedný ...“ ohlási sa Ela; nespala teda ani *tá*. (TIMRAVA)

Osobné prívlastňovacie zámená *jeho, jej* nahrádzajú sa niekedy tvarmi *toho, tej*.

Ondráš podával do fajčky uhlík starému otcovi (a *toho* bratovi), lebo nezapekali, fajčili len „naľahko“. (TAJOVSKÝ) — No tu tie bytosti z vyššej vrstvy, slečna pri jej boku, *tej* brat a ich horný sused Žigmund Zima, jej nedali pokoja. (TIMRAVA)

Zámenom *on* (*ona, ono, oni, ony*) sa v nominatíve a akuzatíve neodkazuje na mená vecí a zvierat. Tu je základným spisovným prostriedkom zámeno *ten* a výnimkou zámeno *on*.

Žena je zlatý stĺp v dome, ale aj *ten* treba oprašovať. (PRÍSLOVIE) — Paholok začal obhrabávať uhliky do hĺbky, aby aspoň tie dlhšie trvali, keď nebolo čo na ne položiť. (ŠVANTNER) — Pod Zniiovským zámkom vlnie tvrdá skala, *tá* už mnohým kráľom občerstvenia dala. (HUP. PÍSEŇ)

Zámeno *ten* odkazuje aj na kvalitu, najmä v súvztažných dvojiciach *ten* — *ako, ten* — *čo, ten* — *ktorý, ten* — *aby* ... a je expresívnou náhradou zámena *taký*.

Nieto *tej* ruže, *ktorí* by nezvädla. (PRÍSLOVIE) — Vie, že sama nie je dnes taká, *ako* bývala, a hádam ani on nie je už *ten, čo* býval vtedy. (CHROBÁK) — Nieto *toho* psa, *aby* sa kyja nebál. (PRÍSLOVIE)

Zriedkavo označuje i rovnakosť kvality a identitu vecí ako vymedzovacie zámená *ten istý, taký istý*.

Údy mal súmerne svalovité, vlasy kučeravé, čierne, *tej* farby fúzy, čierne zdravé oči. (LASKOMERSKÝ) — Vrátil sa s ovcami na košiar ako nie *ten*. (DOBŠINSKÝ, POVESTI)

Zámeno *to*

Neutrum *to* má odkazovací význam širší ako rodové zámená *ten, tá, tí, tie*.

a) Odkazuje na vytýčený vetný člen — najčastejšie zo všetkých ukazovacích zámen — bez ohľadu na rodovú príslušnosť a gramatické číslo mena vo vytýčenom člene.

Hygienický kost a byt, *to* je hlavné. (JESENSKÝ) — Hory, šire hory — *to* ich rodné dvory, hole, sivé hole — *to* ich voľné pole. (BOTTO)

Na viac vecí obyčajne odkazuje v spojení s vymedzovacím zámenom *všetok* alebo s číslovkami.

Pečené husy, kačky, morcky, pečené prasiatka, to všetko nosili do jedálne na veľkých porcelánových misách. (KARNO) — Jeho nemá tvár, sklúčená postavička — to oboje vyjadrovalo nevýslovný a bezhraničný žiaľ. (JANČOVÁ)

b) Odkazuje na infinitívnu väzbu a zdôrazňuje ju vo vete.

Ale takto celý čas vystát pri tanečnom kole a iba sa prizerať na ostatných, to by otrávil každého. (ZGURIŠKA) — Dívaj sa z hladiska mužkovho, dívaj sa zdola, očami stá-miliónov — v tom bola sila i slabosť jeho kritiky civilizácie a umenia. (A. MATUŠKA) — Aj sa to na chlapa vraj nesvedčí — batohy vynášať. (TAJOVSKÝ)

c) Postpozitívne odkazovacie zámeno *to* pripája prístavok v citovo nadnesených prejavoch.

Pažiť rozrývali dlhé trhliny, stopy to granátov. (LETZ) — Na rukách nemal tvrdých mozolov, známky to vytrvalej roboty. (KUKUČÍN)

d) Odkazuje na obsah reči vôbec, na reč samu.

Nevidel som ju síce, ale to nemuselo byť prekážkou. (FIGULI) — „Keď chcem, pôjdem, keď nie, nie,“ to boli tvoje reči. (TAJOVSKÝ)

e) V hovorovom štýle konkuruje rodovým odkazovacím zámenám *ten, tá, tí, tie*.

To bola zo všetkých najkrajšia a najväčšia. (KUKUČÍN)

f) Odkazuje na práve vnímaný (počutý, videný ...) jav, uvádza vetu vysvetľujúcu.

Raz ti zahvízda čosi vonku, ako čo by tristo valachov na palci zahvízdalo. To už vietor dochodil a ešte zďaleka volal. (DOBŠINSKÝ, POVESTI)

g) Odkazuje na udalosť a súčasne vyjadruje citový záujem hovoriaceho o ňu.

To sa zišli zväčša staršie ženy a tetušky a potom pri popíjaní kávy klebetili od poludnia až do večera. (ZUBEK) — Vieš, keď som to v dohviezdny večer chodil po dedine — sta hoviadko bez gazdu. (KUKUČÍN)

h) Odkazuje na časovú okolnosť v platnosti príslovkového zámena *vtedy* a citovo ju podfarbuje.

Raz, to plavili sa už po Visle, bola zázračná noc. (KČMÉRY) — To bola práve sobota, keď sa osamote pustili do tej otvorenej besedy. (GABAJ)

ch) Odkazuje na nasledujúci dej v súvetiach, kde jeho význam vysvetľuje druhá veta súvetia.

Lebo to má ľud ten špatnokrásny, že radosti v žiaľoch spieva ... (SLÁDKOVIČ) — Viete si to už aj trochu predstaviť, čo to dalo roboty vylámať všetko to kamenie a ešte ho aj rozdrvíť. (JANČOVÁ)

i) Pomocou odkazovacieho zámena *to* sa substantivizujú adjektíva a príslovky, predložkové pády, celé vety.

Tak a teraz vám povieme to hlavné. (FIGULI) — Nieкто to má ľahké na tom svete, hm? (KARVAŠ) — Nebudú ich presvedčať o tom, že nejde len o zarábanie peňazí. (A. MATUŠKA)

j) Zámeno *to* má spájajúcu funkciu pri radení striedavých dejov, okolností za sebou; vtedy sa opakuje a znamená: *raz — raz, i — i, alebo — alebo ...*

Pani Viera rada by čítať, ale nestačí, to pre úrad, to pre deti, to kuchyňa, bielizeň. (TAJOVSKÝ) — Celou silou držím hlavu, aby sa mi pod tou tarchou nesklátila to na jednu, to na druhú stranu. (MORIC)

k) Odkazovacie zámeno *to* nielen radí deje a okolnosti, nielen konštatuje, že druhý dej nasleduje za prvým, ale dáva oba deje do príčinného súvisu: vysvetľuje podobne ako spojky *tak, preto*, že prvý dej je príčinou a druhý dôsledkom.

Aj ma v nose začalo poštekľovať, to ako na kýchanie. (MORIC) — Vypočuli niekoľko svedkov — to len tak pre formu, ved súd bol popredku vynesený. (TAJOVSKÝ)

Tento príčinnno-dôsledkový, resp. prípustkovo-dôsledkový súvis dejov sa zreteľnejšie zvýrazňuje spolu s podmienkovou spojkou (*keď, ak, keby*) z predchádzajúcej vety.

A *ak* je mnoho peňazí, to si kúpi automobil. (JESENSKÝ) — *Keby* tak teraz chytili toho kocúriska, to by mal smrť! (RÁZUS) — *Ak* na piaty raz neosprostitiem a nestanem sa hoto-vým bláznom, to na deviaty raz smelo ma môžu zavrieť do blázince. (JESENSKÝ)

Zámeno *tento*

V odkazovacom význame sa používa málo, lebo odkazovanie sa nezhoduje s jeho základnou funkciou označovať niečo blízke. Zámeno *tento* sa používa na odkazovanie:

a) ako porovnávací protiklad zámen *ten, tamten*, resp. iných výrazov odkazujúcich na vzdialenejšiu osobu, zviera, vec.

Musím nájsť Etelku, musím nájsť chrechiaka. Tohto, aby som mu vykrútil krk, *tamtí*, aby som ju zaviedol na Brtomila k Jaškovi. (CHROBÁK) — „Zle tancuje tá Pavlínka“, povrával si pán doktor a utieral si spotenú tvár. „Možno, že *hentá* bude lepšie.“ Ale ani *táto* nevedela. (JESENSKÝ)

b) pri dôraznom odlišovaní, keď sa ním odkazuje na konkrétnu osobu, zviera, vec v porovnaní s osobou, zvieraťom, vecou vôbec.

„Ale, Aduš, netáraj!“ zamiešal sa sused. „Díviak nedá sa len tak držať ako dieťa.“ — „Ale *tento* sa dal,“ veral sa pán Aduš. (KUKUČÍN)

Zámeno *tamtien*

Odkazuje na osobu, zviera, vec, ktorá je vzdialenejšia (časove, v poradí) ako iná.

Dajte pokoj, otec, to sem nepatrí, na okrese už sú iní ľudia, *tamtých* dávno poslali preč. (VOLANSKÁ) — Keď je s jedným, zaneviera na ostatných, keď s ostatnými, haní si *tamtoho* sama. (GABAJ)

Na priame ukazovanie sa používa zriedka, zväčša už iba odkazuje.

a) Odkazuje na osobu, zviera, vec miestne alebo časovo najviac vzdialenú, dávnejšie spomínanú.

Známost *onej* žlebskej rodiny sa im teraz odplatila ešte raz. (GABAJ) — Minulosť visela nad nimi ako nepreniknuteľná záclona. Nech začali o hocičom, vždy cítili a videli *onú* záclonu. (HORÁK)

b) Odkazuje na niečo všeobecne známe (z histórie, z literatúry, z tradície) alebo za známe pokladané; v spojení s príslušným konkrétnym pomenovaním utvára okridlené výrazy.

Už si nemôže vykračovať za husičkami ako *onen* šťastný kráľ. (F. KRÁĽ) — Kálnay nezdržal sa narážok, ktorých sa tak bojí Hamlet v *onú* osudnú noc, v ktorej hovoril s duchom svojho otca. (VAJANSKÝ) — Nám väčšina našej poézie neprešla do krvi a netvorí v nás *onú* atmosféru, bez ktorej nikto dnes — a práve dnes — nemôže byť skutočným kultúrnym človekom. (A. MATUŠKA)

V dvojiciach *ten — onen, tamten — onen* zámeno *onen* odkazuje na vec vzdialenejšiu alebo v poradí druhú.

Môj náhrdelník sa nezdal ani tým, ani *oným*. (BEDNÁR) — Ubolený ľud vzdychal či pod *tou*, či *onou* vládou. (RYSULA)

Spojenia *ten-onen, ten i onen, ten alebo onen* ... priberajú význam „všetci, každý“.

On sa tisol všade, chodil k tým i k *oným*, a preto upadol do podozrenia, že je špión. (VAJANSKÝ) — Chlapci sa zobzerajú, uškrnú jeden na druhého, a fuk! — sú pod lavicou i *ten*, i *onen*. (RÁZUS)

Zámena *oný, oná, oné* a hovorové *onô*.

Nahrádzajú konkrétne pomenovanie, a to:

a) keď si podávateľ nevie spomenutí príslušný názov osoby, zvieraťa, veci, vlastnosti, okolnosti i deja (keď spisovateľ napodobňuje neobratného podávateľa):

Nuž ale čímže to budeš? — Nuž tým *oným*, bodajže *ta*, keď mi nepríde na um. Aha, tým notárom. (STODOLA) — Keď je človek celý *onô*. (KRÁLIK) — Ľud vám je takým tajným hádačom, ktorý v tom *onom*, akomsi, dačom tušenie skutočné čuje. (SLÁDKOVIČ)

b) keď sa podávateľ bojí priamo vysloviť o veci zo spoločenských ohľadov a pod. (pri tabu):

Boli ste predsa *oný*, — povedala sekretárka a dobreže ma po vlasoch nežne nepohládala, — kritizovaný. Nie? (KARVAŠ) — Keď tí naši spisovatelia ... *onô* ... toto ... nič nevedia. (JESENSKÝ) — Boli zlé jazyky, ktoré na Doru to i to hovorili, že vraj Adam sám nevie, kde a ako ho požehnanie prenasleduje; že veru kým on je na čerstvom povetrí, za ten čas Dora toto a *onô* ... (KUKUČÍN)

Odkazuje na vlastnosť, stupeň vlastnosti, a to:

a) na vlastnosť a jej mieru pomenovanú alebo opísanú skôr:

O, srdcia úprimné, ako rýdzeho kus zlata, či sa u nás kedy dočká ešte *takých* brat od brata? (J. KRÁĽ) — „Toto sú zlí psi,“ vysvetľuje otec. „*Takí* i dotrhajú človeka.“ (RÁZUS) — Ale máš za hrudu. Bodaj by si vždy *také* vyberal! (STODOLA)

b) odkazuje na vlastnosť alebo na mieru vlastnosti, ktorá sa neskôr pomenúva alebo opisuje:

Veru som sa nenazdal, že ma dnes postretá *také* šťastie, vidieť tu našu gospodaricu. (KUKUČÍN) — Lebo Eva *taká* je žena, ak niečo niekedy od niekoho žiada, vždy potom radšej sama priloží. (GABAJ)

Odkazovací a súčasne zdôrazňovací význam má v súvzťažných dvojiciach *taký — aký, aký — taký, taký — ako, taký — čo, taký — ktorý, taký — že, taký — aby* a pod., ktorými sa spájajú podradovacie súvetia. Zámeno *taký* stojí v hlavnej vete pred slovom, na ktoré sa vzťahuje vedľajšia veta.

A veru veľa času ušlo, kým sa aj *takému* znamenitému plavcovi, *aký* bol Vlado Kubica, podarilo vyloviť spod vody — bezvládne telo Emilovo a priviesť ho k životu. (LETZ) — Malo ich *také* boľavé a zlepené, že ani harmančekový odvar nerozmočil prischnutý hnis na mihalniciach. (JANČOVÁ) — Vedela, že fazuľa nie je *taká* horúca, *aby* ublížila. (ONDREJOV)

V kancelárskom (administratívnom) štýle sa odkazuje zámenom *taký* alebo ustáleným spojením „ako *taký*“ aj na osobu a vec.

Zločinom alebo prečinom je len čin, ktorý zákon za *taký* vyhlásil. (TAKÁČ—ZÁTURECKÝ) — Teraz zasa v každej druhej vete prízvukoval, že je „reprezentantom“ brannej moci a ako *taký* nemôže sa ani on, ani ostatní jej predstavitelia v ničom zaväzovať. (LETZ)

Citové zafarbenie dostáva odkazovacie zámeno *taký* vtedy, keď sa ním vytýkajú známe vlastnosti osoby, veci. V niektorých prípadoch sa tu významom bliži častici *napríklad*:

Len v *takom* kameňolome čo museli kameňa natrhať dynamitom! (JANČOVÁ) — Čo *taká* sestrička vie, kto je ten prezident. (JESENSKÝ)

Zámeno *takýto*

Odkazuje na vlastnosti a stavy spomínané v bezprostrednej blízkosti.

Stál bledý, ale i *takýto* krásny. (RYSULA) — Ale ja sa v ten čas mením už na šuhaja, ktorý zápasí s prvým pokušením. *Takýto* vymotávam klas z Magdaléniných vlasov. (FIGULI)

Pri názvoch časových pojmov označuje časové určenie zhodujúce sa s terajším, práve prebiehajúcim časom.

Mohol to byť chlad, ktorý sa o *takomto* čase rozprestiera. (ŠVANTNER)

Zámeno *onaký*

Odkazuje na vzdialenú vlastnosť; na ďalšiu vlastnosť pri porovnávaní dvoch. Používa sa iba v dvojiciach ako vzdialenejší protiklad zámen *taký*, *takýto*, alebo konkrétnych názvov vlastností.

To nie ako ľudia: vyše Hruština *takí*, a nižšie Hruština *onakí*. (HEČKO) — Aj Marek, aj Aristid boli slabí pre tento život, ktorý poznali len z takej svetlejšej a pohodlnejšej stránky. Cez vkladné knižky, depozity a otvorené kontá v Živnobanke a *onakej* banke. (ZELINOVÁ)

Zámeno *tolký*

Odkazuje hlavne v prirovnaniach, kde (často v spojení s číslovkami) vyjadruje kvantitatívny pomer vecí.

Rozsúchopil perie, až bol raz *tolký* ako zvyčajne. (MORIC)

Odkazovací a súčasne spájací význam má v súvzťažných dvojiciach: *tolký* — *koľký*, *tolký* — *čo*, *tolký* — *koľko*, *tolký* — *že*, *tolký* — *aby* ...

Odmeria a vyreže sa *tolký* kus kože od samého mäsa, *koľko* treba. (LASKOMERSKÝ) — Ale od poľudnia, čo je Samko u nej, nevyšla ani *tolký* nitku, čo by im bol mohol ruky zviazať. (TAJOVSKÝ)

Zámeno *tolkýto*

Odkazuje na veľkú kvantitu.

Veď či je to možné, aby sa na jedného človeka *tolkáto* čierna mrákava nešťastia viala, ako na mňa? (STODOLA)

Zámeno *tolko*

Odkazuje na kvantitu v prirovnaniach aj mimo nich.

V druhý rok pýtal Miško mesačne vše raz *tolko* ako prvý. (TAJOVSKÝ) — Mne to vtedy *tolko* netrvalo. (ŠVANTNER)

Odkazovaciu a súčasne spájajúcu úlohu má v súvzťažných dvojiciach *tolko* — *koľko*, *tolko* — *čo*, *tolko* — *že*, *tolko* — *aby* ...

koľko domov, *tolko* zvykov. (ALEXY) — Každý dostal *tolko* rán, že by i desiatim bolo bývalo dosť. (JEGÉ)

Zámeno *tak*

Odkazuje na vlastnosť deja, na jej stupeň alebo na stav.

Urobíš tekvicu s vodou, aj *tak* bude dobrá. (ZÚBEK) — Dobre jej *tak*. (LAZAROVÁ) — Nevládal už ani volom jarma na krk vložiť, *tak* opadol. (TAJOVSKÝ)

Tvorí súčasť súvzťažných dvojíc *tak* — *ako*, *ako* — *tak*, *tak* — *že*, *tak* — *aby*, *tak* — *čo*, *tak* — *aký*, *aký* — *tak*.

Zlost ho prešla práve *tak* rýchlo, *ako* rýchlo vzbĺkla. (MINÁČ) — *Ako* je, *tak* je, ale je to pravda. (KALINČIAK) — *Tak* sa smial, že mu až slzy udreli do očí. (URBAN) — Pol kila mäsa rozdeliť *tak*, *aby* sa nasýtilo osem žalúdkov. (ZÚBEK) — Nahradíme si to, ohlapi, *tak*, čo nebude farár o tom vedieť. (TAJOVSKÝ)

Zámeno *takto*

Na odkazovanie sa používa málo. Odkazuje na spôsob spomínaný v bezprostrednej blízkosti.

Báseň je obrad a beda básnikovi i publiku, ktoré ju *takto* neponíma. (A. MATUŠKA)

Častejšie odkazuje *tak*, že súčasne vyjadruje dôsledok (ako dôsledkové spojky *a tak*, *a tým*).

Najlepšie azda je, keď nás svet odmietne, a *takto* nás prinúti vrátiť sa k sebe. (TLAČ)

Zámeno *onak*

Používa sa ako protiklad zámena *tak* a odkazuje na vzdialenejšiu vlastnosť deja. Spolu so zámenom *tak* vyjadruje variabilitu vlastností deja.

Človek píše raz *tak*, raz *onak*. (STODOLA) — Jedni *tak* chceli pomôcť svetu, druhí *onak*. (URBAN)

Zámeno *tam*

Odkazuje na miesto vzdialené od podávateľa.

Slúžila u Michalčeka, ktorý mal obečnú krému na Beňuši. *Tam* sa s ňou poznal. (ŠVANTNER) — Ale za tými dverami, *tam* o ňom vedia. (ZÚBEK)

Tvorí súčasť súvzťažných dvojíc *tam* — *kde*, *kde* — *tam*, *tam* — *kam* ...

Iste sa dost naplače aj *tam*, *kde* ju nik nevidí. (TAJOVSKÝ) — *Kam* vietor, *tam* plášt. (PRÍSLOVIE)

Zámena *tade*, *tadiaľ*

Odkazujú na smer alebo na miesto, cez ktoré prechádza dej.

Ila i dvercia na dvore zabudla zamknúť, aby Paľo *tade* prešiel do dvora. (TIMRAVA) — Po chodníku to trvá síce ešte dobrú štvrthodinku, ale hore úžlabinou niekoľko minút, a ja som sa *tade* chystal. (ŠVANTNER) — Ja rád tvojimi ulicami kráčam. *Tadiaľ* šla neraz revolučná hliadka. (LENKO)

So zámenami *kade*, *kadiaľ* tvoria súvzťažné dvojice *kade* — *tade*, *tade* — *kade*, *tadiaľ* — *kadiaľ*, *kadiaľ* — *tadiaľ*.

Tade ťahal, *kade* ho hnali. (TIMRAVA) — Vytratil sa z drevárne *tadiaľ*, *kadiaľ* prišiel. (ONDREJOV)

Zámena *odtiaľ*, *odtade*

Odkazujú na východisko, z ktorého smeruje dej.

Vychádzali na dvor a *odtiaľ* na ulicu. (JESENSKÝ) — Vyškriabal sa na starú slivku, aby sa *odtiaľ* mohol dobre dívať na veselie. (BEDNÁR)

Zámeno *odtiaľto*

Odkazuje na východisko v blízkosti.

Skoro behom prešiel do bočnej uličky a *odtiaľto* sa díval na rozchádzajúce sa obecnstvo. (JESENSKÝ) — Nič sme sem nedoniesli, ani nič *odtiaľto* neodnesieme. (KUKUČÍN)

Zámená *potiaľ, potađe*

Odkazujú na koncový bod smeru alebo vzdialenosti, na koncovú hranicu.

Otcovi pošleme telegram, aby ta vo Vranove čakal, takže až *potiaľ* môžeme ísť spolu. (URBAN)

So vzťažným zámenom *pokiaľ* tvorí súvzťažné dvojice *potiaľ* — *pokiaľ*, *pokiaľ* — *potiaľ*.

Pokiaľ prst omočila, *potiaľ* jej odpadol. (DOBŠINSKÝ, POVESTI)

Odkazuje i na mieru vo význame „do tej miery, natoľko“.

Pre nich má len *potiaľ* cenu, *pokiaľ* vyhovuje ich kšeftárskym záujmom. (HORÁK) — Ustanovenie tohto paragrafu platí len *potiaľ*, *pokiaľ* nejde o čin prísnejšie trestný. (TAKÁČ-ZÁTURČEKÝ)

Zámená *stađe, stadiaľ*

Odkazujú na východisko deja.

Dochodíme s prúdom na zákrutu pred krčmou, *stađe* popod mostíky hopká moja ratolesť. (FIGULI) — A na Donovaloch sú, my ideme *stađe*. (LAZAROVÁ)

Citové použitie

Zámeno *ten*

Pri priamom ukazovacom význame dostáva citové zafarbenie zriedkavo. Tu vyjadruje neľúbosť, nespokojnosť, netrpezlivosť alebo začudovanie.

A čo je s tou muzikou? (KUKUČÍN) — Ako to držíš tí kriedu. (RÁZUS) — Hí, tu je ale toho cementu! (LAZAROVÁ)

Väčšina citových použití sa vyvinula z odkazovacieho významu. Citové postoje tu zámeno *ten* vyjadruje zväčša v prívlastkovom postavení, keď sa kladie k menu vecí známej A. všeobecne, B. len zainteresovaným osobám.

A. Taká situácia vzniká v postavení pri vlastných menách a pri názvoch všeobecne známych predmetov (zem, slnko, skala, oko . . .) alebo pri názvoch dostatočne určených.

Boli sme my, boli medzi národami, ako *ten* náš Kriváň nad tými Tatrami. (CHALUPKA) — I *ten* škovránok inakšie spieva, keď je na slobode. (KUKUČÍN) — Už mám *toho* vykrúcania dosť. (FIGULI) — *To* čerstvé mäso iba na dych zalahuje. (GABAJ) — Či *tých* šarvancov Detvy ozrutných Poľana na tých prsiach mohutných nenosí a nenadája? (SLÁDKOVIČ) — A Mijka šla slúžiť do mesta — tá daromnica. (TIMRAVA)

B. Keď stojí pred menami vecí, o ktorých vie z predchádzajúcej reči alebo zo spoločnej skúsenosti iba užší kruh zainteresovaných osôb.

Doneste už len *toho* koňaku. (JESENSKÝ) — Veď ta preto *ten* Ondro nechce, lebo tí čiastku nedáš na jeho meno prepísať. (TIMRAVA) — Kedyže sa dožijeme *toho* krštenia? (TAJOVSKÝ)

Výrazný je tento význam vo zvolaciach vetách:

A tie jeho ohnivé reči a posunky! (LETZ) — Ale tá sviežosť — tá vôňa! (VAJANSKÝ) — A *ten* výraz tváre! (TAJOVSKÝ)

Stupňuje sa opakovaním zámena *ten* pri niekoľkých výrazoch rovnakej vetnočlenskej platnosti alebo i bez nich:

Ach, sobáš, tá prísaha, tí diváci — *to* všetko rozčuluje fantáziu nevesty. (KUKUČÍN) — Nač *to* všetko je? Tá služba otrocká? *ten* chvat i pot? *to* prepínanie svojich mladých síl? (HVEZDOSLAV) — Aspoň s tým . . . s tým, neviem mu ani na meno prísť, s tým by som sa tam rád stretol! (CHROBÁK) — „Oh, tí, tí . . .!“ šepce a nemôže nájsť slova dost špatného pre tých, ktorí ho trýznili. (TIMRAVA)

Substantívne použité zámená *ten, tá, tí, tie* . . . vyjadrujú citové hodnotenie vo vetách s osobitnou intonáciou a často i so zmeneným poriadkom slov. Konkurujú tu osobným zámenám tretej osoby *on, ona, oni, ony* a sú zväčša neprízvučné (enklitické).

„Nepôjde *ten* už nocou tadiaľto!“ smeje sa jeden. (KUKUČÍN) — Veď mládenci nie sú z cukru, prídu tí aj v krupobití. (LAZAROVÁ)

Zámeno *to*

S priamym ukazovacím významom neutra *to* súvisí citové použitie, ktorým hovoriaci opisuje radosť nad pozorovanou skutočnosťou, súhlas s ňou, resp. jej iróniu.

To sa chlapei, *to* sa, jak oltárne sviece, keď idú po háji, celý sa trbliECE. (SORRO) — Tak je, tak, *to* už potom odpoveď. (KUKUČÍN)

Citové použitie častejšie vzniká z odkazovacieho významu. Takto použité zámeno býva vo vetách, kde nie je pre zrozumiteľnosť ani pre gramatickú úplnosť konštrukcie nevyhnutné. Používa sa v rozličných typoch viet.

A *to* ty si *ten* diabol švédsky? (KRČMÁRY) — Koho si si *to* vybral? Roland, koho *to* miluješ? (LETZ) — Načo by si *to* človek hlavu lámal? (KALINČIAK) — Tam rozpovie, kto je *to* *ten* riaditeľ Zeleniak. (ALEXY) — Aký je *to* celkom inakší človek tento Čudrák. (JESENSKÝ) — Ako si *to* vie taký chlap poradiť. (KUKUČÍN) — Dlhो *to*, dalekými cestami, pustými horami ide odklínač a pomocník v povestiach našich, mnoho *on* *to* robí, aby pomohol z kľatby svojim druhom, svojim bratom. (ŠTŮR) — Ale keď *to* človek vždy má akési starosti. (JÉGÉ)

Citové zámeno *to* (resp. i *toto*) vyjadruje opovrhovanie, zlosť, keď stojí namiesto ukazovacích zámen *ten (tento), tá, tí, tie* . . .

Nemôžem zniesť, bojí sa *to* chrústa, a rozdrapuje sa . . . (ONDREJOV) — Ty krivaňa, ty šmatla akási! Ani *to* nedoží, ani neberie na seba! (RÁZUS) — A *toto* blaží v tom kostole ako tela, keď ho odsadiš. (TAJOVSKÝ)

Zámeno *tento*

Pri zámene *tento* citové použitie vzniklo z odkazovacieho významu. Citové zámeno *tento* vyjadruje uveličenie, začudovanie, alebo naopak mrzutosť.

Kráska, kráska, táto Pavlínka. (JESENSKÝ) — Odkiaľ sa len berie tento zvláštny človek, tento dobrák od kosti? (LETZ) — Nebude trpieť túto rozopru, tento kríž, tohto čerta v duši. (TIMRAVA)

Kladné citové hodnotenie vyjadruje v prístavku.

A kolajnica, tieto životom prúdiace žily zeme, leskli sa v akomsi fialkovom svetle. (LETZ) — Treba, aby zľudovali aj jeho veľké skladby, najmä „Detvan“, táto pýcha slovenskej poézie. (CHORVÁTEK)

Zámeno *onen*

V prístavku je vždy viac-menej citové. Citovosť zámena *onen* zreteľne vidieť najmä v kombinácii s hodnotiacim prívlastkom.

Slnko práve bolo zašlo, povstalo ono milé letné svetlo, ktoré sa tak ťažko lúči so zemou. (VAJANSKÝ) — Sudca vypočúva druhú svedkyňu, staršiu ženu, ktorá na vlastné oči videla, ako ono podarené psisko pohryzlo chuderu — žalobkyňu. (HEČKO)

Zámeno *taký*

Lahko priberá citové zafarbenie i v ukazovacom, i v odkazovacom význame. K základnému významu pristupuje citový prvok vtedy, keď sa vlastnosť nepomenúva konkrétne, adjektívom, ale sa len približne naznačuje samým zámenom *taký*. Podávateľ tu nevie, nechce alebo sa obáva konkrétne pomenovať vlastnosť.

Ale čo sa *taký* robíš...? Nerob sa *taký*, poď s nami. (ONDREJOV) — Júj!, aj s *takou!* (JAŠÍK)

Častejšie sa zámeno *taký* stáva citovým v spojení s adjektívom, keď ukazuje na mieru vlastnosti.

Olina sa mu páčila viac ako iné ženy: bola *taká* útla, *taká* čerstvá a tajuplne nežná! (MINÁČ) — Všetko je *také* radostné, *také* zaujímavé. (ONDREJOV) — *Taký* mi je protivný ten chlap! (FIGULI)

Takto neurčito sa zámenom *taký* označujú vlastnosti v hovorovej a ľudovej reči. Tu namiesto konkrétneho opisu vecí nastupuje ich citové hodnotenie (kladné alebo záporné). Zámeno *taký* sa pritom niekedy zdôrazňuje časticami *len*, *iba*.

Držali tam *také* všeličo, potrebné pre hospodárstvo. (TALLO) — Na druhom brehu zbierajú chudobné ženičky drevo, *také* odpadky. (RÁZUS) — To mu *len taký* závrat prišiel. (TAJOVSKÝ) — Volajú ho *len* na *takú* leďajakú robotu. (ONDREJOV)

Zámeno *takýto*

Vyjadruje kladné i záporné city, ktoré u hovoriaceho vyvoláva práve pozorovaná skutočnosť svojou kvalitou.

Posvietil lampášom, a tu vidí, že pánik nemá hlavy. *Takáto* protiveň! (ONDREJOV) — *Takýto* nepokoj v dome! (TAJOVSKÝ) — Hľa, *takýto* je svet. (ŠVANTNER)

Neutrum *také* (hovorové *takô*) je citové aj v substantivizovanej podobe. Označuje jav, ktorý na podávateľa pôsobí svojimi kladnými alebo zápornými vlastnosťami.

Ty si vina, načože mu *také* táraš? (TAJOVSKÝ) — Že čo! Nuž kávu; ešte sa *také* spýtať! (TIMRAVA) — Bistu výbohu, za *takô* dám aj ostatnú pračku z opaska. (LASKOMERSKÝ)

Neutrum *takéto* (hovorové *takôto*) v substantivizovanej podobe vyjadruje spravidla negatívne city.

Veď som mu ja hneď: teda ženíš sa máš, a *takéto* vyvedieš. (TAJOVSKÝ) — Jaj, deti naše, čo ste mi porobili, že my *takôto* musíme o vás počuvať? (TAJOVSKÝ)

Zámeno *tolkej*

Od prostého zdôrazňovania množstva, kvantitty prechádza k citovému zdôrazňovaniu veľkej kvantitty vo zvolaciach vetách a pri opakovaní.

Takéto nešťastie, *tolká* škoda! (PLÁVKA) — *Tolká* naivnosť, *tolko* citu a slabosti! (JESENSKÝ) — Oko sa mu zaískrilo odhodlaním, z úst sa vykradol vzdych, vzdych úľavy, slobody po *tolkých*, *tolkých* dňoch stiesnenia! (KUKUČÍN) — Po *tolkých* rokoch, po *tolkej* námaha konečne hotové! (KRÁLIK)

Opytovacie zámená

Opytovacími zámenami žiada podávateľ doplniť v odpovedi názov veci, vlastnosti alebo okolnosti, ktorý mu nie je známy, a zároveň naznačuje gramatické kategórie tohto názvu. Opytovacie zámená ukazujú na neznámu osobu, vec, vlastnosť, počet a okolnosť nie priamo, lež sprostredkovane, tak, že vyjadrujú gramatické kategórie plnovýznamového pomenovania predpokladanej osoby, veci, vlastnosti, počtu alebo okolnosti. Preto medzi opytovacími zámenami sú substantívne, adjektívne, číslovkové a príslovkové zámená. Všetky obsahujú typický spoluhláskový element *k* alebo *č*. Patria sem zámená: *kto*, *čo*, *ktorý*, *aký*, *ký*, *či*, *koľko*, *koľký*, *kde*, *kam*, *kade*/*kadiaľ* (a ich odvodeniny, ako *odkade*, *odkiaľ*, *skade*, *skadiaľ*, *pokade*, *pokiaľ*), *keď*, *ako*, *prečo*, *načo*, *začo*.

Zámenom *kto* sa spytujeme na osobu. Zámenom *čo* sa spytujeme na vec, na zviera, na stav (povolanie, zamestnanie, postavenie...) osôb a na činnosť. Pri zámene *ktorý* je protiklad *osoba* — *nie osoba* (t. j. zviera, vec) zrušený, môžeme sa ním opytovať nielen na osoby, ale aj na zvieratá a na veci. Zámenom *ktorý* sa opytujeme na osobu, zviera, vec z niekoľkých podobných alebo rovnakých, t. j. opytujeme sa na jednotlivinu s ohľadom na súhrn (kolektív, skupinu, celok), z ktorého ju vyčleňujeme. Zámenom *aký* sa spytujeme na kvalitu. V hovorovej reči sa možno spytovať na vlastnosť aj spojením „čo za + A. alebo N.“. Zámeno *ký* sa používa len vo zvolaciach opytovacích vetách, a to vo význame „ktorý“ i vo význame „aký“. Zámenom *koľko* (*koľký*) sa

opytujeme na počet a na kvantitu. Zámenom *koľký* sa opytujeme na poradie (miesto v rade).

Zámenom *kde* sa sputujeme na miesto i na smer. Zámenom *kam* sa sputujeme na miesto, ktoré je cieľom smerovania. Zámenami *kaďe, kaďiaľ* sa sputujeme na smer vôbec. Predponami *s-, od-* (pôvodné predložky *z, od*) sa pri týchto zámenách určuje východisko (*skade, skadiaľ, odkade, odkiaľ*) a predponou *po-* koncový bod smeru (*pokade, pokiaľ*). Zámenom *kedy* sa sputujeme na čas vôbec. Predponami *od-, do-* sa pri tomto zámene určuje východiskový, resp. koncový bod (*odkedy, dokedy*). Zámenom *ako* sa opytujeme na akosť deja, na mieru vlastnosti a okolnosti. Odvođenými zámenami (pomocou predpôn) *prečo, načo, začo* sa sputujeme na príčinu a na účel.

Opytovacie zámená sa delia na ohybné a neohybné (príslovkové). K ohybným patria *kto, čo, ktorý, aký, kým, či, koľký*. K neohybným patria zámená *kde, kam, kaďe, kaďiaľ (skade, skadiaľ, odkiaľ, pokiaľ), kedy (odkedy, dokedy), ako, prečo, načo, začo*. Zámená *kto, čo* majú len jednotné číslo. Zámeno *kto* má kategóriu životného mužského rodu s významom osoby. Zámeno *čo* má kategóriu stredného rodu s neosobným a neživotným významom. Preto zhodný prívlstok, menný prísudok a doplnok je pri zámene *kto* v mužskom životnom rode a pri zámene *čo* v strednom rode.

Kto iný sa má na to podujat, ak nie Šimo? (CHROBÁK) — Čo také by sa mohlo? (ĽUBAČKOVÁ) — Komuže inému ako Vám posvätiť písmo moje? (ŠTÚR)

Zámená *kto, čo* sa skloňujú takto:

N.	<i>kto</i>	<i>čo</i>
G.	<i>koľo</i>	<i>čoľo</i>
D.	<i>komu</i>	<i>čomu</i>
A.	<i>koľo</i>	<i>čo</i>
L.	(o) <i>kom</i>	(o) <i>čom</i>
I.	<i>kým</i>	<i>čím</i>

V ľudovej reči a ako charakterizačný prostriedok v jazyku krásnej literatúry sa používa i nominatív *čo*.

No, čo, moja, čo, oteliš sa? (KRNO)

V staršom štádiu jazyka pri predložkovom akuzatíve sa tvary zámená *čo* skracovali, napr. *za čo* na *zač*, *po čo* na *poč*, *načo* na *nač* ... Dnes sa takéto skráteneiny jednotlivito vyskytujú len v umeleckom štýle.

Zámená, *aký, ktorý, koľký* sa skloňujú podľa tvrdého adjektívneho vzoru *pekný*. Zámeno *či* sa skloňuje podľa adjektívneho vzoru *cudzí*. V ľudovej reči v N. a A. sg. neutra *aké* sa používa i tvar *akó* a v N., A. pl. neživ. mask., fem. a neutra tvar *akie*. Oba tieto tvary sa používajú ako charakterizačné prostriedky aj v umeleckom štýle.

No vidíš, akó je neposlušný, ako búcha. (TAJOVSKÝ) — Čie si, dievča, čie si? — Čia by? — Materina. — Akóže si krásno. — To nie moja vine. (O. BELLA)

Zámeno *kým* má v G.—A. a v D. mask. a neutra i tvary *kýho, kým, i tvary kiego, kiemu*.

Len kým čerta toľko perú! (KUKUČÍN) — Na kiego svätého nám predpisujete tie smečnice, ved to nie je pre náš okres! (LAZAROVÁ)

Zámeno *koľko* sa ohýba ako základné číslovky. V N.—A. pri ženských, stredných a mužských neživotných a zvieracích substantívach má základný príslovkový tvar *koľko*. Pri mužských osobných menách môže tu mať i zhodný adjektívny tvar *koľkí*. V ostatných pádoch sa skloňuje ako plurál tvrdého adjektívneho vzoru *pekný: koľkých, koľkým, o koľkých, koľkými*. Podobne ako základné číslovky prestáva sa vôbec skloňovať, skloňuje sa pri ňom len meno veci: *do koľko rokov, o koľko nezdánnych, s koľko korunami*. V citovom ukazovacom význame (pri ukazovaní na veľkú kvantitu) naopak má i N.—A. zhodné tvary: *koľký, koľká, koľké*.

Koľký čas si sa doma nezohrial! (KRÁLIK) — Ale teraz koľká premena! (TAJOVSKÝ) — Koľké veci videl! (LETZ)

Opytovací význam

Na rozdiel od vzťažného a neurčitého významu môžu sa zámená *kto, čo* ... v opytovacom význame zosilniť časticou *-že*.

1. Zámenom *kto? ktože?* sa sputujeme na osobu.

Kto vás sem poslal? (SLÁDKOVIČ) — Kto je to? (JÉGÉ) — Ale s kýmže mám šťastie? (TAJOVSKÝ) — Kohože by si vzal druhú? (TIMBAVA)

2. Zámenom *čo? čože?* sa sputujeme:

a) na veci a na zvieratá:

Z čohože bude žit? (ALEXY) — A na čom hrajú? (KARVAŠ) — Čo sa to tam pasie? (ÚZUS)

b) na stav (povolanie, postavenie, príbuzenský vzťah ...) osôb:

Čo si ty? Zeman si ty? (KUKUČÍN) — Čímže by chcela byť, opytuje sa Paulínky, profesorkou? (ŠVANTNER) — Čo si ty? Niktoš, aby si vedel. (HEČKO) — Čo ti je, Magdaléna? (FIGULI)

c) na dej vyjadrený nejakým všeobecným slovesom (*čo sa stalo, čo sa robí, čo je ...*) alebo i bez neho:

Čo teraz? Ako sa zachováme? (CHROBÁK) — A čo vyššie inštalácie? Okres, kraj, čo? Súhlasili s pomníkom? (LAZAROVÁ) — Rozum stratil a či čo? (ALEXY) — A čo, keby som ti nedal ani brka? (NIŽNÁNSKY)

d) na kvantum:

Nežijem a neumieram — ach, čo (= koľko) sa ťa navyzerám ... (O. BELLA) — Čo si dal za ne? (KUKUČÍN)

e) na príčinu v hovorovom štýle:

Čo (= prečo) nedáš tomu dievčaťu pokoj? (JÉČÉ) — Ale čo mi je taká zima? (TAJOVSKÝ) — Čože plačeš a nariekaš? (J. KRÁČ) — Betka, Betka, čože robíte taký kriek? (JÉČÉ)

Spojenie *čo za* má význam zámena *aký*. Používa sa v hovorovom štýle.

Čože si za pažrev! (HVIEZDOSLAV) — Čo nám za dar nesiete? (DUD. PIESEŇ) — Čo to za dukáty z tvojho domu po dedine lietajú? (KALINČIAK)

3. Zámeno *ktorý*, *ktorýže* je adjektívnej povahy. Na rozdiel od zámen *kto*, *čo* spytujeme sa zámenom *ktorý* na osobu aj na vec, t. j. na hocijakú jednotlivinu bez ohľadu na životnosť. Proti zámenám *kto*, *čo* zámeno *ktorý* obsahuje poukaz na súhrn (celok, skupinu, kolektív), z ktorého príslušnú jednotlivinu vyčleňujeme. Zámenom *ktorý* sa opytujeme na jednotlivinu istého druhu, na jednotlivinu s istou kvalitou, ktorou sa odlišuje od podobných iných. V odpovedi naň sa predpokladá poukaz na odlišujúci prvok (vlastnosť, poradie, iné okolnosti), vydelenie jednotliviny zo súhrnu podobných pomocou prívlastku alebo iného určenia.

Ktoré ruky nemajú prstov? — Ruky na hodinách. (HÁDANKA) — Ktorým si šla? [vlakom] — Nočným. (ŽÁRY) — Bolí ťa ten zubok ešte? Ukáž, ktorý? (ŠTEINHÍBEL) — Ktoréhože znáš z týchto najmladších? (KUKUČÍN)

Prísudkové sloveso môže mať zhodu alebo podľa zmyslu, alebo podľa formy.

Ktoráže to spievate? (TIMBAVA) — Ktorýže ste nezamkli? (TAJOVSKÝ) — Ktorý z vás zdvihne také vrece? (ÚZUS) — Ktorá z vás by mohla ísť do mesta? (ÚZUS)

4. Zámeno *aký*, *akýže* je typické adjektívne zámeno. V opytovacej funkcii sa nesubstantivizuje (sémanticky). Spytujeme sa ním na vlastnosť a na stupeň vlastnosti. V odpovedi naň sa predpokladá akostné adjektívum alebo iný názov kvality, resp. stupňa kvality.

Akých rýb je najviacej? — Mokrych. (HÁDANKA) — Akú to tabatierku máte? (JESEN- SKÝ) — Aké prášky? (Do pečiva) (KARVAŠ) — A k akej piesni chlapča privyká? (K piesni vetra) (SLÁDKOVIČ) — Akúže ty robotu znáš? (DOBŠINSKÝ)

5. Zámeno *ký*, *kýže* používa sa dnes v obmedzenom rozsahu: len v citových vetách a nie vo všetkých významoch opytovacích zámen (chýba mu vzťažný, ukazovací a neurčitý význam). Vo svojom význame zhŕňa významy zámen *ktorý*, *aký*, ale častejšie zodpovedá významu zámena *ktorý*.

Vo význame zámena *ktorý* sa používa obyčajne v spojení s expresívnymi výrazmi, napr. *ký parom*, *ký hrom*, *ký šlak*, *ký čert/diabol*, *ký ďas*, *ký fras*, *ký helement*, *ký betah*, *ká skaza* ... a vyskytuje sa v citových opytovacích vetách a vo zvolaciach vetách. Tieto spojenia sú expresívnymi ekvivalentmi zámen *kto*, *čo*, aj iných (*prečo*, *načo*).

Ký diabol ti to vypisuje? (JÉČÉ) — A po kiego *šlaka* to mám ísť? (RÁZUS) — Ký somár to vymyslel? (HEČKO) — Kiego *betaha* sme si to vpustili do domu? (ONDREJOV)

Vo význame zámena *aký* sa zámeno *ký* vyskytuje len jednotlivito v básnických textoch z rytmických dôvodov.

Ký zisk z teba pre chudobu? Povedz, Váh môj mumlavý! (MARTÁKOVÁ) — A nik z vás nemá nič, moji drahí, proti tomuto? — Kej je povahy? (SLÁDKOVIČ)

6. Zámeno *či* má adjektívnu platnosť, a to prívlastňovaciu. Spytujeme sa ním na vlastníka. V odpovedi predpokladá prívlastňovacie adjektívum, prívlastňovacie zámeno alebo iný prívlastňovací výraz.

Čia si, dievočka, čia? Otcova, či materina? — Čia som, čia som? Otcova i materina som. (DUD. PIESEŇ) — Čiaže? Moja! Vám som ju neukradla, richtár. (FIGULI) — A v tých šťastných dedinách, ktoré si už trúfajú zahrať divadlá, na čej hlave leží starostlivosť o zdar takýchto podujatí? (ZÚBEK) — Ináč smejte sa, tešte, Milina je mladuchou. — Ja, čou? (STODOLA) — Čí je to chlapec? (ONDREJOV)

Okrem toho sa zámenom *či* možno spytovať aj na pôvodu a činiteľa.

Len čia to bola myšlienka takto si dieťa spotvoriť, a ešte za to aj platiť. (STODOLA)

7. Zámenami *koľko*, *koľkí* sa spytujeme na počet i na kvantum.

Koľkým dobrovoľníkom sa tu môžeme úfať? (TAJOVSKÝ) — A koľké to od vás počuli? (KUKUČÍN) — Mliečnik, koľkože ste vy to už u richtárov? (TAJOVSKÝ)

8. Zámenom *koľký* sa spytujeme na miesto v poradí.

Koľkého je dnes? (ÚZUS) — Odvtedy znovu premyslel svoj život, po koľký raz premyslel svoj život, a znovu nenašiel riešenie. (MLNÁČ)

9. Zámeno *ako* je už čisto príslovkové. Spytujeme sa ním na vlastnosť deja alebo okolnosti a na kvantum.

Ako ide obchod? (KUKUČÍN) — Ako sa voláš, dievča? (TAJOVSKÝ) — Prosím, pane, ako ďaleko je odtiaľto na hlavné námestie? (TLAČ) — Ako dlho vydržia dvere? (JÉČÉ)

10. Zámenom *kde* sa spytujeme na miesto i na smer.

Kde ti je klobúk? (ONDREJOV) — Kde máš ostatné kone? (FIGULI) — A kde ideš, Mariška? (TIMBAVA) — Kde si sa podel, Javor? (JESENKÝ) — Kde začneme? (TAJOVSKÝ) — Nerozprávaj, kde vezmem peniaze?! (ŽÁRY) — Kde sa to v tom Talianovi len berie? (MORIC)

11. Zámeno *kam* konkuruje zámenu *kde* v smerovom význame. Spytujeme sa ním na smer (ale aj v tomto význame sa používa zriedkavejšie ako zámeno *kde*).

Kam ho položili? (E. B. LUKÁČ) — Kam uchýlime sa na zimu? (F. KRÁČ) — Kam, Janičko, kam? (RÁZUS) — Havrani, havrani, kam tá pľ letí? (VAJANSKÝ)

12. Zámenami *kade*, *kadiaľ* a ich odvodeninami sa spytujeme na smer vôbec a na miesto, ktorým prebieha dej.

Kadeže chodil? (ONDREJOV) — Kadeže blúdite, pán inžinier? (VAJANSKÝ) — Miško, a kadiaľ pôjdete nazad? (JÉČÉ) — Len kadiaľ budeme dnu chodiť? (F. KRÁČ)

Zámená *odkiaľ, skade, skadiaľ* sú odvodené zo základov *kade/kadiaľ* predponami *od-, s-*; pýtame sa nimi na smer orientovaný podľa východiskového bodu a na pôvod.

Odkiaľže ideš? (URBAN) — Ba odkiaľ len máš toľko remencov a obojkov? (ŽÁRY) — Odkiaľ si, druh môj? (SLÁDKOVIČ) — A skade si prišiel? (LAZAROVÁ) — Len z čoho žije, skadiaľ to berie vlahu? (KUKUČÍN)

Formy *odkade, skadiaľ* sú zriedkavé.

Zámenom *pokiaľ* sa spytujeme na hranicu alebo na koncový bod, ku ktorému dej smeruje.

Pokiaľ máme odkosiť? (ÚZUS) — Pokiaľ dohodíš? (ÚZUS)

13. Zámenom *kedy* sa spytujeme na časový úsek i na časový bod.

A kedy ste tak spýšneli? (KUKUČÍN) — Kedyže je to: dnes, a či zajtra, či v nedeľu? (STODOLA)

Zámenom *odkedy* sa spytujeme na časový začiatok, na časové východisko.

Odkedy poznáš tú zlebu? (HEČKO) — Odkedy som už hore? (TIMRAVA)

Zámenami *dokedy, dokiaľ* sa spytujeme na časovú hranicu, na koncový časový bod, na koniec.

Dokedy sa budem držať tvojej sukne a ty mňa dokedy budeš chytáť za košielku, aby som nespadol? (JESENSKÝ) — Dokedy ťa budem nič po nič chovať a šatíť? (ALEXY) — Dokiaľže má čakať? (JÉGÉ)

14. Zámenami *prečo, začo* sa spytujeme na príčinu.

Prečože nejde robiť váš syn? (ONDREJOV) — Poľutovať — toho? Začo? (TAJOVSKÝ) — Začože ich mám tu opatrovať? (FIGULI) — Ťažko mi veriť, že by na moju matku čakalo peklo. Prečo a začo? (ALEXY)

15. Zámenom *načo* sa spytujeme na účel i na príčinu.

Načože je svätá cirkev? (JÉGÉ) — Ale načože miešate do toho moju sestru? (BODENEK) — Načo si páliť prsty? (ZÚBEK)

Citový ukazovací význam

Citový ukazovací význam opytovacích zámen sa opiera o situáciu. Vyžaduje, aby pozorovaná vec, vlastnosť alebo okolnosť, na ktorú sa takto ukazuje, bola v dosahu podávateľa i prijímateľa. Preto sa tento ukazovací význam zväčša vyskytuje v podmienkach dialógu (vo zvolacích vetách), kde podávateľ i prijímateľ priamo vnímajú vec, vlastnosť alebo okolnosť.

Opytovacie zámená v citovom ukazovacom význame sú expresívnymi ekvivalentmi príslušných ukazovacích zámen; napr. zámeno *aký* je ekvivalentom zámena *taký*, zámeno *koľký* ekvivalentom zámena *toľký*, zámeno *čo* ekvivalentom zámena *to*, zámeno *koľko* ekvivalentom zámena *toľko* atď.

Hľa, koho si vediem! (ÚZUS) — Aha, ktorú si vybral! (ÚZUS) — Lala, čo vidíme! (TIMRAVA) — Čo to má v sebe sily! (HEČKO) — Lala, i tu čo krásavice! (FIGULI) — Bol som zle, ešte i teraz, hľa, aký som. (TAJOVSKÝ) — Hľa, čie husi som chytil v našej fazuli. (ÚZUS) — *Kolká* zem leží mŕtva alebo hocijako obrozená! (KUKUČÍN) — *Kolko* fialôk, *kolko* sedmokrások! (LAZAROVÁ) — Ako rád by som klesol na vašu hrud a počul vaše slová! (VAJANSKÝ) — Tomášovi sa v tú sobotu zdalo, že čas sa spomalil. Ako dlho to trvalo len do poludnia! (ZÚBEK) — Lala, kde leží tvoja stratená čiapka! (ÚZUS) — Aha, odkiaľ sa táhá susedova mačka! (ÚZUS)

Zámená *aký, koľký, čo, ako, kolko* ... ukazujú na veci a vlastnosti, ktoré podávateľ spozoroval, zistil, konštatoval a ktoré ho citovo zaujímajú (prekvapujú, alebo unavujú, rozhorčujú ...). V takýchto vetách sa vyjadruje súčasne aj intenzita citového zaujatia podávateľa.

Aký biely je svet, čistunký ako tá záhradná lalia. (KRČMÉRY) — Aj, aké mäkké, aké mäkkušké, budem ti ich pričesávať, keď sa vezmeme. (ŠVANTNER) — Pozrite, aké mám svaly! (ZÚBEK) — Pozrite, aké mám plecia odreté. (ONDREJOV) — Pozri, aké sú mi ruky, ako som pri tebe. (TIMRAVA) — Aká je odporná — a vždy na mňa pozerá! (JESENSKÝ)

V hovorenej reči sa citové zafarbenie týchto zámen zvýrazňuje zvukovými prostriedkami (intonáciou, dôrazom). V písanej reči sa zvukové činitele neďajú dostatočne nahradiť slovami: predchádzajúcimi alebo sprievodnými poznámkami, vložkami, dodatočnými vysvetleniami, aby bolo jasné, či ide o kladný, alebo o záporný cit.

Musíš vzdychnúť pri jej mene. Aká to bola krásavica! Prvá krásavica. (JESENSKÝ) — Ej, aký si ty vládár, hneď nadávať! (TIMRAVA)

Podávateľ, skôr ako ukáže novú zaujímavú zvláštnosť prijímateľovi, obyčajne ho upozorní slovesom z oblasti vnímania (*pozri, pozrite, hľad, počúvaj, ohmataj, opáč, ovoňaj* ...) a predstavovania (*predstav si, pomysli si* ...), alebo výzvoovým citoslovcom (*hľa, la, lala, ľad, ľalad, ľadže* ...).

A *hľad* len, čo robia s drevom chlapi vo vode. (F. KRÁČ) — *Vidíte, aká* ste zábudlivá. (JESENSKÝ) — *Hľa, čo* robí z detí vojna! (ZÚBEK) — *Lala, aká* sa nám pletka stala. (TIMRAVA)

Citové ukazovacie zámená *aký, koľký, ako, kolko, čo* ... súčasne označujú aj veľkú kvantitu alebo intenzitu.

A pozri jeho vlastné zeme, aký je to rozdiel. (KUKUČÍN) — Už sa s ním vládči *kolke* roky! (KRÁČ) — Čo udalostí, zápasov a sklamaní len v poslednom období! (F. KRÁČ) — Ach, ako dávno sa to stalo! Ako len rýchlo letí čas! (MIHÁLIK) — Ved, hľa, leží už *odkedy!* (JÉGÉ)

Vzťažný význam

Opytovacie zámená vyjadrujú vo funkcii vzťažných slov rozličné syntagmatické vzťahy a blížia sa tak hypotaktickým spojкам. Tento význam opytovacích zámen sa rovná odkazovaciemu významu ukazovacích zámen. Uvedený

vzťah vyjadrujú opytovacie zámená samy alebo v súvzťažných dvojiciach s ukazovacími zámenami, napr.: *ten — kto, taký — aký, toľko — koľko, toľký — čo ...*

Keď sa v obidvoch vetách súvetia opakuje to isté prísudkové sloveso, výpoveď nadobúda zmysel expresívne vyslovenej neurčitosti.

Nemáte za čo, lebo čo patrí, to patrí. (KUKUČÍN) — Donesiete naraz, už kedy bude, vtedy bude. (TAJOVSKÝ) — Ako je, tak je, ale je to pravda. (KALINČIAK)

Konečným stupňom takehoto formalizovania zámen je funkcia vetného člena v postavení po slovesách *mať/nemať a byť/nebýť*. Trojčlenná konštrukcia skladajúca sa zo slovesa existencie, opytovacieho zámena a účelového infinitívu má význam dostatku, resp. nedostatku niečoho na realizovanie deja vyjadreného infinitívom (pád mena závisí od väzby slovesa v infinitíve): *mám čo robiť, bolo kde spať, nemal komu rozkazovať, nebolo sa s kým rozprávať*.

O poriadok sa nemá kto starať, lebo dôstojníci sa zamieňali, nuž vojaci využili príležitosť. (ŠVANTNER) — Deti už mal na koho zveriť. (RÁZUS) — Slúžku by som nemal čím platiť, a učňa mám zadarmo. (F. KRÁL) — Lebo vypil u nás nebolo čo. (ONDREJOV) — I ja mala som sa do čoho poobliekať. (KUKUČÍN) — Milícia má čo robiť, aby Terezu vypratala zo dvora a uspokojila ostatných veriteľov. (HEČKO) — Na mňa sa nemáš čo hnevať. (TIMRAVA) — Tak sa ty tiež nemáš čo na ujca spoliehať, lebo ten len vtedy vraví pravdu, keď sa potkne. (KALINČIAK) — Má ako prísť, lebo celú noc chodí električka. (ÚZUS) — V škole nebolo sa kde hnúť. (TAJOVSKÝ) — Len jar aby prišla, budeme mať kam vyjsť. (TAJOVSKÝ) — Nemala sa kde podieť, nádvorie bolo nabité. (TATARKA) — Tamhore je priestoru dost, búrka sa má kde rozliezť. (ŠVANTNER) — Tolko je blata, že niet kaďe prejsť. (ÚZUS) — Peňazí nemáme, niečo ich skade vyhrabať. (KUKUČÍN) — Mať prišla zo dvora a na rozliate mlieko nemala sa ani kedy hnevať. (JANČOVÁ)

Táto základná konštrukcia má ešte dva varianty: v prvom sa vynecháva účelový infinitív, v druhom sa výslovne — príslovkou alebo vymedzovacím zámenom — vyjadruje dostatok, dostatočnosť, resp. nedostatok, nedostatočnosť niečoho na realizovanie deja pomenovaného infinitívom.

1. Čo to má čo s reštauráciou? (STODOLA) — Vidíte, že nemáne kedy. (JESENSKÝ) — Niet kedy na špásy. (PLÁVKA) — Ona mu často robila trpké výčitky s plačom. A mala prečo. (JÉGÉ)

2. Ale Rázvora mal ešte mnoho čo prekonávať. (KUKUČÍN) — Človek má dost čo sám seba odpúšťať. (ŠVANTNER) — My ti máme veľa čo rozprávať. (TIMRAVA) — Čo sa má chudobný človek čo priečiť? (LAZAROVÁ)

Zriedkavo sa podobné konštrukcie vytvárajú i pri slovesách *vedieť/nevedieť*.

Marta s novou taštičkou, do ktorej *nevie* čo položiť. (CHROBÁK) — Každé jej slovo pára mu dušu na poly, a jednako jej *nevie* čo odpovedať. (KUKUČÍN)

Tieto štyri modifikácie vzťažného významu sú možné pri všetkých opytovacích zámenách, prakticky sa však nevyskytujú rovnako často pri všetkých.

Pristupuje k nim ešte použitie vzťažných zámen na pripájanie nepravých vzťažných viet.

Jeho logika pripustila ľudské vlastnosti aj sedliakovi, čo na tie časy bol ohromný krok, ba trúfalosť. (RYSUDA) — Časť je funkciou celku, ktorý je funkciou časti, pri čom ide o jeden a ten istý vzťah. (FILKOBN)

Aj vo vzťažnom význame sa môžu opytovacie zámená navzájom prekrývať a zastupovať. Niektoré opytovacie zámená vo vzťažnom význame majú širší rozsah používania ako v základnom opytovacom význame, napr. zámená *čo, pokiaľ, ako*, iné zasa užší, napr. *kto, aký, kým*.

Zámená *čo, ako* sa používajú zo všetkých zámen so vzťažnou funkciou najširšie. Niekedy sú len prostriedkom na vyjadrenie podradenosti a konkrétny vzťah sa vyjadruje osobným zámenom alebo ďalším zámenom. Na také rozložené vyjadrenie vzťahu sa používajú napr. spojenia: *čo ho, čo v ňom, čo s ňou, ako čo, ako čoho ...* Je to hovorový spôsob pripájania vzťažných viet.

Pozrite len, ako sa kaja Jano Kýška, vari za tú vodu, čo ju meral miesto pálenky. (SKALKA) — A husár obzeral svoje šaty: boli celé také, ako čo chlapcom v desiatom roku šijú — lenže zafarbené. (KUKUČÍN)

Jednotlivé zámená

Zámeno *kto*

Kto neskúsil, *nevie*. (PRÍSLOVIE) — Ním vstúpil do literatúry niekto, *kto* si okrem iných výhod — najmä vzdelanostného náskoku — donášal i vyšší životný štýl. (A. MATUŠKA) — Už dnes možno uvidíme, *kto* s kým, *kto* proti komu. (LAZAROVÁ) — Nik nevedel, *kto* žije, *kto* nežije, *kto* ranený, *kto* zdravý. *Kto* ostal, *kto* odbehol. (HORÁK)

Na zámeno *kto* odkazuje v nadradenej vete zámeno *ten* a tvorí s ním súvzťažnú dvojicu *ten — kto*. Táto dvojica výraznejšie vyjadruje vzťah medzi nadradenou a závislou vetou.

Neboj sa, uspokojuje ho Jonáš v duchu, nie je tu *ten*, *ko*ho sa bojíš. (LAZAROVÁ) — Dostal *ten* a toľko, *kto* a nakoľko potreboval. (HEČKO)

Vo vzťažnom význame je zámeno *kto* obmedzené čo do rozsahu. Nemôže vzťahovať vedľajšiu vetu na odkazovacie zámená ženského a stredného rodu, ani na zámená v množnom čísle. Namiesto dvojíc *tá — kto, to — kto, tí — kto, tie — kto* sa používajú súvzťažné dvojice: *tá — ktorá, to — ktoré, tí — ktorí, tie — ktoré, resp. tá — čo, tí — čo, tie — čo ...*

Prísudkové sloveso sa po zámenе *kto* používa v pluráli len pri priamom oslovení (v 2. osobe):

A *kto* ste hospodárom, viete, ako je to. (TAJOVSKÝ)

Keď sa tu použije singulár, zafarbujeme vetu archaicky alebo citovo.

Kto máš škodu, o posmech sa nestaraj. (PRÍSLOVIE) — Zachráň sa, *kto* môžeš. (BARČ) — *Kto* vieš radu, vrav, kým je čas. (CHROBÁK)

Súvzťažné vety meravejú na frázu, keď sa v nich opakuje prísudok.

Komu česť, tomu česť, pastierovi trúba. (PRÍSLOVIE) — Viem ja, aká to čeliadka — všetko samý horenos — *kto* som, *ten* som. (KUKUČÍN)

Zámeno *ktorý*

Na rozdiel od zámena *kto* pripája vedľajšiu vetu na meno v hlavnej vete tak, že preberá jeho rod a číslo. Môže vyjadrovať vzťah i k ženskému a strednému rodu, i k menám v pluráli.

Ostrov, *ktorý* Jelšová voda takto obopínala, nazývali v Lapinovskom dome Haťou. (ONDREJOV) — Flaša, v *ktorej* nám faktor nosil pálenku, bola prázdna. (CHROBÁK) — Šli poľnou cestou medzi brehmi, *ktoré* sa už zelenali novou bledozelenou trávou. (JESENSKÝ) — Vezmem si panské šaty; na paniach nevidno, *ktorá* je žena, *ktorá* dievka. (TIMRAVA)

V nadradenej vete odkazujú na zámeno *ktorý* zámená *ten, taký*. To do-sviedča, že zámeno *ktorý* poukazuje na substanciu i na kvalitu.

Ktorá skala nemá miesta, *tá* vraj machom neobrastá. (HVIEZDOSLAV) — Čas je *taký* hrobár, *ktorý* všetko zakopáva. (JESENSKÝ)

Zámeno *ktorý* v zložených súvetiach môže sa kombinovať s inými podradovými výrazmi, napr. s hypotaktickými spojkami, ktoré uvádzajú vložení vetu.

Už by zúfal Pódi, ak by okrem detí ešte jednu nádej nemal, *ktorá* ak sa splní, zmení jeho život v okamihu na raj. (TIMRAVA)

Zámeno *ktorý* často vzťahuje vedľajšie vety na osobné zámená.

Ja, *ktorý* som si uvedomil, o čo ide, fyzicky som trpel, vidiac, ako sa chudera podkladá. (LETZ) — Akoby hovorili: čo *mňa*, *ktorý* som na hranici medzi životom a smrťou, po nej-
kých zavretých? (MINÁČ) — Iba to vedela, že on je pri nej, *on*, ku ktorému priľnula celou dušou. (ŠOLTÉSOVÁ) — Ty sa vymykáš spod činnosti: *ty*, u ktorého by sa našlo všetkého po troche. (KUKUČÍN) — *My*, ktorí tu stojíme pripravení na smrť, sme priam zdesení, ako možno takto rozprávať. (BARČ) — A teraz, ako *vám*, ktorí ste pri tom neboli, zobrazíť tú chvíľu? (JILEMNICKÝ)

Keď je substantívum z nadradenej vety, na ktoré sa vzťahuje vedľajšia veta, ďaleko od nej, vtedy sa opakuje po zámene *ktorý*, aby bolo jasné, na čo sa viaže vedľajšia veta. Takéto konštrukcie boli časté v staršom jazyku. Dnes patria do odborného štýlu.

V súvislosti s jeho kritikami, už dávno poznajúce ich podstatu, dovolil som si miernu narážku o samozvanectve kritiky, *ktorú* narážku celkom oprávnené vzťahoval na seba. (HOFMANN) — A ako sme už naznačili, takéto nechut' aj v cestopisoch mal Kukučín k životným faktom tragickým i dramatickým, k vyostreným konfliktom v osudoch jednotlivcov a spoločenských skupín, ktoré *konflikty* ho zastrášili zdanlivou neriešiteľnosťou. (A. MRÁZ)

Zámeno *ktorý* pripája i nepravé vzťažné vety. Niekedy sa tu kombinuje s parataktickými spojkami. Nepravé vzťažné vety pripájajú sa zámenom *ktorý* najviac v odbornom štýle.

Dostali na ten účel od štátu pôžičku, *ktorá* však už zo zákona obťažuje ich pozemky. (LUBY)

V esejistickom a publicistickom štýle sa na zdôraznenie a vyzdvihnutie slova, ktoré je vedľajšej vete nadradené, používa konštrukcia (prevzatá z románskych jazykov) so zámenom *ktorý* (podobná nepravej vzťažnej vete).

Nepochybné je, že to je *on*, od ktorého sa počína novým spôsobom stvárňovať tá *látk*a, *ktorá* sa nám už pomaly začala prijať, t. j. dedina. (A. MATUŠKA) — Boli to *štárovci*, ktorí dobyli pre poéziu spevný ľudový verš, a boli to Vajanský a Hviezdoslav, čo zasa ukázali, že slovenčine sa poddajú najrozmanitejšie a najzložitejšie veršové útvary modernej poézie. (CHORVÁTH)

Zámeno *čo*

Veľmi často sa používa vo vzťažnej funkcii. Vzťahuje obsah vedľajšej vety na meno veci alebo na jeho náhradu, resp. na meno prisudzovaného stavu (hodnosti, funkcie ...), pričom zastupuje toto meno vo vedľajšej vete.

Na svadbu sa vytrvili zo všetkého, čo mali. (TAJOVSKÝ) — Kúp, čo nepotrebuješ, a skoro predáš, bez čoho sa zaoberať nemôžeš. (PRÍSLOVIE) — Bez nej nebol by tým, čím je. (TIMRAVA) — Bude Slovák ešte, čím býval inohdá. (CHALUPKA) — A ja som bol, čo oni sú ... (SMREK)

Pevnejšie zviazané sú súvetia, kde je v nadradenej vete odkazovacie zámeno *to* a utvára so zámenom *čo* dvojicu *to — čo*.

Sníva Mojžik o *tom*, po čom túži a čo si žiada. (TIMRAVA) — Ved sa ja už len z *toho* živím, čo mi pred samé ústa vylejú. (DOBŠINSKÝ, POVESTI)

Zámeno *čo* stojí často namiesto rodových zámen *ktorý*, *-á*, *-é*, *-í*, *-é*, *aký*, *-á*, *-é*, *-í*, *-é*, *koľký*, *-á*, *-é*, *-í*, *-é* a namiesto zámena *kto*. Takéto absolútne relatívum *čo* používa sa v hovorovom štýle, menej v odbornom.

Pri potoku, čo tiekol prostriedkom dediny, postáli. (TIMRAVA) — Vie, že sama nie je dnes taká, ako bývala pred rokmi, a hádam ani on už nie je ten, čo býval vtedy. (CHROBÁK) — Ale od poludnia, čo je Samko u nej, nevyšla ani toľkú nitku, čo by im bol mohol ruky zviazať. (TAJOVSKÝ)

Zámeno *čo* sa výhodne využíva, keď sa treba vyhnúť opakovaniu zámen *kto*, *ktorý*.

A kto by povedal o mne, čo ma nezná, že mám šesť stovák v kešení. (KUKUČÍN) — Musí prísť niekto, čo povie posledné slovo. (TLAČ) — Koho prvého nájde ten, čo hľadá, povie len toľko: Pamparica — pae, ani jeden viac! (ONDREJOV) — Odkazujeme týmto občanom, že urobíme v chotári dôkladné opatrenia, ktoré budú platiť pre všetkých, i pre tých, čo sa s nimi dobre poznáme. (VOLANSKÁ)

Absolútne vzťažné *čo* sa necíti hovorové:

a) v súvzťažných dvojiciach *ten — čo*, *taký — čo*, *toľký — čo*, lebo odkazovacie zámená *ten*, *taký*, *toľký* jasne vyjadrujú gramatický rod:

Nie *ti*, čo sa prispôbovali situácii, lež *ti*, čo ju sami tvorili, musia byť na prvom mieste. (JILEMNICKÝ) — „Menuje sa Adam Hlavaj,“ oznamoval Angyal, „muž *tej*, čo sa utopila ...“ (URBAN) — Ale sú i *takí*, čo si predstavujú, že tá kríza je nejaká zlá ježi-

baba: (F. KRÁT) — Stíchla, ale len na chvíľku. Na *tolľká*, čo si lepšie umiestila hlavu na vankúši. (ZELINOVÁ)

b) keď sa vzťahuje na osobné zámená alebo určovacie zámená:

Keby to ja, čo každú nedeľu idem do fary! (TIMRAVA) — Hej, ty, čo sa žaby bojíš, pod sa pasovať! (ONDREJOV) — Po pohrebe nariadil lekár zdravotnú prehliadku *všetkých*, čo sme s ňou bývali. (F. KRÁT) — Je to ten okruh, — *ten istý*, čo vyľíčil Homér ako súčasť výzdoby na Achillovom štíte. (BEDNÁR)

c) keď sa vzťahuje na číslovky:

Keby tí *štyria a ostatní*, čo k nim patria, mali trocha svedomia, napravili by, čo pokazili. (HEČKO) — Išli z našej dediny dvaja: on a ešte *jeden*, čo už išiel po druhý raz. (JANČOVÁ) — Ja som *prvý*, čo ju v Stodolišti nestrpím. (HEČKO)

Hovorovosť absolútneho relatíva *čo* sa cíti:

a) keď stojí na začiatku súvetia, takže nie je hneď jasné, o ktorý rod ide:

Čo sme nechceli chodiť do školy, my sme kupci a statkári. (KUKUČÍN) — Čo mu všakové sladké veci nadávali, tým sa zavdačilo kuchárovi. (DOBŠINSKÝ, POVESTI) — A čo stoja bližšie, snažia sa protivníkov roztrhnúť. (HEČKO)

b) keď zámenom *čo* sa vyjadruje iba podradenosť a stotožnenie sa vyjadruje osobným zámenom:

Jaj, to vám je dlhá história, — zjajkol môj sused, čo som *ho* mal po pravej ruke. (FIGULI) — Otvorenými dvermi zaveje na kráľoviča tichý vetrík, čo *od neho* každý zaspať musel. (DOBŠINSKÝ, POVESTI) — Predala jediné prasa, čo sa už od Vianoc *s ním* trápila. (TAJOVSKÝ)

Atributívna konštrukcia zámena *čo* s komparatívom adjektíva (ktorá vznikla z viet s absolútnym relatívom *čo*) používa sa v celom spisovnom jazyku bez obmedzenia.

Čo bližšie je už vyžatá. (HEČKO) — Väčšie, čo smelšie deti sú zas v škole. (ŠVANTNER) — Čo chudobnejší rodičia zameškali týždeň i dva priviesť svoje deti. (KUKUČÍN)

Jednotlivo sa vyskytuje takáto konštrukcia aj s adjektívom v pozitíve alebo s predložkovým pádom.

A čo dobrý junák, keď tú vatru zočí, z údolia i hoľ ku mne si priskočí! (CHALUPKA) — A čo na niečo gazda, to len: „Lavko, kde je Lavko, po Lavku mi choďte!“ (TAJOVSKÝ)

V spojení so superlatívom adjektív a prísloviak sa stáva *čo* časticou. Pozri str. 767-8.

Zámeno *čo* najčastejšie zo všetkých zámen pripája nepravé vzťažné vety.

Ako smútok nosila za mužom (čože ten ani nebol hodný), všetko krajšie stálo jej v skrini už od roka odložené. (TIMRAVA) — Na Vianoce chodil spievať pod obloky nábožné pesničky, za čo dostával chleba. (TOMAŠČÍK) — Pomyslel si, že Ignác Remenár je potvore, v čom sa nemýlil, ale hneď naňho zabudol. (HEČKO) — Povedali mu o strige, na čo sa Lojzko len zasmial. (JÉGÉ)

Niektoré predložkové pády zámena *čo* sa na začiatku nepravých vzťažných viet zmenili na spojku, a preto sa píše spolu: *príčom, začo*.

Musel ich vše i prútím k tichosti a pozornosti napomínať, *príčom* sa i vše nazlostil. (TAJOVSKÝ) — Kritizoval skutky vrchnosti i notára, *začo* ho nenávideli, ani nevolali medzi seba. (TIMRAVA)

Zámeno *čo* sa používa i namiesto príslovkových zámen príčiny *prečo* a miery *koľko*.

Význam príčinných príslovkových zámen sa vyskytuje v samostatných vetách i vo vzťažných vetách:

Čo nejde už raz do penzie Štefkovič? Má už šesťdesiat . . . (JESENSKÝ) — A neraz som izhresila, čo ma už raz i čert nevezme, že by mala už raz pokoj . . . (KUKUČÍN)

Ako príslovkové zámeno miery sa používa najmä vo vzťažných vetách:

Utekali sme do dediny, čo nám stačil dych i nohy. (JÉGÉ) — Miško, krič, čo máš sily, dostaneš baganče! (HEČKO) — O malú chvíľku, netrvalo to ani toľko, čo vám toto hovorím, bol už zasa von. (MORIC)

Zámeno *aký*

Vo vzťažnom význame označuje vlastnosť alebo stupeň vlastností.

Rád mal jeho dobré oči, aké mávajú mladé jalovičky. (ONDREJOV) — Písanky som si kúpila všetky nové a písala som do nich najkrajším písmom, akým som len vedela. (JANČOVÁ) — A majstrov, akí ti len na myseľ prídu, je plné mesto. (HORÁK)

Zhodu vlastností (stupňa vlastností) a stavov dôraznejšie vyjadruje súvzťažná dvojica *taký — aký*.

A nech je jej šťastie *také* veľké, aké veľké bude moje utrpenie bez nej. (FIGULI) — Boli sme tam cez Turíce, ale *takých* bielych, s mliekom, maslom zamiesnených a kadečím nadietých koláčov ani u cukrára nekúpiš, akými nás ponúkali. (TAJOVSKÝ)

Nepravé vzťažné vety sa pripájajú zámenom *aký* zriedkavo a slabšie sa odlišujú od pravých vzťažných viet.

Noc je krásna, vidná, akú mal Jano veľmi rád. (TIMRAVA) — Hneď ho dal zavolať pred svoj zlatý trón, bo aj jemu bola dobrá rada potrebná, *akej* okrem slnca nikto nemohol mu dať. (DOBŠINSKÝ, POVESTI)

V konštrukcii *než aký* spojka *než* vyjadruje iba podradenosť a vzťah sa konkrétne vyjadruje ohybným zámenom *aký*. Táto konštrukcia je synonymná s bežnejšou konštrukciou *ako ktorý*. Používa sa po zámene *iný*, a to najmä tam, kde vzťažný výraz má byť v predložkovom páde.

I výraz jeho tváre, i pohľad jeho jediného oka bol iný, *než* na aký sa pamätali. (CHROBÁK) — Tento obraz sa mu vidí akýsi iný, *než* na aký bol zvyknutý. (MINÁČ) — A v diele tomto je iný obraz dediny, resp. prostého človeka a jeho vzťahu k sociálnym skutočnostiam, *než* s akým sa stretávame v začiatočných prácach Kukučínových. (MRÁZ)

Táto vzťažná konštrukcia sa niekedy používa i po komparatíve adjektív a po vymedzovacích zámenách.

A teraz chcete, aby sme tu skapali, aby si panna Verona o vás nebodaj nepomyslela, že ste *menšími* rytiermi, než akí by jej boli hodni. (KARVAŠ)

Zámeno či

Vo vzťažnom význame sa vyskytuje jednak samo, jednak spolu s odkazovacím zámenom *ten* a vytvára tak dvojice *či — toho, či — ten*.

Ale že si sa nám nepochválil, Miško, či srdiečko si to podpálil? (NIŽNÁNSKY) — To ešte neviete, na čej strane bude potešenie. (MINÁČ) — Aby sa videlo, v či prospech sa vážky prevažujú. (A. MATUŠKA) — Viem, čiä ruka ju písala. (FIGULI) — A tu Paulínka nepochybuje, na čiu stranu sa kloní. (ŠVANTNER) — Zásada je: čiä je zámka, *toho* je kľúč. (JANČO) — V čej zemi boli, *ten* si ich i nasadil. (KUKUČÍN)

Osihotene sa vyskytuje v nepravých vzťažných vetách.

Tak musí i na to prísť, aby sa na Bodora utišli, niktoša, čieho otca, tiež niktoša, z posmechu radil on Pavlovke. (TIMBAVA)

Zámená *koľký, koľko*

Vo vzťažnom význame sa používajú samy alebo v súvzťažnej dvojici *koľký — koľký, toľký — koľko*.

Spomínal, s koľkým nadšením sa vracal z Viesky na Slovensko. (ZVÁN) — Až pri mlátení sa ukáže, koľké kúdoly čierneho prachu sa zdvihnú do povetria a ako málo zrna napadá do vriec. (HEČKO) — A tu začal vyratovať, koľký užitek donesie píla. (VAJANSKÝ) — Prichodziemmu odvážili *toľký* kruch zlata, koľký sám zavážil. (DOBŠINSKÝ, POVESTI) — Narobí izieb, koľko len bude treba. (KUKUČÍN)

Zámeno ako

Používa sa vo vzťažnom význame viac ako v opytovacom. Používa sa nielen ako pár zámena *tak*, lež tvorí dvojice aj so zámenami *taký, toľký, toľko, vtedy, odvtedy*.

V základnom vzťažnom význame vyjadruje vo vedľajšej vete zhodu vlastnosti s vlastnosťou pomenovanou v hlavnej vete príslovkou i adjektívom, alebo vyjadruje vo vedľajšej vete kvalitatívne určenie prísudku z hlavnej vety.

Hostí prijal slávnostne, ako vyžadovala povinnosť. (TAJOVSKÝ) — Všetko ostalo neporušené, ako som to pred desiatkami rokov zanechal. (ŠVANTNER) — No treba brať veci, ako sú. (A. MATUŠKA) — Pevne mienil *tak* urobiť, ako mu ženy naložili. (TAJOVSKÝ)

Zámeno *ako* vyjadruje aj mieru.

Tutura zaberá hore dedinou, ako mu len para stačila. (KUKUČÍN) — Zakričala, ako jej hlas stačil. (ZGURIŠKA)

Zámeno kde

Používa sa vo vzťažných vetách, uvádzajúcich miesto a smer.

Kde sa najedia štyria, naje sa i piaty. (JESENSKÝ) — Pritom i nejedna kôstka šla, kde nemala. (MARTÁKOVÁ) — Kde bolo, tam bolo. (DOBŠINSKÝ, POVESTI)

Zámeno kam

Označuje smer *preč*; používa sa aj v dvojici *tam — kam*.

Veď ani neviem, kam hľadieť. (GABAJ) — Rozhodoval sa, kam ísť. (PLÁVKA) — A teraz po večerajšku si aj nadávala, že sa pchala *tam*, kam nepatrí. (MINÁČ)

Zámená *kaže, kadial* a ich odvodeniny

Označujú smer vôbec; používajú sa samy alebo v súvzťažných dvojiciach *tade — kaže, tadiaľ — kadial* vo vzťažných vetách.

Blúdil som po Moskve, kaže sa mi zachcelo. (HEČKO) — Konôpka rozpovedal Adamovi, kaže a ako sa spustí. (JÉGÉ) — Kadial vojsko chodí, tráva sa nerodí. (PRÍSLOVIE) — Vyratril sa z drevárne *tadiaľ*, kadial prišiel. (ONDREJOV)

Zriedkavo (po slovesách s významom „biť, udrieť“) označuje miesto.

Janičko hneď chlopne, kaže zachytí. (TAJOVSKÝ) — Pretiahne trstenicou, kaže po padne. (RÁZUS)

Zámená *odkiaľ, skade, skadiaľ* — aj v súvzťažných dvojiciach — označujú smer z (*od*) východiska.

Viem, odkiaľ vietor fúka. (SKALKÁ) — Mišo kývne do úzadia, skade prišiel. (STODOLA) — Postav ich na miesto, skadiaľ si ich vzala. (J. KRÁD) — Napnite zraky, vy neviňatá, ta, odkiaľ slnko vychodí. (BOTTO)

Zámeno *pokiaľ*

Označuje smer alebo vzdialenosť, určené konečnou hranicou.

Nikto nemohol bezpečne odhadnúť výšku, pokiaľ až čnejú. (JILEMNICKÝ)

Častejšie však označuje časový úsek ohraničený z hľadiska konca.

Stopy krátkeho života Czamblovho nezahynú, pokiaľ trvať bude slovenčina. (VAJANSKÝ) — Ide o blyskavičné schválnosti, ktoré žijú len potiaľ, pokiaľ ich čitateľ neprečíta. (MINÁČ)

Zámeno *kedy* a jeho odvodeniny

Označuje čas (časový úsek, časový bod) vôbec.

Spíš, kedy chceš a dokedy chceš. (F. KRÁD) — Vyčkávam dievčatá, kedy sa vrátia z prechádzky. (JANČOVÁ) — Nevedia, kedy majú prestať. (ALEXY)

Zámeno *odkedy* označuje časové východisko.

Plač mi je priateľom, odkedy viem, že Paľko padol. (URBÁNEK) — Svet nepamätá, odkedy máš ty meno svoje. (SLÁDKOVIČ)

Zámená *dokedy, dokiaľ* označujú čas obmedzený koncovou hranicou.

Zohýbaj ma, mamko, dokiaľ som ja Janko. (PRÍSLOVIE) — Som zvedavý, dokedy ostaneme tu pozdĺž cesty ležať. (J. HRUŠOVSKÝ) — Moderný básnik používa ich dotiaľ, dokiaľ zvyšujú imaginatívnosť jeho poézie. (BREZINA)

Zámená prečo, začo

Označujú príčinu v pravých i nepravých vzťažných vetách.

Boli zvedaví, prečo nedodržel svoj sľub. (URBAN) — Starý otec vyložil mi dôkladne, prečo sa volakedy mohli ľudia prv ženíť a vydávať, ako je to dnes dovolené nám. (TAJOVSKÝ) — Sluha zas nevie, prečo, začo. — (KUKUČÍN) — Zachádzal s ním s najväčšou šetrnosťou, prečo on vďačne niesol milé a ľahké jarmo. (JÉGÉ) — Volí farby dost exkluzívne, prečo sa zdá citovo chladným. (WAGNER) — V Prešpurku nakukne do hostincov a tam napochytre odkreslí za stolom sediacich, začo sa mu dostane niečo almužny. (ALEXY)

Zámeno načo

Označuje vo vzťažných vetách účel.

Pani Klára sa divila, načo mu bola slanina pred smrťou. (JÉGÉ)

Neurčitý význam

Zámená *kto, čo, ktorý* ... ako, *kde, kade* ... majú aj neurčitý význam, a to ako jednotlivé, alebo ako opakované, alebo v spojeniach s inými zámenami.

1. Ako jednotlivé v neurčitom význame nestoja na začiatku vety. Pociťujú sa ako expresívny prostriedok.

Radšej nech jemu chýba, ako by mal počúvať od *keho* lekcie. (KUKUČÍN) — Ak sa ktoré decko schabre na nohy, už je aj tam a prebambúši ho i bez kázania. (MARTÁKOVÁ) — Akiste mu nešlo do hlavy, ako niekto môže proti tomu vlnu čo povedať. (KUKUČÍN) — Už len ta, chlape, či bude chvála, či bude aká potupa. (SLÁDKOVIČ) — Či sa vráti *kedy*? (MIRÁLIK)

2. Opakovaním na začiatku niekoľkých viet nadobúdajú tieto zámená neurčitý význam ešte častejšie.

Parom ho tam vie, — odvetil chlap, — či vás teraz ta pustia. Lebo *keho* pustia, *keho* nie. (JÉGÉ) — V strede týždňa našiel ich, pravda, *ktorú* pri peci v jame, *ktorú* za krosnami. (KRČMÉRY) — Chlapci, *ktorý* doma, *ktorý* na remeslo, *ktorý* v škole ... (TAJOVSKÝ) — Čo robia, čo vravia, to vždy tým cieľom, aby jedna druhú nabnevali. (TIMRAVA) — Vietor hviždal a *kde* zamietol, *kde* zavial cestu. (JESENSKÝ) — Zašla s ním i do kaviarne i do cukrárne, ako *kedy*: *kedy* sami, *keď* s deťmi. (TAJOVSKÝ) — Roľníci zvažali z polí *kedy* viac, *kedy* menej. (JILEMNICKÝ)

3. Neurčitý význam dostávajú tieto zámená i v spojeniach s inými neurčitými zámenami, napr. v spojeniach typu *kto kde, čo kde, ... kto kade, čo kade* ... (opačné spojenia *kde kto, kade kto, kde čo, kade čo* ... sa ako neurčité zámená píše dovedna). Takéto neurčité zámená označujú ľubovoľnosť ako zámená typu *ktokoľvek*.

Bolo to jedno z najhorších, aké si *kto* *kedy* pamätal. (DOBROTA) — *Kto* *čo* *kde* pochytil, s tým do nich. (DOBŠINSKÝ, POVESTI) — To všetko mali stroviť, *čo* len srdce ktoré stihlo zažiadať. (HVIEZDOSLAV) — Zbýjal, *kde* bolo *čo*. (ONDREJOV) — Hľadal som im trávu,

kde len *aký* v svete hájik, horička. (J. KRÁČ) — Vari teraz pustí najľutejších vrahov, *akí* *kedy* vtrhli pod jej hrdé temä? (PLÁVKA) — *Čo* *kedy* najviac lákalo, sme utopili v krvi. (HEČKO)

Vymedzovací význam

Vymedzovací význam dostávajú opytovacie zámená v rečníckych otázkach. V kladných rečníckych otázkach nadobúdajú opytovacie zámená *kto, čo* ... *kde* ... záporný vymedzovací význam „nikto, nič ... nikde ...“, ale v záporných rečníckych otázkach zasa súhrnový vymedzovací význam „každý, všetko ... všade ...“ Opytovacie zámená tu nedávajú opačný význam vete, ale naopak samy ho z vety dostávajú.

Kto to len *kedy* videl? (BEDNÁR) — Konečne, *kde* je napísané, že si nesmiem zavolať aj vás, keď sa mi zachce. (ZGURIŠKA) — *Kde* máte oči, človeče? (TATARKA) — *Kde* by sa tu vzal? (BEDNÁR) — *Odkedy* Hugo písal po slovensky? (MARTÁKOVÁ) — *Kedyže* príde lepšia príležitosť? (PLÁVKA) — *Prečo* jej deti majú hladovať, keď inde je prebytok. (J. KRÁČ) — *Začo* som si zaslúžila. (MINÁČ) — *Načože* som sem chodil? (CHROBÁK) — *Odkedy* je richtár i nad rybami, ha? (RÁZUS)

Vymedzovací význam opytovacích zámen býva zdôraznený vymedzovacími zámenami *iný, inakš, inde, inokedy, inak*.

Iste sa aj tento človek vrátil z bojišta. Veď *kde inde* by ho boli tak dokaličili? (ZÚBEK)

Neurčité zámená

Neurčité zámená len všeobecne naznačujú osobu, vec, vlastnosť alebo okolnosť. Predstavu o osobe, veci, vlastnosti, kvantite, okolnosti neurčujú presne ani v kontexte. Hovoriaci sa vysloví neurčito preto, že niekoho, niečo vecne nepozná, alebo sa chce vyjadriť len všeobecne, alebo mu nezáleží na bližšom určení, pričom môže vyjadrovať i citový postoj.

Neurčité zámená sú zväčša odvodené morfémiami od opytovacích zámen, a to predponami *nie-, da-, poda-, voľa-, všeli-, málo-, zriedka-, sotva-, leda-, leci-, hoci*, alebo príponami *-si, -koľvek*. Tieto morfémy vznikli zo samostatných častíc alebo prísloviok. Neurčité zámená vznikli aj meravením viet s prísudkom *vedieť (znať)*, napr.: *neviem čo, nevedno čo, bohvie čo, bohviečo, ktovie čo, ktoviečo, čert vie čo* ... Okrem toho sa utvorili neurčité zámená skladaním opytovacích a ukazovacích zámen, napr.: *kto-ten, čo-to, aký-taký, kde-tu* ... Neurčitý odtienok majú takéto zámená vo frazeologizovaných súvetiach typu *Ako je, tak je, ale je pravda*. (KALINČIAK); tam utvárajú neurčitý význam rovnoznačný so zámenami typu *akokoľvek*. Neurčitý význam rovnoznačný so zámenami zakončenými morfémiou *-koľvek* majú aj spojenia slova *čo* s opytovacími zámenami, napr.: *čo kto* (= *ktokoľvek*), *čo aký* (= *akýkoľvek*), *čo kde* (= *kde-*

koľvek), a spojenia opytovacích zámen s vymedzovacími zámenami *iný, inakší, inde, inak* ..., napr.: *kto iný* (= *ktokoľvek iný, hocikto*), *čo iné* (= *čokoľvek, hocičo*) ...

Neurčité zámená sa skloňujú tak ako príslušné opytovacie a ukazovacie zámená.

Význam odvodených neurčitých zámen závisí od významu odvodzovacích morféme. Najširší neurčitý význam majú zámená s morfémmi *da-, nie-/ne-, voľa-*. Zámená s morfémmou *-si* sa odlišujú od nich tým, že neznámosť, neurčitosť niekoho alebo niečoho zdôrazňujú. Zámená s morfémmi *všeli-, hoci- (hoc-), -koľvek* vyjadrujú neurčitosť s odtienkom veľkého množstva a pritom rozmanitosti. Zámená s morfémmi *kade-, kde-, leda-* (zried.), *leci-* (zried.) vyjadrujú odtienok náhodnej rozličnosti. Zámená s morfémmi *poča-, málo-, zriedka-, sotva-* vyjadrujú odtienok malého až minimálneho množstva. Zloženiny so základom *vedieť*, napr.: *ktovie čo, ktoviečo, neviem čo, bohvie čo, bohviečo, čert vie čo* ... vyjadrujú stupeň neistoty až po úplnú neistotu.

Základné neurčité zámená

Patria sem najmä zámená s predponami *da-, nie- (ne-), voľa-*: *dakto, dačo, daktorý, dajaký, dačí, dakoľko, dakoľki, dakoľký, dakde, dakade, dakedy, dajako; niekto, niečo, niektorý, nejaký, niečí, niekoľko, niekoľki, niekoľký, niekde, niekedy, niekade, nejako; volakto, voľačo, volaktorý, volajaký, voľačí, voľačoľko, voľačoľký, volakde, volakade, volakedy, volajako*. Tieto zámená majú zo všetkých neurčitých zámen najvšeobecnejší neurčitý význam. Sú to rovnocenné skupiny neutrálnych neurčitých zámen, ale pri zámenách s predponou *nie-* dakedy pociťujeme odtienok malého množstva, napr. zámeno *niečo* značí „nie všetko, nie mnoho, to alebo ono“, *niektorý* značí „ten alebo onen, nie každý“, *niekde* značí „nie všade, tu i tam“.

Tak vám to *dakto* vie, ako keby čaril. (TAJOVSKÝ) — Najskorej ti *dačo* chybí! (J. KRÁČ) — Dnes všetko mlčalo. Iba tu i tam *daktorý* zavrčal. (HORÁK) — Každý mal *dajakú* robotu. (LASKOMERSKÝ) — Už sa len musíte *dajako* bez nich zaobísť. (KUKUČÍN) — Na nebi plameň tichne a skonáva, len ešte hlavne *dakade* padajú. (J. KRÁČ) — Kto poháňa vám divé kone, by nestrhli vás *dakam* do priepasti? (HVIEZDOSLAV) — Dlhú prežieral a oči sa mu počali lesknúť, ani čo by si bol predtým *dakde* dobre vypil. (TATARKA) — Dost času tomu *dakedy* na Ondreja. (VANSOVÁ) — Z pravej strany stojí *dakoľko* pánov. (KALINČIAK)

Tráfa si niekto miesto neho? (CHROBÁK) — Myslím, že ste sa tu *niečo* naučili. (BEDNÁR) — Odkáže domov, aby prišiel *niektorú* nedelu otec po ňu, lebo ona už nemieni ďalej slúžiť. (ŠVANTNER) — I šomre, čo je on vlastne? *Nejaký* zbojník, či čo? (TIMRAVA) — Akoby mu bola *niečis* starostlivá ruka obväzovala čelo studeným obkladom. (HORÁK) — Červenák, *daj* mu! — zvolali *niektorí* naraz. (ONDREJOV) — Najradšej by sme sa *niekam* prepadli. (ALEXY) — Nezabelasej sa *niekde* Markine šatôčky? (MINÁČ) — Najradšej by som odišiel *niekde* ďaleko. (FIGULI) — Odchod býva ako pichnutie tŕňom: *niekedy* do zozbieraného vreda ... (F. KRÁČ)

Volakto zablúdil a volá o pomoc, musím ho ísť hľadať. (ONDREJOV) — Ale chodníkom od potoka sa *voľačo* čierna blíži. (STODOLA) — Podže sem, *voľačo* ti poviem. (PALÁRIK) — *Volaktorý* zavola na Marku, ktorá bola za krikom s inými dievčencami. (TIMRAVA) — Povráva sa, že im ju dal vyznačiť sám pán cisár za *volajaký* priestupok. (ŠVANTNER) — Našli sme šlak, a ten je *voľačí*. (RÁZUS) — Samko vrátil sa ešte na krčmu, zaplatil za pivo štyri zlaté aj *volakoľko* grajciarov a šiel domov. (TAJOVSKÝ) — Teraz hľadajú mocných chlapov *volakde* ďaleko do hôr na robotu. (F. KRÁČ) — Neopúšťaj sa, *volajako* už len bude. (STODOLA)

Zámená *dajaký, nejaký* označujú aj približnú mieru ako častice *asi, s, zo*.

Ona mu tiež v riadnych okolnostiach dvojila, hoci mal len *nejakých* tridsať rokov a bol slobodný. (TAJOVSKÝ) — Ale na to si ešte *dáky* rôčik počkáš. (ZGURIŠKA)

Zámená *dajaký, dajako, dačo* sa niekedy skracujú na *dáky, dáko* (v ľudovej a hovorovej reči), *dajak, dač, niekdy* (v básnickej reči).

A nedala sa hora *dáky*m činom ratovať? (CHROBÁK) — Či ta *dač* bolí? (SLÁDKOVIČ) — Preto sa náhlím snáď — i pre *dač* iné, pre veci *niekdy* celkom malicherné ... (SMREK) — Ach kiez mám pôsobivosti nad tebou, obrátiť ta *dajak*, zmieriť. (HVIEZDOSLAV) — Keby si ho *dáko* prehovoril. (PLÁVKA)

Zámená utvorené morfémmou *-si* značia to, čo zámená *niekto, niečo, nejaký, nejako*, ale s tým rozdielom, že neurčitosť alebo nejasnosť vytykajú, zdôrazňujú. Používajú sa vtedy, keď hovoriaci nepozná vec, vlastnosť, okolnosť, alebo keď sa náročky chce vyjadriť neurčito. Zámenami s príponou *-si* preto nemožno ľubovoľne zamieňať zámená s predponami *nie-, da-*. Napr. vo vete *Keď na dajaký dlhší predmet pôsobí váha, zataženie, sila — táto doska, trám sa pod týmto zatažením prehne* (HLAVAJ) nedá sa zámeno *dajaký* nahradiť zámenom *akýsi*. Zámená s príponou *-si* sa málo vyskytujú v opytovacích a rozkazovacích (želacích) vetách.

Kde sa neurčitosť podčiarkuje, tam sú zasa vhodnejšie špecifické zámená s morfémmou *-si* ako všeobecné neurčité zámená s predponou *nie-*: *So sokolom sa mu „nejako“ (= akosi, volajako) nedarí. — Si „nejaký“ (= akýsi, volajaký) bledý.*

A práve keď bol zabratý do takéhoto rozjímania, *ktosi* mu zaklopal na dvere. (F. KRÁČ) — Pred pár dňami jej i úlohu priniesli, aby zahrála *akúsi* Milku. (JESENSKÝ) — Stanovi sa pozdalo, že mu *čosi* chýba. (VAJANSKÝ) — Na *čisi* zákrok u dvora prepustili ma po rokoch z pevnostnej väzby. (ZVÁN) — A predsa i pre Milana vymyslel *čisi* mozog strašnú ukrutnosť. (FIGULI) — Matka bola v *koľkomsí* kolene sesternica županovi. (KUKUČÍN) — Martin vydýchol — no nemá *akosi* pokoja. (KUKUČÍN) — Za oráčinami, *kdesi* ďaleko, ležala dedina. (ONDREJOV) — Muž tíska *čosi*, čo bolo kedysi bicyklom. (HEČKO)

Postponované zámená *akýsi, volajaký* zosilňujú v nadávkach negatívne citové zafarbenie.

Panchart *akýsi*, takto mi odpovedal, a to ma zasa rozhnevalo. (TALLO) — Tak sa vám predstavil? Nehanebník *akýsi*! Tetky mu vypovedali, aby sa u nich viac neukázal. Sprosták *akýsi*! (JESENSKÝ) — Čudo *volajaké*, už ma zasa trápiš s tým jedním. (ALEXY)

V umeleckom štýle, najmä v básnickej reči sa zamená *ktosi, čosi, akýsi, kdesi* ... z metrických dôvodov skracujú: vypúšťa sa koncové *-i: čos'*; vypúšťajú sa začiatkové samohlásky: *kýsi, alebo jedno i druhé: kýs'*,

Či jeho dobrota kohos obrazila? (J. KRÁL) — Jedna sa nahne k družkinmu uchu, zašepce čos, okom bokom. (SLÁDKOVIČ) — „Áno — prečo by nie — stáva sa všeličo“, šepká Katici kýsi hlas. (KUKUČÍN) — To veru, pekná moja dievčina, muža tiež zvedavosť kási omína, čo je toto za novina? (SLÁDKOVIČ) — Démon kýs' škaredý, chvost vlečú po zemi, ku mne sa priplazil, do ucha šepce mi. (KRASKO)

Neurčité zámená s odtienkom rozsahu

Zámená s morféom *všeli-*

Patria sem zámená *všelikto, všeličo, všelijaký, všelikde, všelikade, všelijako*. Nárečový variant s morféom *všelinie-* využíva sa v krásnej literatúre len ojedinele. Zámená s prvou časťou *všeli-* (*všelinie-*) vyjadrujú odtienok mnohosti a popri ňom i odtienok rozmanitosti.

Keď človek chodí po svete, všeličo vidí. (KRČMÉRY) — Pri železnici mal spočiatku Ďurko, teraz už Ďuri, všelijakú robotu, aj to, aj to, na čo sa ukáže. (TAJOVSKÝ) — Jahnence žalostne bliakali a všelijako sprobúvali prebehnúť nám popod ruky naspät na majer. (ONDREJOV) — Na strednom Dunaji Nemci by boli všelijako zostali len klinom. (ŠKULTÉTY) — Pod ruky im hocčo takto príde, keď sa mocú, lezú všelikade. (MARTÁKOVÁ) — Pofarovanie v práci by všelikde vystalo. (HEČKO)

Zámená *všelijaký* a *všelijako* majú aj citový pejoratívny význam „nedobry, zly; nedobre, zle“.

Všelijaký je svet. (TAJOVSKÝ) — Keď som sa vyklonil z vozika, bolo mi veru všelijako. (HRUŠOVSKÝ) — Veď viete, na človeka sa veľa ráz všelijako hľadelo. (HORÁK)

Všakový, všaký, všakovaký

Zámená *všakový, všaký, všakovaký* majú ten istý význam ako *všelijaký*, ale štýlovo sa od neho odlišujú: *všakový* je hovorové, *všaký* básnické a *všakovaký* je expresívum k *všakový*.

V polotme veľkej miestnosti žiaril oheň všakovými farbami. (ONDREJOV) — Nadechodia ho pritom všakové myšlienky. (KUKUČÍN) — Vykrúcal skoro vždy len svoju ženu, celú posiatu diamantmi, maličkú, čiernu, robiac všakovaké pekné a veľmi elegantné figúrky. (TIMRAVA) — Pôjdem sa ponevierať po humne, po šope, po dvore plnom husí i všakej hydiny. (SMREK)

Neutrum *všakové/všakovô* sa i substantivizuje a značí „všeličo“. Je to ľudový výrazový prostriedok.

Všakové prichodí na svete. (VANSOVÁ) — Bača pospomínal všakovô z domu. (BYSULA) — Že by mu veľa všakového bola rozpovedala ... (TIMRAVA)

Zámená s morféomami *hoci- (hoc-), -koľvek, bárs-*

Na rozdiel od zámen s morféomou *všeli-*, ktoré vyjadrujú mnohosť ako základný význam a rozmanitosť ako pridružený odtienok, zámená s morféomami *hoci-, -koľvek, bárs-* vyjadrujú rozmanitosť a ľubovoľnosť ako základný význam a sekundárne mnohosť. Pôvodne sa zámená s morféomou *hoci-* viac používali v hovorovom (a umeleckom) štýle, kým zámená s morféomou *-koľvek* boli obmedzené na odborný štýl. Zámená s morféomou *bárs-* sú hovorové.

a) Zámená s morféomami *hoci- (hoc-), -koľvek* vyjadrujú odtienok ľubovoľnosti: *hocikto, ktokoľvek* = ten alebo onen; bez rozdielu ten či onen; nezáleží na ňom, či ten, alebo ten.

Mne sú jeho peniaze také ako Dúbravove alebo hocikoho iného. (KUKUČÍN) — Hocikto by mohol byť z vás poštmajstrom. (JESENSKÝ) — Veď ju hocke odnesie ani pierce! (KRÁLIK) — Voňal síce nemilosrdne cesnakom, ale pre mňa mohol hocikým voňať. (HRUŠOVSKÝ) — Bol by dal za to hociečo, keby sa bol mohol dozvedieť, či Kúrnava vie naozaj niččo. (URBAN) — Hociktorú by som mohol mať, lebo každá vie, kto je Zápotočný. (FIGULI) — A potom takých 500 zlatých v hotovosti, to aj vdovu povýši nad hocikaké dievča. (JESENSKÝ) — Nohavíc, aj keď mi jedny krajčír sľušuje, môžem mať ešte hocikolko, ale život mám len jeden. (LETZ) — Chlap len s chlapom, vieš, a my si kamarátov nájdeme hocikolko. (RÁZUS) — Zopakujem to hocikedy a pred hocikým doslova. (HORÁK) — Človek žil ako vo vreci zaviazaný, len ta hocikedy hodiť a utopiť ako šteňa. (TATARKA) — Zajtra ráno hocako aj dva razy do Sv. Jakuba dôjdu. (KALINČIAK)

Statočne vyhľadávam svoj chlieb, ako ktokoľvek, ako i vy. (KUKUČÍN) — Ju to iste viac bolí ako kohokoľvek z nás. (TAJOVSKÝ) — Zamestnáva sa všetkým, čímkoľvek, alebo i ničím, a nevydáva sa za nikoho. (TATARKA) — Nadávať vie každý oficer v ktorejkoľvek reči. (TAJOVSKÝ)

A ináč — ručiská šikovné má, uživí sa a vyzná v bársakej práci. (JILEMNICKÝ) — Z ich dier môže veru bárskey vytrčiť hlavisko ten drak. (RÁZUS) — Miesta bárskoľko, škoda sa tlačiť. (MORIC)

V staršom úze sa morféma *-koľvek* vždy nespájala so zámenom v jedno slovo. Vkladal sa niekedy medzi ňu a zámeno tvar prísudkového slovesa alebo zdôrazňovacia častica *len, už*. Je to archaické vyjadrenie.

Nič by nebolo z nášho života a všetko, čo je koľvek vôle v našom národe za život, všetko by sa zrazilo. (ŠTRÚB) — Kto si už koľvek, keď ta moja stará doviezla, musíš byť čosi. (KUKUČÍN) — Hoj zem drahá! Tys mi všetko dala, čo len koľvek som si zažiadal. (KRČMÉRY)

b) Zámená s morféomami *hoci- (hoc-), -koľvek, bárs-* majú aj citový zhoršovací význam; vyjadruje sa nimi podceňovanie, pohrdanie.

Taraba nie je osobnosť, len osoba, nie niekto, len hocke. (A. MATUŠKA) — Dáma ako si ty, musí sa vedieť v každej situácii ovládať a uvedomiť si, kto je, nie takto sa znížiť k hocikom. (BODENEK) — A v utrpení bola aj tajná útecha, že netrpí za hociečo! (MINÁČ) — To uhádne hocaký chruňo. (URBAN) — Takú nevestu hocke nájdeš. (TAJOVSKÝ) — Každý je hocikto, kto sa hocikako drží. (TIMRAVA)

Už hodnú chvíľu tajila v duši svoj náhľad, že veru za kohokoľvek, len aby sa vydala, to nie, nepôjde. (TAJOVSKÝ) — Nemieni sa dávať s kýmkoľvek do spolku. (ONDREJOV)

c) Zámená s morfémi -*koľvek*, *hoci*- sa používajú aj vo vzťažnej funkcii.

Čokoľvek chudobu množí, čokoľvek národ v jeho duchovnom a materiálnom rozvíť zastavuje, to všetko vedie k biede. (ŠTÚR) — Ktokoľvek nájde v lese padnutého zvera, musí ho odovzdať štátnej správe. (ONDRAJOV) — Čokoľvek som urobil, všetko bolo zbytočné a márne. (ZIGULI) — Na čokoľvek oko uprel, s ničím nebol spokojný. (TIMRAVA)

Hocike si pozrel, všade si videl: „Volte číslo 1!“ (JESENSKÝ)

d) Zámená *hocijako*, *hocijaký* (*hocako*, *hocaký*), *akokoľvek*, *akýkoľvek* a *zriedkavo* aj iné zámená s morfémi *hoci*-, *koľvek* zastupujú aj prípustkové spojky *hoci*, *i (aj) keď*, *keď i (aj)*, *i (aj) keby* ...

Starý Šalvia už dávno uhádol tajnosť Markinu, hocijako ju skrývala. (MINÁČ) — Už by som vo svete nevyžil, a žiť sa chce, hocijako biedne. (TAJOVSKÝ) — Hocijaké sladké boli slová vicišpánove, jednako sa mu neľúbili. (KALINČIAK) — Náš zrak, hocak dokonale, háklivý je preds'. (ŽÁRY)

No tešil sa na chvíľu u doktora, akékoľvek krušné, ba i ponižujúce neraz. (KARVAŠ) — Slovanov všetkých, v akomkoľvek nárečí hovoria, Slováckmi a ich reč slovenskou volá. (ŠTÚR) — Lebo Ukrajinci krepčili, ktokoľvek bol nad nimi. (KRČMÉRY) — Čokoľvek sa stane, musím ho zachrániť, a to naskutku. (JÉGÉ)

Zámená s morfémi *kade*-, *kde*-, *leđa*-, *leci*-

Zámená s morfémi *kade*- majú najväčšiu frekvenciu, zámená s morfémi *kde*- sú oblastným spisovným prostriedkom (používajú sa v západnej časti Slovenska), zámená s morfémi *leđa*- sú zriedkavé a archaické, zámená s morfémi *leci*- sú nárečové a zastarané.

a) Neurčité zámená s morfémi *kade*-, *kde*-, *leđa*-, *leci*- vyjadrujú odtienok náhodnej rozličnosti: *kadekto*, *kdekto* = *hoci kto*, *kto sa len natrafi*; *jeden-druhý*, *ten i onen*, *všelikto*; *kadejako* = *rozmanito*, *tak i onak*.

Vezmi si sám — nespúšťaj sa na kadekoho! (KUKUČÍN) — Driemavo rozprával o kadečom. (TAJOVSKÝ) — „Kto vie, čo robí,“ začne i Žela, kadejako si ústa nakrivujú. (TIMRAVA) — Chudobné príbytky s početnými rodinami, kde žili chorí so zdravými, boli plemeniskom kadejakých chorôb. (ZGURIŠKA) — Nová súkenná čiapočka považuje sa kadekde. (ŠOLTÉSOVÁ)

Ale nie na to sme tu, aby sme filozofovali nad duševným vývojom kdekoho. (NIŽNÁNSKY) — Zatvárajú všetky dvere, okná a kdejaké otvory. (TAJOVSKÝ) — Kdečo vie o biede úradníkov. (ALEXY) — Budete ešte kdekade po kútoch driemať? (KUKUČÍN)

Keď dub padne, leďakto triesky zbiera. (PRÍSLOVIE) — Nepôjdem na vojnu, mám frajerku strojnú, škoda by ju bolo nechať lečkomu. (TUD. PÍSEŇ)

b) Základný význam náhodnej rozličnosti sa často mení na pejoratívny citový význam. Zámená s morfémi *leđa*- sa v tomto význame používajú častejšie ako v základnom.

Čo ty máš byť vdačná kadekomu. (JESENSKÝ) — Nič nerobíš. Vláčiš sa po kadejakých schôdkach, — vybuchlo napokon z pokojného Kramára. (URBAN) — Len ma hnevaj a odbiehaj mi z domu na ponosy kadekde. (TAJOVSKÝ) — Hľa, vraj ako ich chce kdekto naučiť! (GABAJ) — Nájst by sa aj našla — taká leďajaká, lenže ja takú nechcem. (ONDRAJOV) — Lecijaká šepleta nechže ko mne nelietá! (TUD. PÍSEŇ)

Zámená s týmto významom zosilňujú expresívnosť nadávok. Obyčajne stoja za nadradeným substantívom.

„Sopliak kadejaký,“ reve Hugo. (BARČ) — Zadržni sa s nimi, ty pľuhák kadejaký. (HEČKO)

Zámená *kadekto*, *leďakto* sa v tomto význame substantivizujú (stávajú sa sémantickými substantívami s významom „niktoš, leďačina“).

U nás ale dosiaľ často hocijaký kadekto sa proti svojim a pracovníkom našim najčinnejším vypína. (ŠTÚR) — Ale idem s ním, s týmto kadektom. (RÁZUS) — Trebárs som leďakto, nechcem leďakoho, zamknem slamkou dvere, nepustím nikoho. (TUD. PÍSEŇ) — A to ti načo bude také leďačo? (TIMRAVA) — Tá si fa inakšie uctí ako to leďačo. (TAJOVSKÝ)

Zámená s morfémi *málo*-, *zriedka*-, *sotva*-

Zámená s morfémi *málo*-, *zriedka*-, *sotva*- vyjadrujú neurčitost s odtienkom minimálneho až nulového množstva: *málokto* = *len málo niekto*; *zriedkaktó* = *len zriedka niekto*; *sotvaktó* = *takmer nikto*, *ťažko niekto*. Nespájajú sa so základmi *aký*, *ako*, *koľko*.

Ale Evu Hlavajovú málokto polutoval. (URBAN) — Ju vôbec máločo zmýlilo. (TIMRAVA) — Bogdanovce boli máločo menšia dedina ako Ploské. (JESENSKÝ) — To ešte málokto z nás videl. (TOMAŠÍK) — Málokde bolo badať skrytú polianku. (ŠVANTNER) — Málokedý v živote mu bolo tak smutno ako teraz. (JÉGÉ)

Zriedkakedy a zriedkakto prišiel k nej posedieť. (URBAN) — Poštové úrady boli zriedkakde. (BODICKÝ) — Zriedkaktorá dáma vyšiva krajšie. (JESENSKÁ)

Sotvakde a sotvakedy tak očakávali hosta. (JANČOVÁ) — Ale išlo o zmenu takú malú, že sotva kto si ju všimol. (ZUBEK) — Sotvaktorý z nich poznal chrchliaka. (CHROBÁK)

Zámená so základmi *ktovie*, *neviem*, *nevedno*, *bohvie*, *čert vie* ... v prvej časti

Všetky tieto zámená majú v prvej časti základ so záporom (aspoň sémantickým) slovesa *vedieť*. Vyjadrujú neurčitost, pochybovanie (*ktovie*) až úplnú neistotu (*neviem*, *nevedno*), citove zdôraznenú (*bohvie*, *čert vie* ...):

ktovie čo/ktoviečo = *čosi*, *ťažko vedieť čo*; *nikto nevie, čo*; *nevedno, čo, všeličo*; *neviem čo/neviemčo* = *ani sám neviem, čo*; *ani sami nevieme, čo*; *nevedno, čo* = (*vôbec*) *sa nevie, čo*, *bohvie čo/bohviečo* — *ani (sám) boh nevie, čo*; *čert vie čo* = *ani (sám) čert nevie, čo* ...

Obidve časti sa píšú spolu pri zámenách s prvou časťou *bohvie*-, niekedy i s prvou časťou *ktovie*-, keď k významu neurčitosti zreteľne pristupuje záporné citové hodnotenie, alebo keď sa predložka kladie už pred prvú časť.

Ono aj tá učenost nie je bohviečo. (HEČKO) — Neboli v nich bohvieaké senzácie a objavy. (KARVAŠ) — A ešte sa tvária, akoby ho s tým boli bohvieako počtili. (CHROBÁK) — A jemu sa dnes nechce ani bohvieako jesť. (HEČKO) — Mädlí si dlane, akoby bol spravil bohvieaký obchod. (CHROBÁK)